

MPAT

Часопис за књижевност, уметност и културу

година IX

књига IX

свеска XXXV

септембар 2013

35

Народна библиотека „Данило Киш” Врбас

МРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Дарко Крчмар

Главни и одговорни уредник

Небојша Деветак

Оперативни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић, Слободан Елезовић,
Емсура Хамзић, Никола Шанта, Павле Орбовић и
Светислав Шљукић

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

21460 Врбас, Маршала Тита 87

Тел/факс +381 (21) 707-566

e-mail: casopistrag@sbb.rs ; casopistrag@yahoo.com

www.biblvrbas.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Фотографије

Вида БРЂАНИН

Часопис се финансира из буџета општине Врбас, Покрајинског
секретаријата за културу и Министарства културе РС

САДРЖАЈ

пјраї пјезије

Манојле ГАВРИЛОВИЋ.....	5
Срђан ВОЛАРЕВИЋ.....	11
Раиша ПЕРИЋ	16
Стела БОСИЛКОВСКА.....	20
Јасмина ХОЛБУС.....	22
Јованка Стојчиновић НИКОЛИЋ.....	25
Томица ЂИРИЋ.....	29
Сава КРНЕТА.....	33

пјраї пјрозе

Драго КЕКАНОВИЋ.....	35
Ранко РИСОЈЕВИЋ.....	39
Томица ЂОКИЋ.....	44
Владимир Кирда БОЛХОРВЕС.....	50
Момчило ГОЛИЈАНИН.....	60

пјраї на пјраїу

Милосав Буца МИРКОВИЋ.....	62
Марија ПРГОМЕЉА.....	74
Младен ЂУРИЧИЋ.....	80
Милош ЈОЦИЋ.....	89
Марија СЛОБОДА.....	97
Марко НЕДИЋ.....	105

пјраї црцијџ

Расул РЗА.....	111
Јуриј ЛУКАЧ.....	114
Џејмс СКАЛИ.....	120

пѣраї објектѣва

Вида БРЂАНИН.....	125
-------------------	-----

пѣраї ицципѣвања

Давид КЕЦМАН Дако.....	133
Срба ИГЊАТОВИЋ.....	138
Бранкица ЖИВКОВИЋ.....	141
Александра ПАВИЋЕВИЋ.....	146
Чедомир ЉУБИЧИЋ.....	149
Анђелко ЕРДЕЉАНИН.....	153
Мирослав РАДОВАНОВИЋ.....	155
Милијан ДЕСПОТОВИЋ.....	160
Ненад ТАДИЋ.....	164
Тања МИЛУТИНОВИЋ.....	170
Светозар БОРАК.....	174

пѣраї наслеђа

Виктор ЛАЗИЋ и Александра ДВОРАНЧИЋ.....	177
Батрић Л. ЂАЛОВИЋ.....	190

Манојле ГАВРИЛОВИЋ

ЧАРОВНО ОГЛЕДАЛО

У чаробном огледалу и звуку Месеца
видим коње, траву, пролеће се блеска,
ветар са севера златну нит пресеца
са небеске руке светли златна леска.
Однекуд се створи јесен пуна магле
неко стрелом баца у висине свице,
ливаде се цветне над урликом нагле
војске испод снега, траже ватри лице.

Видим два дечака љубе брезу босу
залазе за ветар ја им пружам крила,
одједном се светлост са истока просу
и над бреговима указа се свила.
Указа се ловац с јасиком у лету
силази у поље, ломи витки цвет,
муња слична пчели тражи гором мету
док отичем реци као броју пет.

Док отичем реком као једру лађе
за чију ће светлост пролеће да зађе,
видим два божура на небеском своду
крену према југу и на север оду.
Огледалу ветар приђе, чешља косе
ватра се у звезду затвара и плаче,
невидљиву невесту низ брегове носе
сватови у часу кад их лето заче.

ЈАБУКА ОД ЗЛАТА

Отац ноћу од звезданог прућа
 зида небо изнад малих кућа,
 зида лето, свитање и росу
 и ждралове низ брегове просу.
 Претворено у два кишна зрака
 пролеће ми маше са облака,
 са Месеца скупљам жубор реке
 руке су ми две брезе далеке.

Ја се ноћу претворим у кишу
 проспем светлост од брегова вишу,
 јелен рогом по језеру блиста
 у дну зденац са четири листа.
 Пева соко са небеске руке
 од сна лепе плете гором звуке,
 пада вече низ звездане сате
 проспем јутро, пролећа се злате.

Ја се лети претворим у пчеле
 око мене извори се деле,
 ја се зором претворим у вече
 око мене мале брезе клече.
 Пева стрела на крилима стрелца
 срмом срмим росу са бисерца,
 свиће моја јабука од злата
 са два мала Сунца око врата.

КОПАМ ИЗВОР

Копам извор у коси Месеца
 снег пролеће на дане пресеца,
 на груди ти ставим малу дугу
 и две звезде што светле у кругу.
 На раме ти ставим ветар са горе
 и две мале заруделе зоре,
 лете срне на крилима ласте
 из ока ти бели багрем расте.

Низ брегове рогат јелен просу
 три свитања и с облака росу,
 сплетем зраке од пролећне нити
 сном коштуе што ће поток бити.
 Идем према светлости у врту
 преко неба да повучем црту,
 пева ветар у вечерњем часу
 прегршт звезда низ брегове расу.

Пева облак претворен у пчелу
у сну ватре цртам стрелу белу,
пева лето у небеској реци
низ брегове коло воде преци.
Ноћ у пољу везе крило брезе
кћери росе и карпатске језе,
копам извор на Даници звезди
у коси ти дуга вече гнезди.

СРПСКО ПЛЕМЕ

Трче Срби низ Карпате
носе звезде неудате,
са три стреле низ литице
плету вече у витице.
Прескочише Дунав ноћу
и Мораву сву у воћу,
и започе сред Балкана
српско племе да се грана.

Низ брегове слете киша
пламен јутра да утиша,
сватови су речне нити
стари сват је јелен вити.
Невеста је светлост зоре
младожења ветар с горе,
крилат Месец звезде стреса
са четири самокреса.

Над бескрајем у равници
копам извор, ветру птици,
преко неба трчи јелен
с роговима ко бор зелен.
Место шала носим лето
ноћ залаја као псето,
хитнем стрелу према реци
на облаку седе преци.
Крилат ловац баци зрно
кроз небеско око црно,
баци крило муње зрачне
низ бездане гором мрачне.
Сестра лета просу свице
као беле марамице,
над Србијом вук и ластва
плету Месец изнад храста.

ПЕСМА О ВУКУ

Над Србијом беле звезде лете
у Тршићу Јегда роди дете,
окићено од ветра и звука
доби име старог претка – вука.
Деда Јоксим усред зиме циче
одену га у песме и приче,
рођак Јевто низ пределе јасне
одену га у бајке и басне.

Млади Вук је слушао с речице
гуслар зове слободу пречице,
и ко соко сједињен са гором
у Тронушу стигао је зором,
где листају врзине и лозе
чувао је манастирске козе,
где цветају кађун и петровац
читао је псалтир и часловац.

Небом речи место птице лете
Вук их ноћу у књиге уплете,
и обасјан сјајем ћирилице
просу ветар, пролеће и свице.

Светле зоре све ближе и ближе
Ђорђе Србе на устанак диже,
бела светлост слете изнад кућа
свану дан са хиљаду сванућа.
Свану вече сном пролећне ласте,
са Моравом бели багрем срасте.
Пева божур са стрелом у гласу,
косу Сунца низ безмерја расу.
Вук претворен у песме и приче,
баца звезде што на ветар личе,
и осветљен зраком беле брезе,
над Србијом златну књигу везе.

МОЈИ СТИХОВИ

Моји су стихови зрак птице у лету
бисерје што пламти, пролеће у цвету,
ветар што разноси росу са бисерца
облак који маше с крилатог језерца.
Месец што просипа зраке преко воде
чаробна свирала, кад са брега оде,
звезда што с рамена песника полети
крене према небу и у вођњак слети.

Моји су стихови трешња кад заруди
Сунце кад олиста, сестре муње груди,
низ цветалу гору претворен у свице
одводим изворе, ветрове и птице.
У часу кад анђели слетеше са виса
да народу кажу шта песник написа,
из небеске руке видим ватру снену
полете ка Сунцу, па се заокрену.

И одозго на нас паде лето, киша
крилата столећа и све се утиша,
само још постоји глас чаробне шуме
која у пролеће олистат не уме.
У звезданом трагу по сребрној пени
три сунчеве кћери трчале су мени,
носиле су јесен испод леве руке
бацале су ветар, пролећа и звуке.

Бацале су мирис багрема и ражи
низ глас девојчица заспалих на стражи,
моја бела сестра кошута у гори
баца с брега светлост, листалу у зори.
Баци с неба лето с брезама у оку
и два мала јутра застала у скоку,
моји су стихови дуга са три кише,
оловка што песме о љубави пише.

ВОДЕНИЦА У ЗАВИЧАЈУ

У завичај идем, зидам воденицу,
место јаза дугу, место бадња птицу.
На врх крова ставим писмо златне ласте,
језеро на брегу и ветар што расте.
Ставим три јабуке и трешњу у цвету,
венац од свитања, Влашиће у лету.
О прозор окачим шал звездане нити,
и мало пролеће, што ће облак бити.

Место врата ставим косе сестре снега,
и два мала јутра што трче са брега.
Воденица меље сјај небеског жита
и три мала Сунца у струку повита.
Вечерас ми пева славуј с Моравице,
о љубави Месеца и звезде Данице.
О љубави муње кад слеће на пчелу,
док садим пролеће и сан по твом телу.

Док бацам олује и звездане нити
 ти плетеш свитање што ће поток бити,
 ти од мале ватре плетеш црну ноћ
 јесен са три стреле мери ватри моћ.
 Ти од цвета трешње плетеш зраке зором,
 ја четири кладенца и сан бачим гором.
 Ти ниску громава и с Авале ласте,
 проспеш над Србијом да пролеће расте.
 Док пијемо вино, росу са Месеца
 ветар мачем дугу над реком пресеца,
 јесен плете кишу од ветра и лозе
 облак у кочији са три крилате козе.
 Рањен соко просу очи вука, срне
 док ме носе муње низ громове црне,
 заспим и у сну ми виноград се злати
 проспем шаку звезда, облак ми се врати.

Ти ми точиш ветар и кишу у травке
 ја претворен у ноћ читам неба јавке.
 Ти листаш у грани неке давне брезе
 цвет из трећег века, пун магле и језе,
 пада ти на раме претворен у птицу
 док пијеш пролеће и сан на мом лицу.
 У завичај идем носим златно жито,
 да просејем звезде на небеско сито.

Срђан ВОЛАРЕВИЋ

ГАСЕЊЕ ЉУБАВИ

I

Твоје навике и жеље, твоји циљеви
и твоје замисли, твоје обмане и лажи,
ситне и крупне, твоја уображења
и твоја сагрешења, твоје радости и туговања
и сваки твој успех
и свако твоје узнесење
и свако твоје мишљење о мени
више ништа са мном немају.
Где сам био ту сам и остао:
ни старији ни млађи,
једнако подложен болу
и ништа мање готов на очајање,
као што с лакоћом уронити могу у гнев
ил нечујно препустити се горчини
само да те моје очи не виде.

II

Како је то чудно, како је то необично:
познајем сваку твоју реч мржње
и реч презира, реч одурности,
осионости, бахатости, надмености,
реч гордости,
да навиру раширених крила,
слободне,
и из твојих речи љубави,
умиљатих, нежних, благих
- да не знам
хоћу ли моћи да познам љубав
кад залепрша, у мојој души.
Хоћу ли моћи?

III

Не, није то љубав.
Где год се задесио, ма шта радио,
па и у сан одлазио,
да се не одвајам од мобилног.
И сав устрептао стрепим, дрхтим, чекам
оних нешто сувих, непостојаних речи
на екранчићу што знак ће ми дати
да тамо негде у диму даљина
њени тако нежни, тако благи прсти
у каквом мраку
заносним миловањем траже ослонац
на контурама тастатуре.

IV

Љубав, у ухо моје тананим гласом
ко је процвркутао љубав,
ко ми то на префињен левак
у душу нежно улива љубав,
ко се то у свим мојим мислима
распиштољио као на годишњем одмору
а извргава немилом руглу
све и једно узнесење срца мог
над трицама и кучинама свакидашњим
што поделу тврде као закон дана и ноћи?
Чији се то осмех наноси над мојом тугом
као запета пушка у рукама ловца,
и чије то очи шире се нада мноме
као бездано и пусто плаветнило неба,
чије то руке хрле у загрљај према мени
да би грлиле што минуло је на длановима?
И којим именом да се зове,
у коју реч сместити
што јесте – јер говори љубав,
а није – јер зазире од љубави?

V

И шта сад?

То што ме тако умиљато погледаш,
што ми љупко кажеш
и руком нежном очешеш ме
- од пролазнице добити могу
на улици
само зато што ћу минути крај ње.

VI

Не труј ногом својом где год ступиш,
и не завањај се слатким самообманама
о узвишеној својој честитости међу људима.
Ако затреба и на сам лакат ћу проговорити:
ни твој танани и пропети стас што као дуга
прелама се преко твог танког струка,
ни твоје очи простране као звездано небо,
ни твоја пут, тако кротка и ускомешана,
а скривена у миру линије твојих бедара,
ни твоја тако прхка кожа, да упија
све и једну линију судбине с мојих дланова,
неспутано, ведро, радосно не поверавају ме
и не воде теби и не држе ме близу
твом умиљатом даху, твојој сенци
и твом кораку који клизи изнад тла
и када ми прилазиш и када од мене одлазиш.
Поштења ради, јер једино још то имам,
и у шапату и у крику откинутом од прса,
слово по слово теби ћу рећи:
то што си ме опојно и мило грлила,
па са студеним и трезвеним разлозима одбијала,
и тако од дана до дана, једно па друго,
ужегло је ватру моје душе,
да с душом рачунати могу тек уз тебе.

VII

Ни воља твоја,
што трепери у твојој пути,
и прелама се преко твоје плоти,
ни твоје непостојане
и тако кварљиве речи
што истискујеш из себе
као устајали ваздух из свог стана,
неће ме примаћи теби
ни за коњски нокат
- никад више.

VIII

Као да се откину од неба
тако паде голуб
на симс мог прозора,
да ми донесе гласове.
Да ми је знати, еј да ми је знати
од кога.

IX

Можеш ти причати шта хоћеш,
кад год и коме год хоћеш,
ватрено, заносно, суздржано, немушто,
о себи, о мени,
и без очињег вида видео бих
- био сам и остао
најамни радник у вртовима твог срца.
И ако поштење ту ишта значи
мораћу да признам
награђиван сам несебично, усрдно,
дочекиван и испраћан
љупким, милим, благим речима,
док дозиван сам умиљатим и нежним гласом,
а ипак био сам и остао
најамни радник у вртовима твог срца.

X

Кад више не будем имао кога да се сећам,
и кад ме нико више неће чекати,
пред мене ће неспутано ступити бол
усправљен у твом тананом стасу.
И онда ћу тако сапет невољно увидети
да моје је памћење скучено и тесно
пред лепотом коју си ми даривала,
која ме је чинила једнако стварним,
једнако живим као буђење из тешког сна.
И опет ћу тако скрхан пламено жудети
за благим окриљем твоје лепоте
што убого биће моје одмиче од ништавила
и даје му смисао у поретку анђела.
А кад се осврнем пред глувим и немим
призорима што крај мене промичу као сенке
једног страшно посрнулог света
и кад из мог опустелог бића
уместо твог стаса узвине се бол
ја знам да ћу са жудњом пригрлити га
од њега да добијем и жељу и снагу
којом ћу поново хрлити теби у сусрет.

Раша ПЕРИЋ

ЗЛАТИБОРСКО ЛЕТО

Зла
тна пчела на златноме бору
бели лептир на белом јасмину
плава жена с плавом перуником
и ти Боже над том живом сликом

ЗЛАТИБОРСКИ КРИН

Моје слово свитац је у пољу,
моја песма здравац и босиљак,
моје риме крстолики цветник...

А и овде, из мог рукописа,
крин у цркви рајски замириса!

ЦРКВА НАД ЈЕЗЕРОМ

Уђи. Упали свећу!
Призови Светлост себи.
Светлост је љубав душе.
Без те љубави где би?

Ено, и сенка крста
с храма над водом шета:
слави пра-Мајку зору
и рођај Сунца-детета!

КРАЉЕВА ЧЕСМА

Овде су били и бољи од нас:
краљеви и српска господа!

Тражили су воде, зидали чесме,
и шетали краљице поред њих.
И пили, пили, пили...
и оставили и за нас.

Из шака својих сад и ми,
као из првотног врча,
хладимо своја грла,
своје језике и усне...
и јачамо срца нежности пуна.

И - облачимо се у светлост,
у месечину, у љубав,
као у Врту,
где бесмо без крљушти,
без перја, и без руна...

Јер ова «Краљева чесма»
поред језера и цркве што је
отуд извирак има
откад нам сенке постоје!

ВАСКРС НА ЗЛАТИБОРУ

Борови, јеле, борови...
мирише тамњан и смола.
Ветрови: живи хорови
брује са брда и с дола.

Са крошњи капље позлата;
к језеру стазе силазе.
Над водом деца крилата
ко да из раја излазе.

И јутро мије планину,
и Сунце куполу краси.
И монах ка храму мину
да звоном Васкрс огласи!

Стела БОСИЛКОВСКА

ВОЛИМ ОВАЈ СТАН

Волим овај стан
чак и када ми је одсечена струја
па ми се хрпа хране на кухињском столу
одмрзава у очекивању сумрака
да је кришом бацим пре времена

Волим овај стан
чак и са фиокама пуним
стarih сатова укочених казаљки
и празних новчаника људи који су умрли
или који су живи а немоћни да измирују рачуне

Волим овај стан
са зидовима недовољно порозним да
задрже сав мирис старих безбрижних времена
и са декором толико различитим од тадашњег
док чека неки нови после мене

Волим овај стан
због јутарње светлости сунца
која се провлачи кроз дрвене ролетне
балконског прозора
и баца пругасте сени
на зидове унутра

Волим те пругасте сени
на зидовима унутра
са толико светлосних година
заглављених између
као редови фасцикли
сачуваних у архивској картотеци

РАШИВЕНИ УПИТНИК

Коме писати песме
Данас
И поклањати
Пред ким дозволити да
Попуцала копчад
Скотрљају се
Са распрслих груди
Стешњених шићем,
Пренапетим шавом

Коме читати песме
Данас
И рецитовати,
Пред ким дозволити да
Заштепани глас
Отме се
Па отпара речи
Од шића
Од претесног шава и
Закрпа преко истина и очију

Са ким Данас
Поделити Толстојевог Денисова
И оплакивати
„...време деце праха...
... и чистоте божје
у првом дану стварања...”

Зашивено
Поцепано
Закрпљено
Заштепано
Пренапетим шавом
Дуж рубова премалих закрпа

Ето
И
Бог се сада цепа
Рашива самог себе
И све своје штепове
Све своје шавове
Све наше закрпе
А и наше
прошивено
Ја.

Битољ, јесен, 2007.

*У ПРОЛАЗУ ПОРЕД РАЗАПЕТИХ
СА ЧЕТИРИ ПРИБАДАЧЕ*

На Балкану, све улице теку поред проживљеног и
одживљеног живота
окаченог на кору окрошњених четинара.
Увијају се попут змија, које на јецаје некролога разапетих са
четири прибадаче,
подижу главу као на звуке фруле Индијца који их је
ослободио из тмине корпе од прућа.
Затим се њишу као зачуђене,
а онда, болом протрешеног и распуклог тла, у таласима се
превијају
и савијају над рачвом која се брзином муње
у њима отвара и шири све до узаврелог језгра земљиног
постојања.

У потрази за припадањем, подозриви пси оњуше кору
стабала
саткану од давнашњих жмурки, одбројавања и тражења, и
док осете лучевину проминулог живота, подигну задњу
десну ногу
и пишачком потврде питање пролазности
- на очи разапетих са четири прибадаче.

Битољ, 28. септембар 2012.

*УСНУО СТРАХ
Ани Ковач*

У сну сам се уплашила
Да у мени више нема речи
Да ишта још кажем
И да је та тежина празнине
Кренула мноме да хара
Па ми десна рука шупља
И нестварно лебди у ваздуху
Оглушујући се
О гравитацију папира и оловке
А лева ми на срцу лежи отежала
тежином гробаревих двеју на дну гроба,
који он копа да закопа
оно за шта и не постоје речи
да се ишта више каже.

Битољ, август, 2012.

ШАПУТАЊЕ ЈАГАЊЦИМА

Шапутали смо јагањцима
Крај потока
Ти - осмехом
Као од љубави
Ја - сузама
Као од смеха

Грлили смо шаране
У скоку
Ти - погледом
Набујале жене
Ја - рукама
Одважног аласа

А онда смо дубоком ћутњом
Ћутали
Ти - прстима
Усправљајући полеглу траву
Ја - очима
Тражећи наш изгубљени путељак

Још увек шапућемо јагањцима
Још увек...
Ти - радошћу
Удате жене
Ја - сузама
Као од смеха

Битољ, јули, 2012.

Јасмина ХОЛБУС

18.

Неће преживети дубоку рану
на топлом северу

Видеће неког другог на неком другом
Отвориће старост на корак од сазнања

Видеће неког другог на неком другом
усахлу крв у живим бутинама
моћ у незбивању
немоћ у зачећу
непогоду у лепоти
бекство у употреби

Да је неко други нешто би покушао
у кутији озраченог ветра

Све се променило

... све се довољно одвојило
да би се вратио онако како је навикао

Можда то и неће бити ослобађање
на које је рачунао
Неће нас испратити

Овде ће он завршити песму

19.

Зар на свету не могу да постоје
непролазне наде
Зар не могу да постоје
непролазни погледи који обухватају
исту капију открића

Зар не могу

Зар не могу да постоје знамења
у враћању
Зар смо лишени ватре
у вечном повратку

Зар не могу да постоје
Зар не могу да постоје
Зар не могу
Зар не

20.

У савршенству другачијег привида
пробуђен сном открићеш ме у воћњаку

Тад чућу твој глас
Питаћеш ме шта тражим
прићиће ти пас
Питаћеш се шта тражиш
прићиће ми пас

Угледаћу први пут истину
у
мору
у
пени
у
соли

уклопљену воду

21.

Хеј
овде ћу отпочети нову песму са тобом

Биваш ли и тад Овде
у прозирној дубини
кад задрхтим Обмотај ме
ватром и водом

након одложеног
присуства

23.

Окренућеш се на ветру по обиму
угледаћу Сунце на твојим леђима

Закорачићеш у моју близину
у нешто што ће тек доћи

25.

Приближи своје прсте
да могу да се залетим Да ме дочекаш
сабран у свему
што смо одувек били ми

Крени довршен
да ме види твоје памћење
твоје сећање а и надање
Тако ћеш нас спасити пролазности
када ме увучеш у пуноћу
која нас не прогања
која само нама прија Ту ме сакриј
да ме види твоје памћење

Тако ћеш нас спасити свега што нас чека
Свега што тек треба да се отвори
Да нас никад не затвори туђим хтењима

Сад јасно видим крај калупу
Воду којом смо кренули Прожимање

Ако би на почетку око отворио
Дан у који те примам већи је од дана
у којем сам те препознала

Овде ћеш ти отпочети песму
Овде почиње сав бескрај

Јованка СТОЈЧИНОВИЋ НИКОЛИЋ

ПРЕОБРАЖАЈ

Свако јутро прије одласка на посао
У спаваћој соби за столићем са двије ладнице
И огледалом
Утрљавам крему на лице
И размишљајем шта се још може спасити из младости

Зид иза мојих леђа раздваја ме од Свитања
И ништа ми важније не преостаје
Него да широм отворим прозор
И удахнем Свјетлост
Као врелу јутарњу кафу

Осјећам како се ту више ништа не може да догоди
Осим Ријечи које је вријеме у часовник записало
И шесту деценију своју тајну мисао откуцава

Трнци који се из пета пењу у главу
Опомињу ме да кренем

Успут до посла Свјетлост ме
У себе Преобрати

ЗА ВРИЈЕМЕ СВЕЧАНОГ ПРИЈЕМА

Бјеше то сјајан букет Невелика икебана
С пробраним врстама цвијећа
Постављена на средину стола чији
Најистакнутији дио досеже висину планине
И зауставља сусрете погледа
Пропуштајући сунчев сјај
Који се држи на благој удаљености

Са које се сјенка цвијећа
Прелама преко моје
Па ми се на тренутак учини
Да сам зарђали бљесак на ивици столице
На којој сједим

Помјерим тијело под једва примјетну зраку
Која просијава са самог дна испод зеленила
И кажем пријатељу до себе
Неће проћи невидљива кроз моју кожу

Нека подиже нове цвјетове да расту
У мом срцу

Већ слутим латице руже како се отварају
И нечију руку која њежно клизи да их убере

ОДГАЂАЊЕ ТРЕНУТКА

Шетам главном улицом

Улазим у једну па у другу радњу

На вратима треће двоумим се
Између телефонског позива
И гласова из парка

Погледам ситна Безначајна лица
Са спуштеним доњим уснама
И Погледима
Који ме држе на нишану

Понизно и потчињено пружајући руке
Отварају мале гробове у шакама
Очекујући усред бола
Сунце на длан да им откотрљнем

Трговкиња порађа страх иза мојих леђа
И тако одгађа тренутак
(По)мирења са судбином
Јер никада није сумњала у Свјетлост
Која се помјера из мене
И обасјава полуодбачене

ОЗБИЉНЕ СТВАРИ

Испијајући црну кафу из бијелих порцеланских шоља
Разговарамо о озбиљним стварима
Откривајући једна другој Оно што до сада нисмо

Показује ми избодене прсте иглом
На старој сингерици
Коју мора што прије да поправи
Како би укрпила сва годишња доба на кецељи
И све тајне Споља и Изнутра да ушије

Хиљаде опроштајних писама И важних разговора

Улица без живе душе на њима
И ћошкова гдје рука не досеже

Загледајући у своје модре игличасте рупице
На јагодицама прстију тихо прозбори

Тешко ми је кад видим да се свијет распада
А до сада смо од овога живјели

СЛИКАР

У неколико потеза
Насликао је њено
Тијело

Никада нисам замишљала
Да тако изгледају
Руке које га
Свлаче

КУЋА

Камион довлачи Пијесак
Шљунак Цемент Креч Крупно камење
Жељезо у мрежама Циглу
Воду у цистернама...

Све то у велику Свјетлост да сјединиш
Чији ће темељ држати тијело
И ријечи из два вијека сачувати живе

Знам Направићеш кућу од доживљаја
Са Гаражом Спратом
И високим поткровљем

Закључаваћеш унутра ноћ и дан

Одлазити долазити
Одлазити долазити

Да ли ћеш заиста у њој
Умријети Сам

Томица ЋИРИЋ

REVOLUTION WILL NOT BE TELEVISED

доћи ће и крај века виртуелне ере,
линкови ће се истопити као восак
миленијумске свеће,
догађаји ће бити сирови, напрасни,
без музичких подлога, бекграунда
телевизијских цинглова и покривалица,
свет ће се суочити са одразом сопствене
празнине у мртваји медијског глиба.
нико неће знати почетак, јер неће бити
мудрих аналитичара да пучанство умире
пломбираним реторичким завештањима.
неће бити насмејаних водитеља, жмиркавих
камермана, монтажера звука, званичних
уредника и цензора. бог из кутије ће
напокон зачепити катодну губицу а
виртуелни сокаци планетарног села,
као год и спарене нити социјалних мрежа,
развргнуће ахиловски бес каквог суицидног програмера.
рамбо из народа, носилац холивудских споменица
за животно дело, упашће кришом у гуглове хангаре,
обучен у клоуна, и нашироко, у пози рококо балерине,
зафрљачити ђедову партизанску гранату.
сигнали мобилних оператера слаће опскурне поруке
оностраних бића, демонских ентитета и паганских
богова, пре но што и телефонске везе сабласно
заћуте. камере тржница детектоваће само покрете
манекенских лутки из излога како манично цепају
брендиране цинсове. лудаци из санаторијума биће
пуштени на кућно лечење. наставници ће се закључавати
у школским тоалетима пред хордом разуларених ученика.
јавне службе ће се распасти са прекидом комуникација.
далеководи ће се урушити метеорским кишама и муњама.
наредбе званичника биће на арамејском а превод ће

декодирати богумилски хакери – инцест са ђаволом.
цивилизација ће се распасти као гаће са вавилонских кула.
неће бити важно ко је које нације, вере и пола.
човечанство ће се ујединити у канибализму жеље за
новим почетком.

први који ће из мрака изаћи са скорелим блатом
на уснама,
запеваће нову песму о слободи.

остали преживели ће га на суво пратити.

НОВОУТОПИЈСКА КОРАЧНИЦА

кретањем смањујеш дистанцу између шума
корака
одјеци мноштва на градским трговима
у сутерену ветар какав познајеш из детињства
левитација мисли
геометрија птица на небу
траг
пратити ехо сопствених издисаја мисли корака
кружни ток преусмерава поглед
тамница
затворско двориште
ум затегнут снопљем бодљикаве жице
бдење
над мртвом птицом на степеништу
шумови одјеци
мноштво чујеш у даљини
ветар проноси кричави дах споменик
палим логорашима
просјачење корака под табанима
ђоном низ образине
сумрака
дишеш мноштвом плућних болести ветра
крикови
постају подсвесна жеља гомиле
заверенички план
један по један груписани
погледи
преко жице тргова сумрака
марш
подбуњеног мноштва у сутеренима
неприметно
готово неосетно
усамљен на челу колоне

неразмрсив
и
коначно спасен крикова
птица
мноштва заглушујућих уздаха
окрећеш се

застајеш на тренутак

тргови дишу као један
логорском
надом

и ти дишеш

шириш плућа да закрилиш цео један
од облака

град

ПРОМЕТЕЈ ПРЕД СТРЕЉАЧКИМ ВОДОМ

у неверици, распрскава мрежњача
стакленог ока,
видик назубљене хриди
ветра,
продувана шупљина тела,
са ватром у јетри,
повезом преко очију,
крив пред судом
божанствене комедије,
извиждан
на варавином тргу ослободилаца,
јеретик на галилејевој ломачи,
за коју изуме пламен,
лаковерни алтруиста,
дипломата антрополошког
оптимизма,
народни трибун, потказан,
остављен од душебрижника,
жртвени једнорог,

сам, одиста, сам –

на хладној стени,
прикован зарђалим чавлима,
док му хералдичка орлушина

кида месо сирово
и
док горди капиталиста,
 громовник,
намешта тетиву
 волтиног лука

да муњом навек спржи
утопијски му сан

VARVARI. REVISITED

доћи ће нови варвари.
овог пута нико их неће дочекати.
кипови су давно премлаћени.
песници на тргу давно обешени.
кавказка квадратура круга кредом
исписана по пустари остаће као
спомен-обележје минулог рата,
тамо где су некад биле
ритуалне свеће сатаниста
по теменима пентаграма,
заједно са покопаним костима
обезглављене - огњене кокоши.
неће се пуно задржавати
постмодерни варвари,
неће правити нове насеобине,
храмове за старе богове
национал-зенитизма.
пратиће мехове ветра и
мирис
топле људске крви
даље
 на
 север.

о њиховом присуству
неће имати ко да казује
јер
песници су давно на тргу обешени.

градске капије пагански
ћуте

Сава КРНЕТА

СНЕЖНА СИНТЕЗА

Ко с прва снежи...
Пртина нова...
У поворци, а ко је Она
што мирно
инати
успомене?
Нити му својта,
нити је потпис са посмртнице
Залутали кад су
тад су се срели
и разговори
не започети настављени...

Лопата згрну...
Поворка живну...
На даћу крену...

Никога више
и она...
Мермер који дише
у пејзаж бео
или је није,
ил пејзаж само,
пејзаж с почетка,
ил онај
без стазе - пејзаж
са краја
„Проклете авлије”?

ПОЧЕТАК ЈЕ БИО КРАЈ

Док вучеш причу у бескрај,
ја у детаљу с почетка:
Месечина...
На мосту ми...
У исушеном кориту реке
трупло врбе било је знак
за ово одмакло,
безнадежно сад.

(О нек ми опрости
обична, важна,
та мала,
смела,
неизговорена реч!
У њој је чвор!
О нек ми опрости
твој ка моме рамену
повијен длан!
Било је први, плахи,
неснађени пут!
И јабланова шум
мотрио на нас!)

Одбегле магле вал,
не ти и ја...
Узалуд вучеш причу,
почетак био је крај!

Драго КЕКАНОВИЋ

ЈЕДАН САВЈЕТ НОЋНИМ ШЕТАЧИМА

У нашем кварту, а тако је, претпостављам, и у другима, сва се одјећа и обућа покојника ноћу износи на улицу, пред врата. У ноћним шетњама, тако, наилазимо на мање или веће хрпице одијела и кошуља, чизама и ципела, зависно од богатства и моћи преминулог; уколико станујете у бољем кварту, понекад вас само зазор и nelaгода спасавају од искушења да се не посегнете за нечим; и овако, из далека, макар је згужвано и на хрпи, видите да је то таман ваш број, и да би вам кожна јакна или одијело, свеједно, сасвим добро пристајало. Одмах одустајете, наравно. Настављате даље корачати и уживати у спасоносној свјежини ноћи, благотворном покретању удова, сваком крету, гибању. Неколико корака још размишљате, можда, о краткотрајности нашег присуства на овој планети, (јер сте хтјели-не хтјели, многе власнике познавали, неки су вам од њих били и сасвим блиски, али ви продужавате даље и (сасвим разумно) размишљате о томе како смо сви, и слаби и моћни, свеједно, тек пролазни на овим улицама, и како ће једне ноћи ближњи изнијети пред кућу и наше ствари. Све до оног страшног тренутка, у ком осупнути застајете, јер се више не можете ни помакнути од спознаје да су оно, тамо, пред једним улазом, ваше ципеле. Не, не морате се враћати и провјеравати, већ сте разабрали и, знате да су – ваше, ципеле од јеленске коже, које сте прије пуно године (више и не можете израчунати колико је година прошло) купили у неком опскурном дућану у Амстердаму. Или је то било у Лондону, свеједно. Мој вам је савјет, ако вам се тако нешто догоди, да одмах, без икаквог оклијевања, закорачите даље и наставите корачати, мало брже него иначе. За ваше здравље, још мало брже. И никако се не осврћите. Никада, ионако, нећете дознати одговор на тако једноставно питање: откуда ваше изношене и старе ципеле пред туђим вратима?!

Сваки пут силазе у ваш парк са сјеверозападне стране, одозго, са Медведнице, из шуме. Мушкарац и пас.

Ти знаш да су већ уморни, видео си их на различитим и удаљеним трговима и парковима, знаш и да су се отпутили на Сљеме и да су баш сада сишли из његових гудура, а видиш и да не могу заобићи (твој, зашто не и – твој?!) парк у ком сједиш с неком књигом у рукама, и да ће се, као у другим приликама, придружити шетачима и псима.

По неком неписаном правилу, дугокоси мушкарац у излизаном трапер одијелу, застаје на улазу у парк и скида поводац своме псу, али га не пушта из руку, држи му главу у длановима и нешто му повјерљиво шапуће. Онда се пас затрчава у чопор и слиједе радосни псећи поздрав, њушења и препознавања, сквичање и лавез. Пас се, међутим, неочекивано брзо издваја из чопора и склања у страну, устобочен сједи, на дистанци, оштрим лавезом одбија покушаје осталих паса да му се приближе и не одговара на њихове позиве да им се придружи у игри.

Тада на овећу ливаду ступа мушкарац.

Више трком него ходом, он силази међу псе. Чопор му трчи у сусрет, он се ваља с њима по трави, котрља се и преврће, грли их и љуби у разјапљена и слинава уста; што да вам кажем, такву радост тешко је описати.

Вама није тешко да тог дугокосог момка, с ријетком, јадном брадицом, замислите као некакву реинкарнацију смедеревског псара Кантакузине Катарине Бранковић, касније грофице Цељске, која је овамо, на Градец или Грич, како год хоћете, довела из Смедерева, уз своје духовнике и штироноше, и своје соколаре и псаре; ни тристотињак метара нас не дијели од њене палаче. Исто вам тако није тешко да тог момка замислите као дресера ловачких паса грофова Драшковић, који су вијек касније столовали на истом бријегу. Зашто вас поглед на тог момка стално враћа у далеку прошлост, не покушавате ни одгонетнути, неки разлог свакако постоји, али он није важан за ову причу, па брзо одустајете од ширења непоузданих претпоставки, и добро је да одустајете, тјешите се, јер оне уопће нису важне за ову причу. Ви само с дивљењем посматрате човјека који знаде са псима, а и пси су њих препознавали и радосно трчали у сусрет; прошлост и вијекови нису никакав проблем да извучете такав закључак.

Да изведете, међутим, до краја такав закључак и да ставите тачку на њега, не дозвољава вам, онај псаров (узмимо да се ради о – псару) његов накомструшени и устобочени пас, који се још за корак два одмакао од свог господара и случајно затеченог чопора, па стоји сасвим по страни. Одједном нисте више тако сигурни у своје расуђивање. Добро, кажете, нико још није доказао да реинкарнација постоји, али исто тако нико није поуздано доказао да не постоји, и можда је заиста тако. Да се са чопором паса, најразличитијих пасмима, али – паса, заиста преврће по трави неко ко је отјеловљење свих псара

овога свијета.

Али што да радимо с примисли да није баш тако како се чини.

Што са примисли да су њих двоје, мушкарац и пас, горе, на улазу у парк, из неког нама непознатог разлога, замијенили своје улоге и посудили један другома своја обличја, па се тамо, на ливади, ваља пас, а мало по страни сједи, у обличју пса, сједи он, псар.

Да, што ако је обрнуто?

ДРУГЕ

Увијек заједно, те двије старице, никада једна без друге, праве пријатељице, другарице, дрјге, да им позавидиш на тим заједничким шетњама парком, а и завидиш им помало, ако ћемо право, онако како само самци могу завидјети другима, сусјед си једној, а ни друга не станује далеко, и добро знаш да те шетње није било баш тако лако ускладити, јер су обје, иако пензионерке - умировљенице, како се то овдје каже - имале обавеза и послова преко главе, оних ситних и наоко безначајних задужења: да из пословних центара довлаче за своје обитељи јефиније намирнице, или да умјесто других стоје у редовима пред шалтерима и слично, и нико те није морао подсјећати да оне нису одустајале, јер су сваког дана налазиле начина да побјегну од рутине и да се нађу у истом минуту у њиховом парку, на договореном улазу и означеној клупи, и да онда, без губљења времена на поздраве и формалности, одмах закораче у сјенке и наставе, у истом, спором ритму, милити стазама парка, у некавом монотоним повјеравању и блискости, која се дотицала њихових породица, сродника и потомака, блискост на коју си одавно заборавио да постоји међу људима, да, при чему те уопће није занимало оно о чему њих двије шапућу, нешто си и чуо, ниси глуп, напokon, али те појединости из туђих живота уопће нису занимале, не, тебе је најпосто вријеђала чињеница на коју су те подјећале: да су још увијек живе она оданост и присна вјерност која подразумева жртве, компромисе и одрицања, а на што ти одавно ниси спреман, јер је теби, послјије толико залудних жртва и неузвраћене блискости, трчања за привиђењима и сновима, сада, у њиховим, високим годинама, такође, преостала само јал и завист, и ти заправо само чекаш, довољно си дуго корачао овим парком, да се догоди оно што си предвидио да ће се убрзо догодити, да ће и њиховим шетњама доћи крај, и дошао је, наравно, једнога је послјијеподнева једна стара жена дуго чекала ону другу, а та се друга није појавила, сутрадан је у кварту осванула осмртница, са сликом те друге, или прве, свеједно, а ти си, као добар комшија, како је и ред, отишао на посљедњи испраћај, а послјије сахране, прије повратка у своју собу, отишао си у ваш парк, да направиш уобичајен круг његовим стазама, не, оно што си затекао није те изненадило, могло би се рећи да си тако нешто и очекивао: да она преостала, жива и покретна старица сама шета парком, и да разговара с оном које нема на глас, што вас не чуди, понављам, јер ви знате да се вјерност и повјерење не базирају на границе реалности, па

вас ни мало није зачуђило што њих двије, ако се тако може рећи, и даље повјерљиво разговарају, иако оне друге – нема; њихова је то ствар, коначно, одмахујете руком, али зебњу никако не можете одагнати од себе, да, иако од тога не правите проблем, нимало не сумњате у оно што се одиграва пред вашим очима, иако сте пристали на туђу опсјену, кажем, када се њих двије (ако се тако може уопће рећи) растану на излазу из парка, и када једна од њих закорачи у град, свјетлост и буку, и крене лаганим кораком према својој кући, ви не можете побјећи од питања: камо се она друга дрџа враћа, и - коме?!

Ранко РИСОЈЕВИЋ

КАФА С ПАУЧИЦОМ

Високо подигнутих руку, голих до лактова тако да се истицала њихова мршавост и шабравост, ишла је према прозору, или на балкон ако је било лијепо вријеме. У рукама је држала крпу за брисање прашине. У крпи је био паук кога је проналазила, увијек на истим мјестима, у купатилу или спаваћој соби. Притискала је лагано, да га, не дај Боже, не угуши. Гледао сам је у чуду.

- Зашто га не убијеш? Видиш да се увијек враћа? – поучавао сам је мушки као да сам стручњак за пауке.

- Шта ми знамо о пауцима - одговарала је на свој начин.

- Шта ми знамо о било чему, осим да се паук убраја у кућне инсекте, шта ли, и да га треба као и друге за људе штетне инсекте убити.

- Убити!? Мрзим ту страшну ријеч. Осим тога, каже се да у кућном пауку живи дух предака.

- Празновјерица. Једна од многих. Уосталом, ко би то могао знати?

- Баш зато, боље је да се тога придржавам, него да мислим како је то глупост и празновјерица, што ти чиниш. И теби слични, за које је све што ми жене радимо глупост.

- Сад ту уводиш џендер подјелу, као да нема мушкараца празновјерних.

- Ипак смо ми жене у већини, није ли тако?

- Пусти сад то. Паук сигурно преноси неку болест. Као и сви инсекти. Зато се уништава. Гамад је гамад, шта се ту има филозофирати.

- Нисам у то сигурна. Ја га склањам. Није народ баш неписмен у свему.

- Остављам ти на вољу. Ти по своме, ја по своме.

Колико је времена прошло од тада, не знам. Ње више нема. Отишла је с овог свијета, из овог живота. Преселила се у неки други простор и стан.

Ноћу, када тетурам према тоалету, осјетим паучину која ми се хвата за главу, нарочито за ћелу изнад чела. Покушавам да је

скинем, али никада нисам сигуран да ли сам успио. Међу прстима ништа не осјећам. Повремено, кад крпом чистим прашину, што избјегавам, остављам спремачици да она уради тај посао, повремено, кажем, пронађем понеког паука, пустим воду над кадом и он отекне у сливник. Обично је то ситан паук с бескрајно дугим ногама. Вода га сасвим изобличи, скупи му ноге које више нису тако моћне, готово елегантне, какве су обично. Баш ме те ноге фасцинирају.

Однедавно, видим тог паука кад сједим на клозетској шкољки. Испleo је мрежу испод помичних пластичних ладица покретног ормарића, с доње стране, одакле изађе и мирује тако, готово непомично, као да ме гледа. У прво вријеме, хтио сам да га убијем, да га наднесем над каду и пустим с водом, али сам, одједном, одустао. Тако испада да се гледамо свако јутро, док сједим и соколим лијена цријева да ураде што им је дужност. Гледам паука и његове дуге ноге. И она је имала дуге ноге које су освајале мушкарце, бар док је била млада.

Шта мисли тај паук док тако стоји и гледа ме? Да ли ме уопште гледа? Ако су у пауцима душе предака, ко је у овом пауку? Овај стан, у коме смо ми први станари, не памти друге претке, осим нас, ње, мене и наше дјеце. Ње више нема, па би било, по њеној теорији, логично, да је баш у овом пауку њен дух.

Гледа моју голотињу, и шта још? Паук или она? Обоје, можда. Гледа и надгледа? Провјерава. Зашто би то уопште чинила? Шта она има с овим свијетом, чак и ако мене чека, тамо? Она је отишла а ми смо остављени да се сналазимо како можемо и умијемо. Да, добро, и то је истина, али, шта је оно још рекла? Да су то душе наших предака које нас штите. Тако, некако. Али, она није мој предак и зашто би мене штитила! Било би логично да се појави тамо гдје су сада наша дјеца, а не овдје, гдје попут монаха усамљенички живим.

Ипак, ипак, ово већ постаје разговор с пауком а не са њом. А када се до тога дође, онда је свеједно да ли је дух у њему или није. Јер, почео сам о њему да мислим и када нисам у тоалету. Ноћу, рецимо, кад не могу да спавам. Питам се, ако бих отишао сада у купатило и упалио свјетло, да ли би паук изашао испод пластичних ладица? Знам да њему не треба свјетлост сијалице. Зато тако радо и ради ноћу. Кад све спава осим оних који не маре за ноћ и дан.

Знам да има један и у спаваћој соби, негдје око ноћног ормарића, или испод кревета, баш до узглавља. Понекад имам утисак да ми прелази преко руке испружене испод покривача. Засврбе ме прсти, као да је кожу нешто надражило. Мрав или паук? Можда има још неких инсеката. Шта ако су нечије душе и у њима?

Да, овај у купатилу је одлучан да ми се што више приближи. Руб његове мреже је све ближи клозетској шкољки. Ту, на средини, подрхтавајући на дугим ногама, стоји и гледа према мени. Не видим му очи, али осјећам да ме гледа. Ако ми је у почетку било непријатно од тог погледа и уопште присуства, више није. Сада ми то изгледа сасвим нормално и пожељно. Као да је ријеч о неком дружењу, шта ли. Можда бих могао с њим и кафу да попијем. Тако лијепо, он нека стоји ту гдје јесте, знам да ће прићи још ближе, кроз до шкољке, а ја ћу сасвим удобно сједити на поклопцу и пити кафу. Он ваљда зна шта

да пије.

Он или она? Можда би ипак било прихватљивије да говорим она, паучица. Моја другарица у самоћи, овдје, на светом мјесту тијела, готово храму тјелесних функција, сједимо, ниједи, самотни, и гледамо се. Она своју мрежу распростире даље, ево је сада на педаљ од мојих кољена, само је питање дана када ће и њих освојити.

Десило се то и брже него што сам очекивао. Као нешто потпуно природно, закачила се за моје лијево кољено, својим дугим ногама прешла на њега, сада је на тацни, једном ногом додирује тањире кафе шољице. Ту стоји и мирује. Узбуђен сам преко сваке мјере. Шта да радим? Ово је већ превише интимно, мени потпуно непознато, али некако готово прижељкивано. Очекивао сам или желио, вјероватно обоје. Сада је ту. Мирујем иако у себи дрхтим. Ако бих се помјерио, можда би отишла. Али, шта да радим са нитима, невидљивим, које је исплела до мога кољена? Како њих да покидам? Боље је да се не мичем. Зар имам неку другу обавезу, од ове, овдје, новостворене везе? Мрак нас је обухватио брже него што сам очекивао. Пао сам у сан, отишао, на ону страну одакле сам, кад се разданило, ако се разданило, јер више нисам свијет гледао истим очима, видео човјека који непокретан сједи на клозетској шкољци, као да је то скафандер из кога је власник отишао. Крај мене је она, паучица, сада потпуно другачија него што је била јуче. И тако ће даље бити, ваљда, до краја нечега мени сасвим непознатог.

МАМА

Дошла је кући сва изгубљена. Ствари које је донијела са собом оставила је уз врата и отишла у дневну собу, хладну као фрижидер, али она то није осјећала. Ништа са себе није скинула, само се спустила, склизнула, пала једноставно на фотељу и гледала према телевизору који мјесецима није укључила. Они кратки периоди када је било струје одлазили су на грозничаве послове у купатилу. Али сада, није видјела ни тај телевизор према коме је гледала, него у одразу са екрана себе, згрчену у фотељи, као врећу коју је неко донио и ту бацио, одбацио, као непотребну. Баш као врећу.

Питала се што га нема, гдје се задржао? Сада, кад јој је највише потребан, њега нема. Сједи ли негдје у кафани са друштвом, или бог зна гдје је, није имала појма и то је углавном није ни занимало, сада јој је био потребан, зато се питала. Сада? То сада траје већ другу годину, како је рат, како је син отишао прво на одслужење војног рока, потом у јединицу, негдје у позадини, како су јој говорили, мада она никада није била сигурна да је тако.

Шта је било тог дана? Шта се то десило што се није дешавало сваког дана ове двије године, у којима је ишла у школу, предавала ђацима математику и враћала се кући да види мужа и да чује шта је са сином. Њен интерес свео се на то питање, на то обавјештење које јој је он доносио. Или би се син појавио, зором, пробудивши их лупањем

на врата. Тада се једино будила из обамрлости.

Крај ње је пролазила колона војних камиона у којима су били војници. Чула је јасно да је један викнуо: Мама! Погледала је тамо и учинило јој се да види свог сина, али све је то потрајало само трен један и изгубило се. Био је то посљедњи камион у колони. Послије њега, све празно и сабласно мирно.

Чула је кључ у вратима. Ушао је и ћутао. Зашто ћути? Сигурно је чуо о премјештају и не усуђује се да јој то каже?

Зашто ћутиш? питала га је.

Добио сам позив из Војног одсјека да се сутра јавим у јединицу.

У трену, као да ју је неко маљем ударио иза врата. Ипак, прво је хтјела да зна шта је са сином.

Знаш ли гдје је Марко?

Мислим да је тамо гдје је и био.

Зар није отишао на други положај, у другу јединицу?

Не, он је ПВО, они су у позадини и нема друге јединице.

Ја мислим да је прошао у камиону са другим војницима и да ме је звао.

Немогуће. То ти се причинило.

Није ми се причинило, викнуо је: Мама!

То се неко нашалио са тобом. Свидјела си му се, а војник као војник, да прозове женско, макар и старије. А све старије су маме.

Ћутала је, осјећајући да се грије, тек сада, али превише, да ће се презнојити.

Ако ти одеш, ја не знам шта ћу са собом. Мислим да ћу умријети за два дана. Што би можда било и најбоље за мене. Напросто, не могу више.

НЕГДЈЕ

Нисам ни одлазио ни враћао се, да бих знао гдје сам. Нисам имао потребе да о томе размишљам, да именујем ово мјесто. Оно има свој назив, али то име ми ништа не значи, јер нисам странствовао. Када би ме неко упитао гдје сам, не бих му могао да кажем. С правом математичари траже да се користи Декартов систем, онда је лако да се оријентишемо, у односу на координатни почетак, па се каже да је тачка лијево или десно, али без тих појмова, само са плусом и минусом. Два броја, све се зна. Не вјерујем сликама које ми се подастиру еда бих видио нешто тамо далеко, сувише удаљено од овога овдје. Којешта! Може бити дан хода, а може бити и с друге стране наше планине. Јер ми смо овдје у котлини, окружени планинама, ушушкани, нема ту ни великих вјетрова који руше куће, нема ни претјераних киша, ни топлоте, само зими зна бити хладно. Неки кажу да је на сјеверу хладније. Може бити, али мени то ништа не значи па не морам ни да вјерујем њиховом исказу. Поготово што знам да већина тих који то тврде нису били на сјеверу. Наводно, тако пише у књигама. Као да се у књигама не може написати и сасвим супротно, па ником ништа.

Неки кажу да су видјели велике градове, наводећи њихова имена, али ја знам да то уопште није важно, та имена која ништа не значе. Имају и људи који то говоре своја имена, па шта би она могла да значе било коме изван овог града у коме живе? Боље да их и не спомињу нигдје другдје, па и овдје понекад се чине сувишним, чим изађу из куће. Именовање било чега неће то спасити од осипања и пропасти. Једном, наравно. Као да је важно када ће се то десити! Десиће се, знамо, не треба да нам то неко објашњава, или да нас томе подучава. Дјеца иду у школу коју сам и ја завршио, али не могу да понудим иједан убједљив разлог да се тако ради и даље. Све то знање, овдје нема значаја. Можда би неко могао да дода још једну ријеч, наизглед ситну, да више нема значаја. Као да је некада имало? Да се не споримо, прихватимо да ријеч више довољно говори о томе. Као што чист ваздух говори о незагађености атмосфере. Раније је била загађенија, чак толико да је понекад власт препоручивала да се не излази из кућа. Понекад, наравно, али не одмах, у вријеме када су та загађења почела. Више их нема, све је стало, нико не ложи ватру која је доносила смрад, сумпор и пепео. Могли бисмо бити задовољни, али, ето, нисмо. Овдје нема задовољних људи. Кажу да их тамо негдје има и да они који су на вријеме отишли пишу о томе – задовољни су, чак и срећни што су отишли. Зашто бих им вјеровао? Као што ми њихова имена ништа не значе, још мање ми значи то што они тврде. Све остало је неважно. А можда и ово.

Томислав ЂОКИЋ

ВАЛЕНТИНА НИЈЕ ДОШЛА

Трбушасти господин с пругастом краватом уђе у посластичарницу „Пеливан“ и седе за онај исти сто за којим је у једно далеко предвечерје, пре тачно двадесет година, седео с љупком Валентином и, грицкајући омиљене колаче, ћаскао очи у очи. Измучен несносном летњом жегом, обриса чело папирном марамicom а око врата олабави замку кравате. Изнад десног рамена чу уобичајено Бећиријево : „Извол`те!“ Без двоумљења, наручи две порције с по једном баклавом и једном принцес- крофном.

За кога друга порција?! Па за Валентину, забога! За љубав његове младости! Није важно што су им се животни путеви одавно расплели и што чак не зна ни њен садашњи број телефона! Потпаљен голицавим пламеном слатког сна, он, једноставно, претачући прошлост у садашњост, има непоколебљив осећај да она (и) данас мора доћи на састанак који јој није ни заказао. Зато у машти већ јасно види њен лелујав корак, осећа жар њених гаравих очију и чује шушкање њене порхетне хаљине с безброј белих туфница. На њој она с брега доноси модрину летњег неба и рој успамтених звезда. Али ње данас нема, па нема, иако увек стиже тачно у 5! Зашто ли „касни“?! Чак и ако је није позвао, телепатска веза међу њима мора и даље да постоји!

Инжењер Балтић уопште не примећује ни да је фасада старе посластичарнице сасвим оронула, ни да је Бећири остарео и оћелавео, ни да су столњаци избледели! Тек је полусвестан да су Валентинин и његов животни пут одавно размакнути у рачву. Прижељкивао је да се они поново споје у чвор, стопе у стазу лепоте и чулног узбуђења. Слатка образила у свиленастој и немирној летњој ноћи! Но, колаче још ни пипнуо није! Неће без ње, а она „необјашњиво“ касни! Па ипак, Валентина „мора“ доћи! Само што није стигла! Он већ чује котрљање њеног непоновљиво симпатичног, чисто француског „Р“ (на коме би јој позавидела и нека Силви са Монмартра) у жуборавом „ЗД(Р) АВО“! То је та сладуњава самообмана, налик на догорелу свећу.

Све је око њега остарело и променило се, само он „није“! Чини му се да се све што је ружно и тужно догађа само другима, да њега пролазност заобилази као киша Крагујевац! Да је и даље онај стари,

односно млади Балтић! Није ни примећивао (у огледалу наспрам себе) своје седе зулуфе и своје дубоке залиске. Није запажао ни каиш који му је једва стезао стомачину! Заборављао је да више није онај вижљаст студент технологије, већ угледни шеф фабричког погона и отац близанаца, већ средњошколаца. Јесте, чуо је он да је Валентина данас породична жена, супруга капетана корвете у плавом Котору. Као и све жене, опседнута је децом и спремањем зимнице. Но, он није свестан да она о њему мисли исто колико и о лањском снегу! За њега, уљуљканог лепршавим сном, она је његова вечито витка, помало стидљива „девојчица“ која мушкој руци најпре не да ни у топла недра, предграђе циља, да би се после, као и све жене света, разуздано ломила у раскошним бедрима, пркосећи гаравој ноћи својом опојном белином.

Колачи осташе нетакнути! Балтић изгуби стрпљење и изађе пред радњу. Укочен као кип, још је „чекао“ љубав своје младости! Учини му се да му у обрве блидну онај исти ветрић који је пре толико векова вијорио барјак Бошка Југовића пред његов пут на легендарно Косово, да би, неким чудом пробуђен из мртвила, у нашем столећу мрсио бујну Валентинину косу и преплитао се с његовим (Балтићевим) дугим прстима. Није схватао да ништа више није као пре, чак ни фирма Бећиријеве посластичарнице! Окренут леђима, изнад главе није могао да види ољуштена, знатним делом отпала црвена слова фирме. Од некадашњег, из даљине видљивог „ПЕЛИВАН“, остало је само, налик на горку иронију, „ВАН“. Занесен јаловом самообманом, инжењер Балтић је видео само шарену фонтану преко пута. Обложена светлוצавим, црвеним и белим плочама, подсећала је на старе, бакине ћилиме, или на титрај далеких чобанских ватри. Са средине поплочаног троугла на градском тргу у небо је шикљао светлוצави водоскок. Својом бистром разиграношћу мамио је пролазнике. Но, ни он није имао снаге да оствари свој крајњи циљ: да, попут птице, прхне у небо. Разбијен на млазеве као кад се дебљи канап расплете на танушне кончиће, није могао да изведе замишљени подвиг. По ко зна који пут, виноу би се право ка плаветној куполи неба, али само до извесне висине, па би ту, као да се колеба, за тренутак заплесао, затитрао, да би се одмах затим распршио и стрмоглавио у понор доказујући узалудност својих, донкихотовских намера. Та игра отимања из загрљаја Земљине теже понављала се безброј пута, али се увек завршавала на исти начин: поразом воде! Загледани Балтић, не трепћући, прижељкивао је, исто толико жарко колико и долазак Валентине, његов скок Сунцу у загрљај, али Сунчев одблесак на оближњем торњу Цркве светог Ђурђа са падом вечери бивао је све блеђи, у сразмери у којој је трзај водоскока бивао све малодушнији.

На крају, при самом заласку Сунца, инжењеру Балтићу, четрдесетчетворогодишњаку захваћеном чудном мешавином апатије и меланхолије, учини се да је водоскок на Расинском тргу коначно клонуо „потписујући“ предају.

Валентина ипак није дошла!

СВИЛЕНА КРТИЦА

Ех, да је жив Коле „Свилени“! Да поживе још само шест година, где би му сад био крај?! Могао би лепо на груди да окачи Равногорску споменицу, да се испрси као олимпијски победник и да ускликне:

- Видите јуначину!

На највећој сеоској раскрсници сви би му се дивили и с поштовањем би га тапшали по рамену, једино би старе, непоправљиве комуњаре бежале од њега као ђаво од тамјана.

А и треба да беже! Шта је њихова бајата Партизанска споменица спрам његове нове, као дукат блиставе – Равногорске?! Ништа! Трице и кучине! За њихову споменицу, црвену, крваву и лоповску, одавно се ухватила паучина. Она им смрди на жабокречину, на злочин и срамоту! Да је жив Коста Величковић, звани „Свилени“, могао је да се до неба радује Петом октобру, када се варљиво чинило да се и наш комунизам распао као кула од карата. А данас, кад је Равна гора постала важна у најмању руку колико и њихова лажна Неретва и Сутјеска, могао би мирно да их погледа с висине, да их презриво стрела очима и да гледа како, немајући снаге да му се извине, као пацови беже с пута.

А била су грозна и горка времена! Њихова времена, у знаку ђавољег српа и чекића! Крвава, голооточка времена, кад су њега, као и толике друге, гонили бездушније него звер у шуми. Цела Удба била се подигла на ноге да ухвати „Колета четника“! А тек њихови љигави доушници у селу! Тражили су га у свакој колиби у атару, претресали све сеоске плевње, па чак завиривали и у пресушени комшијски бунар! Постављали су му заседе, у глуво доба, на прилазима селу, али он као да је био у земљу пропао. Заправо, и био је под земљом – у земуници! Та јазбина, за прогоњеног човека, а не јазавца, била је ископана испред самог тора у његовој авлији, са уском рупом за ваздух која је избијала под сам зид. Доле, у мраку, траје стиснути човек, а горе, изнад његове главе, стоји стари, лимени сач у улози поклопца. На њега је била набацана гомила овчијег ђубрета и пепео из зиданог кућног шпорета. То смрдљиво брдо и тај понижавајући поклопац једном у три дана (и то у време кад вештице метле јашу) скидала би његова мајка Милуника – да му кришом, у паничном страху, дода погачу и лонац воде, Једва би стизала да с њим размени два-три шапата. Колету „Свиленом“ био је досадио мрак, немогућност да види „небо и белога Бога“, па је у депресији помишљао да изађе из јазбине, да се преда удбашима и да прекине себи муке. Но, у последњем тренутку, увек би побеђивала жеђ за животом. („Живот је мио ма какав био“). А да би га се дочепали, иследници нису бирали средства. Његову мајку Милунику на мртво пребише – да каже где јој је син! А кад им ни то не упали (од сваког бола јача је материнска љубав), једном је, у предвечерје, по љутом, богојављенском мразу голу-голцату изведоше пред кућу. Најпре јој пред носом запалише неке новине и запретише да ће и косу да јој запале – да жива изгори!

А кад она и на то „одговори“ ћутањем, доведоше је, босу-босијату, на Јовановачку реку. На залеђеној обали завезаше јој спарушене руке, а онда један грубијан цокулом разби ледену скраму, сави старицу као перецу и гурну јој главу у ледену воду.

- 'Оћеш ли сад да кажеш где је кољаш?!

- Не знам!- процеди она мирно и достојанствено, по ко зна који пут, спремна на још већу жртву.

А доле, под земљом, живео је неки свој живот (пасји или јазавчији) Коле „Свилени“. Оно Коле настало је из милоиште (хипокористик) од Коста, а надимак „Свилени“ још у дечачким данима добио је по тршавој и мекој – свиленој коси! Но, злобне и отровне комуњаре после су то извитопериле у пејоратив (погрдни израз) „Коље Свилени“ – алудирајући на наводно дивљање његове каме. До дна душе болело га је што су њему, који никад ни пиле није заклао, прилепили етикету „кољаша“, злочинца! Он је само остао веран краљу и отаџбини, на шта се био заклео! Сад га је пекло што доле, у мрачној и тескобној „ћелији“, не зна ни кад певач кукуриче, ни кад Месец изгрева, ни који је дан у недељи, па чак ни кад му је крсна слава, Свети Јован! Наравно, није знао ни шта се збива у селу, међу кмшијама и рођацима.

Ипак, до њега некако допре страشان глас: ухватили му најбољег другара – Тозу „Чикиризу“, такође припадника Краљевске војске у отаџбини, равногорца! Две ноћи су пијанчили, бекријали, славили „подвиг“! А онда почеше да се утркују ко ће суровије да га мучи и кажњава. Из саме престонице стиже неки од главешина Удбе и започе „саслушавање“. За „увод“, почупа му нокте на десној руци и извуче му прамен браде.

- На коју те сису мајка задојила?!- постави му „филозофско“ питање.

Тоза не рече ништа (Забога, којој беби је пошло за руком да упамти тај, први, свети чин детињства?!).

- На коју те сису мајка задојила?!- понови иследник, али још вишим тоном.

- На леву! – одвали Тоза, тек да нешто каже.

Истога трена иследник бесно стеже песницу и свом силином тресну га по носу

- Видиш, на леву! А ти постао десничар! Рођену мајку си издао!

Немоћни човек је ћутао, а крв из носа је бризгала, бризгала.

- Подметни ту шубаретину - да не прљаш патос!- нареди накомтрешенко заборављајући да су човеку руке везане.

Ето, „Чикиризи“ се догађа све то а можда и нешто црње. Зар Коле, и после тог сазнања, да се преда зликовцима?! Не, ни по коју цену! Он ипак наставља свој живот сужња, живот „свилене“ кртице! А од црнила мрака и од црних мисли брани се - сећањем. Сећањем на лепе и узбудљиве догађаје из свог животног колажа.

Рецимо, причало се у селу да иза самог гробља, негде близу

циновског храста-записа, има ћуп са златом. Закопан је још у турско доба. О њему су маштале генерације и генерације, а многи су у звездане ноћи потезали и трнокоп и мотику и ровали по утроби земље. Узалуд! Сиромашни остадоше сиромашни. Ипак, нада и вера не пресакнуше! У турско закопано благо веровао је и сам „Свилени“, поготово што је баш овуда, посред брачинског атара, пролазио Цариградски друм. А турски каравани, пуни опљачканог блага, јездили су тим друмом ка Цариграду. У младићкој глави „Свиленог“ ти, ко зна зашто скривани турски дукати, светлуцали су сјајније од Сунца! Зашто их не би баш он нашао?! А од свог прадеде Михајла лично је чуо како се може ући у траг злату. „Народ“, причао му је стари, „верује да на месту где је под земљом злато, у време изласка ала и ђавола гори ватра“. И, увери се једном у то и сам праунук! Он, који је просто обожавао коње, једне ноћи враћао се својим фијакером из Грабова. Кад беше поред пардичког гробља, његови гиздави белци стадоше као укопани. Пред њиховим очима, а и пред очима Колета „Свиленог“, блесну чудесан сјај! На пола пушкомета одатле - горела је ватра! Рођеним очима лепо је видео буктињу и њен озарујући одблесак на тавном небу. „То је оно што ми је прадеда причао!“ - дубоко уздахну „Свилени“ покушавајући да добро упамти место чудесног (и истовремено слатког) предказања. Леви белац продорно зарза кроз ноћ а десни нервозно удари копитом о камен. Коле „Свилени“ ошину белце бичем и продужи пут. Кад ујутру, после бесане ноћи, с крампом о рамену стиже на само место чудесног, обећавајућег ноћног збивања, не нађе никакав траг. Ни огња, ни угарака! Чак ни пепела! Само квргави чокоти и травуљина у старом, напуштеном лојзу и једна омања, крива дуња. Можда је жутило њеног будућег плода једини (посредни) показатељ баш тог, скривеног сјаја злата?! Коле као суманут навали да копа, али под дуњом не нађе ништа! За њим остаде да зјапи празна рупа.

Али наду никад не треба губити! Треба веровати у сјај дуката, у откривање тајанственог ћупа! Треба веровати да је и немогуће могуће! Ни његов покојни прадеда није веровао у мечке под нашим небом, па се једном, ипак, лично у то уверио. Враћао се он с бабом из Витошевца, с неке зимске славе. Кад су били поред Андрејићке воденице, ждрепчаник на колима изненада зашкрипа а коњи стадоше као укопани.

Он, рабација, на десетак метара испред запреге, на снежној белини јасно угледа - мечку. Нит' мумла, нит' шапом да мрдне! Лепо чучи у снегу и гледа их ужагреним очима. Као да послушкује Прчевицу која и даље гргољи под ледом. 'Ајд' да кажеш да је деда мало припит и да му се причињава, али и баба, трезна-трезнијата, као на свом длану - види мечку!

- Сад ћу ја њојзе да покажем! - одбруси храбри (или сулуди) деда и ишчупа ступац из кола.

- Кад те не дира, не дирај ју! - рече мудра и опрезна баба а он је, за дивно чудо, послуша. Врати ступац у кола и ошину коња бичем. Мрка гомила само се помери у страну и мирољубиво пропусти окаснеле путнике.

И том, спасоносном призивању успомена дође крај! „Свилени“

једног јутра изгуби стрпљење и, онако бледолик и мршав, изађе из јазбине. Само што у кући мало презалогаји, примети нешто сумњиво у комшилуку, у Бојанској мали. Излете из куће, али не стиже да се врати у скровиште. У ћошку авлије мајка брже-боље на њега баци пет-шест снопова шаше. Све је личило на извртну копу кукурузовине, а под њом је био - човек, прогоњен човек. Милуника лукаво одвеза две гладне козе и оне одмах навалише на шашу. После само пет минута, разјарени удбаши, вођени интуицијом или брзом дојавом доушника, уз тресак оборише вратницу. Насред авлије наиђоше на запрежна кола пуна кукурузовине. Однекуд измоташе бајонет и почеше да боду шупљине између снопова на колима и то свуда: лево, десно; напред, назад. Нити чуше људски јаук, нити напипаше прогоњеног. За то време, док је материнско срце „покушавало“ да искочи из кавеза груди, козе су мирно брстиле шашу с „оборене копе“, а човек под њом скоро да није ни дисао.

После скоро деценију, дође амнестија и Коле се појави на светлости дана. Више није био бегунац! Најзалуђеније комуњаре и најокорелији удбаши заборавише прогоњену „звер“! Све на свету мора једном да спласне, па и мржња и освета!

Ех, да је жив Коле „Свилени“!

Владимир КИРДА БОЛХОРВЕС

ПОНОВО У ВАГАШИМА СЛУЖБЕ

Понедељак ујутру, 16. фебруар 1976. У Суботици сам се рано обрео на аутобуској станици, у Редакцију програма на русинском језику Радио-телевизије Нови Сад стижем око седам сати. У двома невеликим собама на трећем спрату зграде Радија, у најужем центру војвођанске престонице, нема никога. Додуше, на вешалци видим женски капут. Зацело секретарице редакције. Седам за један од десетак столова новинарске собе, прелиставам јучерашњу штампу. На четвртој страни "Политике", у рубрици "Узгред забележено", текстих:

ЈЕДНИ ДРУГИМА

Поводом полемике у енглеској штампи о односу између политичара и новинара часопис "Економист" примећује:

„Политичари и новинари знају добро да не могу једни без других, што им не смета да при том подједнако осећају презир једни према другима.”

Откад почех да мислим својом главом, презирем и политичаре и новинаре, чујем у себи реакцију на прочитану белешку. Политичаре сматрам хуљама, новинаре претежно диригованим пискаралима.

Наравно, честите, умне, култивисане, демократичне, толерантне политичаре поштујем. Али такви су сада и овде, у Титовој држави, веома ретки. Такође поштујем храбре новинаре, који се боре против примитиваца у политици, привреди, култури и другим делатностима, који разоткривају друштвене аномалије. Који, дакле, иза кулиса откривају и на видело износе истине, а не сензације. Но и такви драгуљи су веома ретки. Тито и његови кербери не трпе непослушнике.

Продужавам, кроз варијације, контање у које сам запао. Путем унутрашњег монолога, новопеченом шрафчићу у информативној машинерији социјалистичке самоуправне Југославије говорим:

Поштујем две врсте брзописаца: мајсторе аналитичког и

јунаке истраживачког новинарства. Респектујем, значи, коментаторе (не спортска блебетала, него озбиљне аналитичаре друштвених, политичких и културних збивања), специјалисте који поседују и опште образовање и стручно знање; а још већи респект осећам према новинарима истраживачима, тигровима који храбро улећу у вруће проблеме, који разоткривају свакојаке аномалије. (Нисам сметнуо с ума да се друштво у коме новинари морају да буду храбри не може сматрати демократичним, слободарским, ваљано уређеним – али таква друштва, идеална, нити постоје, нити ће, извесно, икад постојати.)

Паства која је везана за информативне медије познаје и новинаре писце, или писце новинаре, и њихове фелтоне, портретско-биографске медаљоне, лирско-рефлексивне записе, есејистичке, етнографске, путописне и ине ауторске текстове, које неки теоретичари сврставају у жанр журналистичке литературе. Ја поједина остварења што припадају том жанру читам са занимањем, али сâм не желим да спадам у категорију новинара који су и писци, односно писаца који су и новинари, контам даље, још усамљен у новинарској соби Русинске редакције Радио Новог Сада. А онда ми пада на памет да је пре три и по године Игњач Салонтај, у уводу свог интервјуа с новопеченим русинским романсијером, цитирао неког аналитичара, који је констатовао да је мој првенац писан у репортажном стилу. Не знам да ли је та констатација тачна, или је резултат површног утиска, говори ми унутрашњи глас (што куља из полумрака сујете амбициозног писца), али знам да не желим да моја романескна проза има икакве везе са журналистичком књижевношћу.

Пристојним и за своју основну вокацију, књижевно стваралаштво, корисним службовањем сматрао бих седење на радном месту аналитичког новинара, задуженог за домен културе. Задовољан бих, дакле, био ако бих имао могућност да есејистичким текстовима анализирам и коментаришем битне догађаје и процесе у култури: првенствено у литератури, сликарству и архитектури. Али такав специјалист маленој Русинској редакцији РТВ Нови Сад није потребан. Овде, колико знам, већину чине површни сваштари, половишно образовани. Један је учитељску службу у некој селендри напустио да би се у граду скрасио, да би овде децу ишколовао и на пут извео, други је из истих разлога баталио функцију директора земљорадничке задруге, петоро је, након гимназије, покушало да студира: двојица медицину, један економију, двоје књижевност. Ближе су почетку (и одустајању) него завршетку студија. Шеф редакције Памфил Торма је агроном, његов помоћник Јероним Страценски је вечити студент на Катедри за енглески језик новосадског Филозофског факултета. Тој дружини сада се прикључује Росвенир Гланко, машински инжењер првог степена, са подужим стажом ванредног студента на другом степену Кибернетске организације суботичног Економског факултета.

Кабасте рефлексije ваљају ми се по тинтари
док расејано прелиставам бајате новине.

Салећу ме још неке мисли великих људи.

Негде сам чуо, или прочитао, да у новинарству ухљебије
обично налазе људи који нису успели у професијама за које су се

школовали. Не знам да ли је ова истина универзална, или локална, али њу недвојбено потврђују чланови Русинске редакције Радио-телевизије Нови Сад. Зевзеци који...

Највише респектујем, да још једном нагласим, новинаре истраживаче, разоткриваче друштвених аномалија. Но сâм немам онолику јачину нерава, па ни онолику храброст, ратоборност, самоубилачку непромишљеност колика је потребна да би се у неповољним друштвеним околностима, у неслободи на којој је саздана држава бивших партизанских ратника и њихових послератних прирепака, говорило другачије но што захтевају тоталитарни канони. Овде страдавају сви који прерано кукуричу, чак и ако су претходно стекли неки углед, ако имају подршку слободољубивих људи. Ја немам ни једно ни друго. А у емисијама Русинске редакције не бих имао ни прилике да кукуричем. После првог емитованог, или само припремљеног (па “на време” заустављеног) “инцидентног прилога”, моје новинарско службовање било би вероватно завршено, моје нервно стабло доброно уздрмано.

Донедавна ми ни на крај памети није падало да ћу бити новинар, медитирам даље, узимајући у руке свежу штампу, коју је управо донела секретарица редакције, матора, простодушна Јулка Михњак. Бити писац, па постати новинар, то је као пасти с коња на магарца. Ово, додуше, не важи за лошег писца који је постао добар новинар. Но ја се не сматрам лошим писцем, нити имам амбицију да постанем добар новинар. Русинска редакција РТВ Нови Сад пружила ми је могућност да се поново дочепам плате, и да се са географске и културне периферије Војводине вратим у њено средиште, али се новинаром у правом смислу речи никад нећу сматрати. Чим ми се буде указала прва одговарајућа прилика, баталићу посао на који гледам с аверзијом, као и на свако друго чиновниковање, и посветићу се ономе што ми је милион пута важније: свом Животном Делу.

Око пола осам у новинарску собу улази колегиница Одарка Пољак Шајтош. И њу питам, као малопре секретарицу, кад овде почиње радно време. Она кроз смешак каже да у позиву за који сам се определио нема радног времена. Новинари раде онако како изискују њихови задаци. Понекад радиш од ујутру до увече, а понекад данима ништа не радиш. Ни у редакцију не мораш да долазиш. Важно је да буду припремљене емисије које, ако си стекао статус уредника, уређујеш, или, ако си још сарадник, попуњаваш прилозима. А кад ћеш ти и како обавити своје задатке, то је твоја ствар. Овде треба да будеш само понедељком, од осам до једанаест или дванаест, кад се у другој соби, нешто мањој, шефовој, одржава редакцијски састанак. На њему се анализирају емисије из протекле седмице и одређују задаци у текућој. Од тих задатака зависи када ћеш бити у редакцији, када на терену, када код куће.

Ове речи доживљавам као пријатно изненађење. Имао сам, додуше, магловиту представу о новинарској свакодневици, знао сам да се она разликује од чиновничког таворења у канцеларији или сали, да новинарима, нарочито онима који праве програм електронских медија, послове диктирају задаци на терену, а не оквири фиксног

радног времена, па ипак... до Одаркиног објашњења напросто се нисам усуђивао да верујем да ће разлика између мог ранијег и садашњег службовања бити тако велика. Чиновник, или инжењер, кад уђе у зграду у којој ринта, мора онде да седи, као у затвору, до истека радног времена. А овде ћу моћи да изађем из редакције кад год будем желео.

Ово је, другарице Одарка, стварно дивота!

Можда ћу новинара глумити и неколико година.

Док не постанем оно право: афирмисан књижевник.

Пет-шест дана пре овог прекретничког понедељка, на Радничком универзитету у Суботици ћаскао сам са Георгином Бонић, референткињом за ванредно студирање. (Није ми јасно зашто Економски факултет, на коме треба да положим још два испита и да одбраним дипломски рад, нема свог референта за те послове, него је у организационо-финансијски део ванредног студирања укључен и Раднички универзитет.) Рекох другарици Георгини да напуштам Суботицу, јер морам, из егзистенцијалних разлога, поново да службујем. Срећом, не као погонски машински инжењер или апсолвент економије, него као новинар. Имаћу, надам се, времена за учење двају најтежих предмета на факултету. (Заиста је, згодна дамо, загуљен предмет који се зове: организација самоуправног предузећа, или, како ту заврзламу студенти називају, расподела. Још загуљенији су економско-математички методи и модели, или, како их студенти називају, операциона истраживања.) Враг ми је крив што сам та два предмета оставио, као “посластицу”, за крај студирања, али ћу, ваљда, имати... Такође се горљиво надам да ћу сад имати времена за писање романâ.

– Само се ви надајте – рече фина стрина. – Ја сам од људи који су упућени у те ствари чула да новинарски позив тражи целог човека. То вам, изгледа, није познато.

Море, другарице Георгина, какав цео човек! Нећу у новинарске тричарије улагати ни десети део времена, нерава и енергије, ни стоти део ума и талента! Постављене задатке ћу, разуме се, обављати коректно, да не бих морао гутати критике колега, те слушалаца радио програма и гледалаца тв програма, али ћу већи део себе улагати у учење мрске ми економије. А највећи део у писање битних ми романескних...

Одарка Пољак Шајтош. Времешна (одавно разведена) тетка, мало млађа, пунија и чвршћа од млохаве Јулке Михњак. И брбљивија. Та чегрталка, којој сам од данас новинарски колега, појма нема да је део једне од мојих незаборавних успомена из детињства.

У пролеће педесет друге године млада керестурска учитељица Калина Кодач добила је задатак да своје десетогодишњаке (трећи разред основне школе) припреми за реализацију једне дечје радио емисије на русинском језику. Расподелила је задужења: певање у хору, соло певање, учешће у малој радио драми, рецитовање песама.

Западох у групу рецитатора. Још памтим прву строфу песме коју је требало да изговорим у микрофон.

*Пионир сам млад и радан,
за посао увек оран,
добро чинит не стидим се,
доброме се надам.*

А последња, четврта или пета строфа, гласи:

*Ако јоште и ви са мном
на посао прионете,
живот ће нам процветати,
ко у башти цвеће.*

Рецитоване ове песме смо, заправо, у учионици почели да увежбавамо нас двојица: Фтадеј Скубан и ја. Након две седмице, кад је требало кренути у Нови Сад, учитељица се определила за моју интерпретацију. Та жена, у оно време девојка, изузетно осећајна и добродушна, волела је све ученике, али је према мени исказивала посебну наклоност. Зацело је слутила да у мени трепери литерарна жица каква се не оглашава из нутрине осталих ученика. Један мој слободан писмени састав прочитала је, као узоран, целом разреду.

Калина Кодач се ускоро удала за Казимира Сенчака, који ми је био наставник матерњег језика и књижевности у вишим разредима основне школе. Он је, као и његова супруга, на часовима највише волео да ученицима чита новеле југословенских и руских писаца. Ја сам га, као и Калину пар година раније, слушао отворених уста. То су били најлепши тренуци у целокупном мом школовању. А Калину и Казимира Сенчака и данас видим као људе који су у мени разгорели љубав према књижевности.

Из Керестура су се ученици трећег разреда у Кулу, на ајзибанску штацију, рано ујутру пребацили, по петоро-шесторо, паорским колима појединих родитеља (још се сећам како сам у праскозорје, труцајући се у шарагама, скочањем дремуцао под грубим кудељним покровцем), а из Куле смо, већ расањени, у Нови Сад отпутовали возом.

Са штације нас је учитељица одвела право у радио-станицу. Да Одарки Пољак, уредници дечјих емисија на русинском језику, покажемо шта смо у својој учионици припремили. Потом ћемо у ресторану оближњег хотела "Путник" ручати, по подне разгледавати град, ноћ преспавати на школским клупама у сали-учионици Русинске матице, а емисија ће ићи сутрадан. Уживо, разуме се.

Док је хор, под диригентским прстима Калине Кодач, по ко зна који пут – али сада пред уредницом емисије – увежбавао песме које ће сутра одлетети у стар, тројица рецитатора, од којих један беше Росвенир Гланко, у дну студија су са отвореног прозора посматрала улицу и полугласним певушењем "помагала" другарицама и другарима у хору. Одарка нам је, чувши наше брундање, пришла и прилично енергично наредила да ћутимо. Њено лепо лице и снажно девојачко тело памтио сам након тога (и повремено сањао) годинама.

Сада ту времешну распуштеницу посматрам како ћерета са колегиницама и колегама што пристижу у редакцију. Мало касније

слушаћу је, као и остале живе шрафчиће мале, безначајне машине у војвођанском информативном систему, за време дискусије на редакцијском састанку.

Осам је сати, новинарски договор почиње.

Занимљив ми је само првих двадесетак минута. Затим постаје досадан, попут некадашњих састанака инжењера, техничара и техничких цртача у “Северовој” сали Техничке припреме.

Овим млађењем празне сламе диригује Памфил Торма, главни и одговорни уредник Редакције програма на Русинском језику Радио-телевизије Нови Сад, како гласи званичан назив његове функције.

Тај смирен, дружељубив, миноран тип, који у време мог дечаштва у Керестуру беше талентован и омиљен фудбалер “Русина”, након дипломирања на Пољопривредном факултету службовао је као агроном у кукурској Задрузи, и даље играјући фудбал, овог пута у сеоској “Искри”. (Једном је у Редакцији, развезавши причу о тој спорској дружини, групици сарадника с поносом рекао да је њено прво игралиште било на ливади која је у јесен 1944. године црвеноармејским ескадрилама служила као аеродром. Први назив фудбалског клуба беше “Каћуша”. Тек почетком педесетих, у јеку Титовог сукоба са Стаљином, клуб је, уместо имена општенародне руске девојке-лепојке, које беше и миљенички надимак легендарне црвеноармејске ракетне аждаје, добио назив “Искра”.) У Куцури се Памфил и оженио, а провинцијску чамотињу разбијао је не само фудбалом и (претежно кафанским) дружењем са пајташима него и политичким ангажовањем. Након извесног времена пребачен је, са ореолом активног друштвено-политичког радника, у Врбас, на место председника Општинске конференције Социјалистичког савеза радног народа Војводине. Онда је досаду убијао, и политичку каријеру градио, састанцима који, захваљујући његовој стрпљивости, систематичности, ситничавости, никад нису трајали краће од три-четири сата. Рекорд му беше, како сам чуо, осамнаесточасовни састанак. Одржан је у време борбе Титових подмуклих кербера и протодушних пулина против такозваних либерала.

Овај начин рада доброћудан, опортун, тек повремено безопасно лукав пулин Памфил Торма (сличан Станку Кукецу, плундравом Стаки, Алековом шефу у сенћанском “Елану”) практиковао је и кад су га покрајински политичари, оценивши да је лојалан и перспективан кадар, преместили на чело Редакције програма на русинском језику РТВ Нови Сад.

Ускоро ћу (већ кроз пар седмица) закључити да Памфил као руководилац невеликог, уходаног колектива нема готово никаквог посла, да су састанци у редакцији, и ван ње, на вишим друштвено-политичким нивоима, његова једина разбибрига. Схватићу да је мој шеф међу крупнијим уредничким зверкама и политичким главоњама пуки статист, да је главни чова само у Русинској редакцији. Доконаћу да већину својих сарадника другарски воли, да оне који му нису по вољи није у стању жешће да кињи, да трућања о минулим и предстојећим радним задацима доживљава као новинарску верзију фудбалерско-клубско-кафанског дружења. (Распричан шеф и играчи

његовог журналистичког тима хендикепирани беху само тиме што није било допуштено да на редакцијским столовима стоје чаше с пивом и чашице с вињаком.)

(Кад сам већ код дружења уз чаше и чашице, испричаћу анегдотицу коју сам чуо од редакцијског колеге Критена Цобора. Памфилова супруга наставила је да службује у Куцури и након његовог преласка у Нови Сад, па је шеф Русинске редакције, због ње и кћеркице, те због спортско-биртијских пајташа, често боравио у Куцури. Сваки пут је, наравно, већину времена проводио у биртији. Понекад је био тако нацврцан да није могао на ногама да стоји. А требало је властитим аутом вратити се у Нови Сад. Пајташи су га одвраћали од ризичне намере, али њему, разгаљеном, ни на крај памети није падало да их послуша. “Лакше је седети и возити него ходати”, говорио им је. “Само ви мени помозите да дођем до кола, да се ухватим за волан, после не брините.” Пајташи су га, немајући куд, ухватили за мишке и такорећи донели до аута. Шта мислите, шта је било након тога? Памфил никад није имао ни најмањи удес! Никад! Не знам да ли је кадгод, у веселом стању, имао сусрет са саобраћајном милицијом, али знам да су у Југославији политички функционери, руководиоци било које врсте, неприкосновени. Заштићени као бели медведи. Њима и милиција гледа кроз прсте. Наравоученије за возаче: Ако већ пијете кад сте некуд колима отпутовали, и треба поново да возите, пијте све док не будете осетили да ноге не могу да вас држе. Тако ћете имати веће шансе да стигнете на одредиште него ако пијете само мало.)

На столовима у Русинској редакцији није, како малопре рекох, за време Памфилових убијања времена било чаша с пивом и чашица с вињаком, али је дружељубив и испразан медиокритет ипак волео да сваког понедељка разматрања минулих и предстојећих новинарских задатака развуче бар на три-четири сата.

Мени ће се та млађења празне сламе ускоро смучити.

Егоцентричан, какав сам, нећу моћи да то сакријем.

Стога ће повремено моји односи са осталима бити...

* * *

Ако желиш да се храниш на нашим јаслама, мораш да нам служиш!

То је имплицитна порука креаторâ режима истакнутим и анонимним поданицима у већини држава света. Негде се та принуда ригорозније, негде лабавије остварује.

У Титовој Југославији она је сада, средином седамдесетих година, исказана путем флоскуле “морално-политичка подобност”. Том бојом морају да се фарбају сви субјекти социјалистичког друштва који имају макар и најмањи утицај на своју околину. Новинари, познато ми је одраније, спадају у категорију делатника који имају поприличан утицај на радни и остали народ, те се не третирају као обични запослени чланови самоуправне заједнице, него као друштвено-политички радници. А може ли бити добар, поуздан,

ангажован друштвено-политички радник онај ко није члан Савеза комуниста Југославије?

Пошто морално-политичка подобност беше један од услова наведених у конкурс Русинске редакције Радио Новог Сада за пријем млађег новинара, ја сам, приликом конкурисања, из Суботице у Нови Сад осим молбе послао и приватно писмо Памфилу Торми. Бејах уверен да ме он, као млађег познаника из родног нам села, симпатише, да ме, као аутора првог аутентичног русинског романа, респектује, те да ће ми помоћи да се дочепам службе (плате) која ми је тако потребна. Писмо (које, да сам се држао високих моралних начела, не бих написао) требало је да да ојача моју позицију међу конкурентима, а и да смањи дејство бране о којој овде говорим.

Што се тиче морално-политичке подобности, ако се под њом, између осталог, подразумева и чланство у СКЈ онда морам изнети чињеницу да нисам члан Савеза. Међутим, могу у вези с тим изнети и друге чињенице.

Тако гласи почетак једног пасуса у мом приватном обраћању Памфилу Торми.

(Целу ту епистолу ћете, другарице или друже читаоче, наћи у документарном тому који је својеврстан додатак шестом сегменту белетристичког, романескно-поетског сплета. Дакле, у “Шестим прилозима”. Но понављам овде сугестију, први пут експлицирану у последњем поглављу првог романа: Најбоље ће бити да у документарни корпус уђете тек кад будете прошли кроз цео основни корпус венца “Сневајући звезду Хеутераније”. Заправо... ма, чините како хоћете.)

Памфилу сам, принуђен да се правдам, одбранашки навео све факте у вези са својом закаснелом “жељом” да постанем члан Савеза комуниста Југославије. Навео сам их и пет дана након уласка у Русинску редакцију, кад ме је шеф подсетио да је време да своје обећање испуним, да молбу за пријем у Савез напишем.

Био сам тада у тридесет четвртој години живота. А прави комунист, зна се, на прави пут излази већ у раној младости, чим му његови старији другови, његови друштвено високосвесни учитељи отворе учи, чим постане пунолетан, чим, дакле, испуни и формалан услов за добијање црвене књижице. Ако се неко у тридесет четвртој години сети да треба да постане комунист, с њим нешто није у реду.

С мојим ликом, у огледалу Партије, заиста нешто није било у реду.

Ипак, комунисти Петог одељења, то јест Русинске редакције, дали су, Основној организацији Савеза комуниста “Радио програм”, позитивно мишљење о мом лику, раду и понашању, те сам, након вишемесечног чекања (то беше период “посматрања кандидата”), био примљен у СКЈ.

Морам рећи: не бејах достојан части коју су ми другарице и другови били указали. (Ха-ха-ха!)

Моју незаинтересованост за партијски живот најбоље ће илустровати детаљ са једног од не нарочито честих састанка Основне организације СК. (Састанци најмањих партијских ћелија, одељења,

били су чешћи.) Не сећам се о каквом је проблему вођена расправа, али памтим да сам затражио реч и у једном тренутку рекао:

– Ова наша Секција требало би...

Сви су праснули у смех. “Није ово, друже, културно-уметничко друштво, са литерарном, хорском и фолклорном секцијом”, добадио је један. “Целина којој припадаш зове се Основна организација, а не Секција Савеза комуниста”, поучио ме други. То сам, додуше, знао, али сам тако ретко и површно размишљао о партијском животу да, ето, учиних лапсус који је мојим колегиницама и колегама јасно показао какав сам, у ствари, комунист.

Кад смо већ у хумористичким водама, причу о идеолошкој авангарди радничке класе завршићу епизодом са једног од последњих већих партијских састанака на којима је било евидентирано и моје присуство. Та епизода збила се, додуше, након времена главнине радње овог тома (1976–1982), али пре времена писања истог (1993).

Састанак беше одржан 15. марта 1989. године. Распад Партије, као и саме СФР Југославије, већ је висио у ваздуху. Мишеви су масовно бежали са брода. Један од њих беше и тв редитељ Милан Радановић. На састанку је навео неке девијације у друштву и у самој Телевизији Нови Сад.

– Све то Савез комуниста гледа, а ништа не предузима да се те девијације спрече, да се виновници позову на одговорност – закључио је огорченим гласом. – Ја желим да својој деци мирне савести гледам у очи, те сам због тога још пре три месеца одлучио да иступим из Савеза комуниста. Већ три месеца инсистирам да ми се од плате више не одбија партијска чланарина, али тај мој захтев се не уважава. Партији као да је најважније да убире чланарину. Захтевам да се сместа, на овом састанку, усвоји моја оставка на чланство у Савезу комуниста Југославије!

Са истим захтевом јавила се и једна колегиница. У дискусији која се потом разбуктала, неко је предложио да се формира Радна група за заустављање одлазака из Партије. Јер би било штета, а и мимо правила комунистичког понашања, да се другарице и другови које је захватила малодушност пуштају да оду тек онако, без људске речи, без размене аргумената. Досад смо били авангарда радничке класе, а сада...

– Шта да се формира? – упита, у општем жагору, прилично гласно један који је малопређашње дискутантове речи био пречуо.

– Радна група за избацивање из Партије! – обавести га неки шаљивција са другог краја задимљене сале.

Кроз набујали жагор проломио се смех, с више страна чак и кикот. Готово сви су били спокојни, добро расположени, малтене весели због чињенице да се Савез комуниста распада. Већина “авангардиста” је у Партију била ушла из нужде или бенигног користољубља – с надом да ће тако брже добити запослење, или, они који су већ били запослени, да ће се лакше дочепати бољег радног места и већег личног дохотка – а након седам, осам, петнаест или двадесет година схватили су да се у Партији као статисти неће овајдити, да им Мајка маћехински, користољубиво одузима и време

(путем јалових састанака) и новац (путем високе чланарине).

На папирној кесици “Обрачун личног дохотка”, у којој сам новчанице примио у јулу 1990, последњи пут је била одштампана и ставка “Чланарина СКЈ”. Беше, узгред речено, 2,20 процената месечне плате. Готово четири пута већа од чланарине коју је узимао Савез синдиката.

Због те пљачкашке чланарине (мада, разуме се, не само због ње) руководство Савеза комуниста Југославије је учесницима на конкурсима за многа радна места и наметнуло флоскулу “морално-политичка подобност”. А партијским организацијама наметнуло је, у последњем стадијуму СКЈ, обавезу да у чланство примају све живо што пристаје да се учлани.

У луксузне виле у којима станује, у бесне лимузине којима се возика бивша партијска врхушка – која у данашњој Југославији чини новобогаташки, мафијашки, пљачкашки слој – уграђене су и чланарине некадашњих партијских статиста.

Они су, за себе, остварили комунизам. Имају све што су нама били обећали, рече афористичар.

– Поштења, правичности, једнакости на овоме свету никад није било, нити ће икад бити – рекоше многи. Не афористичари. Обични људи.

Одломак из рукописа „На видуку згаришта”

Момчило ГОЛИЈАНИН

ТУЧЕНА КРТОЛА

Јутрос је у Митровој кући живље него обично. Некаква пријатна узнемиреност је захватила сву чељад. Посебно Даринку. Најавили им посјету гости из Београда прије неколико дана и од тада она нема мира. Данас треба да стигну. Драги су јој, изузетно драги, није их видјела има седам-осам година, с чежњом очекује тај сусрет, али и са неком зебњом. Ваља их лијепо дочекати, не осрамотити се. Јест да су јој ближњика, да су њени, али Младен је, кажу, на неком високом положају. Чак има и шофера који га вози кад некуд путује. Причали су јој да тај шофер свако јутро долази колима по њ да га вози на посао. Богами, није лако такве госте дочекати. Добро, зна се да ће се заклати најбоље јагње, а њих, хвала Богу, има, да ће скувати лијепу цицвару са цијелим сиром, да ће уз цицвару донијети и тањир меда, ако неко воли да умијеша мед у цицвару, да ће насјећи пршута... Али, то се често износи на трпезу, то је за оне обичније госте. Ово су, међутим, они ријетки, стидни.

Е, шта ћу, јадна моја мајко, што ћу се осрамотити, узнемирила се Даринка. Мало је тјеши што јој је скоро дошла снаха. Она је професор тамо у Зеници, па је побјегла с дјецом из тог смога да на селу проведе распуст. Нада се да ће је она ишчупати из ове невоље. А, опет, и снаха некако отуђена. Ама није отуђена, него се и она сматра некако као гост, поготову што јој Чедо није још дошао, јер има неких обавеза на послу да заврши. Незгодно јој да се мијеша у послове домаћинства. Па, ипак, кад је видјела свекрву да се сва изгубила и да не зна шта ради са собом, понуди се да јој помогне.

Мајко, рече, што си се толико узнемирила. Забога, па и они су људи као и ми и неће замјерити ако нешто и не буде најбоље. Препусти ти мене, ја ћу спремити ручак. Видим да је Ђешо (а дјевера Рајка зове Ђешом), зауставио јагње да закоље, а за све остало ћемо лако. Важно је да има меса. Усто, Младен је с породицом на пропутавању за море и немају они много времена да се задржавају.

Е, де, моја срећо, Бог ти свако добро дао. Реци ти мени шта ти је потребно па ћу ти ја припремити.

Снаха замоли Даринку да очисти и скува кромпира, а остало

је њена брига. Рече да ће уз печење припремити и кромпир-пире. Даринка је сва срећна. Биће то сигурно нешто посебно и неће се осрамотити. Трчи она на све стране, не зна шта ради од себе; опомиње Рајка да požури с тим месом, а стално понавља како јој је сами Бог послао невјесту за овај дан. Шта би она да ће није ту данас. Ко би дочекао те госте. Јест да јој је Младен као своје дијете, од прве јој је родице, али, свеједно, то је свјетски човјек. Прошле године јој је послао разгледницу из Грчке. Тамо је с породицом био на одмору. А фино се на тој разгледници виде неке зидине, неки стубови, полусрушени. Не знам богами какву су љепоту у томе видјели. Да су дошли код нас на село, ни по јада. Наспавали би се и одморили на овој арији, ђеца се напила млијека, вољ' им крављег, вољ' овчијег, вољ' козјег. Свак прича о том козјем млијеку да лијечи сваку бољку. А ђеца мог Младена пију оно из папира. Кажу да може стајати шесет дана да се не поквари. Како, клето, а код нас на селу прозукне други дан.

Снаха је дозвола да јој каже како је ручак готов. Морала је пожурити јер гости треба да стигну сваки час. Приђе Даринка да види како изгледа тај кромпир-пире. Није она за то прије чула. Кад јој невјеста показатај специјалитет, она се не мало изненади. Па, то је тучена кртола, повика Даринка. Да сам знала да то правиш, укисјелила бих млијека; то двоје не иду једно без другог.

У међувремену стигоше гости. Даринка сва срећна иде им у сусрет. Али се убрзо „охлади“. Пресјекоше је Младенове ријечи.

Тетка, у страховитој сам журби. Навратили смо само на пет минута да вас видимо. А и то сам урадио за љубав мале Ане, која ме је цијело вријеме уз пут молила да свратимо код баке.

О каквих пет минута говориш. Тетка спремила ручак, а ти би да одмах идеш. Нећеш богами док не ручате.

Тетка, нема говора о ручку. Ми смо ручали прије пола сата и не можемо помислити на јело. Можда бисмо могли попиту кафу, али немамо времена ни за то. Могуће да ћемо навратити кад се будемо враћали с мора. Опростите, али заиста журимо. Хајде, Ана, пољуби баку па да идемо. Ето, видјела си је. Предај јој ту кафу што си јој понијела и крећемо.

Даринка остаде скамењена. Зар мој Младен немаде нимало времена за тетку. А толико сам му се радовала.

Милосав Буца ММИРКОВИЋ

*СТРАЖИЛОВО – ЗАВЕТНА ПОЕМА
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ*

Најгоре што се песнику може десити је да буде омиљен и несхваћен.
Жан Кокто

Непуне три године после првог светског рата, изубијан као воће и рањен као птиче, унук војвођанских Словена и анонимни аустроугарски регрут, Милош Црњански, у штимунгу сна коме су враћени кредити и у распону ритма који се враћа на древну арену љубави, маја месеца 1921. године довукао се до Фиесоле, брдо једно изнад Фиренце, да би написао своју пијану лађу, свој рибарчетов сан, своју потоњу елерију. Доле је текла река Арно, течни споменик песнику Перси Биси Шелију, а горе, у небесима Италије што су уместо лека носила теже и дубље болести нашем песнику, као на свиленој плаштаници, у маговењу, указало се брдо из завичаја, то плаво и зелено Стражилово, пијано и винско, материнско и незарасло као незарасла рана сваке младости ране. Пред крај пролећа, у мају, у баналном акустичном декору, словенским и ситним рукописом написао је, дакле, исповест и драму, поему и елерију која ће својом лирском сумом, невино и човечно достићи оно најлепше што је корабља Бранкове стражиловске речи навезла до наших обала, и памћења.

У сабласној карневалској ноћи “Есхаезије”, ове грозничаве строфе Милоша Црњанског звоне као опело и као индивидуалистички револт већ изубијаног анђела! Пејзажи су се гасили и падали у сопствено блато, као и на сликама Дибифеа, али се од свега неумитније и болније гасила младост сада већ сасвим неутешна и интензивна у бекству од среће. Зато се географска лепота и дубока меланхолија идентификује у савршеном песничком значењу које обезбеђује естетски интегритет поеме и неодољиву превратничку пози свих српских постромантичара. Натопљена младим годинама и тако храбра у области географских сањарија и вајања, у безакоњу племенитог живота и са музиком која је довољна за читав један социјални роман, Стражилово се месечарски звонко провлачи кроз све што је кроз грање и трње компоновало молитву а затим њену побуну и њен крах. Иако

је тачка гледања изразито романтичарска, на најбољи начин, у поеми се разлистава исповест пре сваког дејства и деловања у мислима и емоцијама. После брда лешева, који тако спектакуларно остају по текстовима и маргинама Растка Петровића, за величину ратног доживљаја и дефетистичког противдоживљаја Милоша Црњанског довољна је поетска алузија на ожиљак или дифузни крвави испљувак у туђини... И тако, на рубу ругобне “језиве лакрдије” времена, године 1921, без грубости и без крикова, без манастира и катедрала, готово ни из чега, од меса трешања и ваздуха, у декору медитеранске примавере, у апологији свакодневног емотивног бунцања, одјекује велико ојађено звоно једне младости, која никада више неће поновити ни своје пропорције, ни своје болове, ни своју дефетистичку елегију која се готово морзеовски преносила од Крлежиног префињеног кадета Грегора, такође недужног галицијског анђела, до растковог великог, безименог друга из фантомске арбанашке грознице:

*Лутам још, витак, са сребрним луком,
расцветане трешиње, из заседа, мамим;
али, иза гора, завичај већ слутим,
где ћу смех, под јаблановима самим,
да сахраним.*

*И овде, пролетње вече,
за мене, је хладно,
као да, долином, тајно, Дунав тече.
А, где облаци силазе Арну на дно,
и трепте, увис, зеленила тврда,
видим мост што води, над видиком,
у тешку таму Фрушког брда.*

*И, место да се клањам месецу тосканском,
што, у реци, расцветан као крин, блиста,
знам да ћу, овога пролећа, закашљати ружно,
и видим витак стас, преда мном, што се рони,
верно и тужно,
сенком и кораком, кроз воду што звони,
у небеса чиста.*

*И, тако, већ слутим,
да ћу, скоро, душу сасвим да помутим.
И, тако, већ живим,
збуњен, над рекама овим, голубијским сивим.*

Формално, Стражилово Милоша Црњанског није ни поигравање нових форми ни огледање у њима, и као што је читава температура поеме управо илузија пролећне пијане птице, тако је и њена вокална архитектура пре свега експресивна својом елегијском простотом, што се некако јецајући и са тихом пучком паником у нарицању извија до зона прошлости, до даха романтизма, желећи

жарко да путује европом и Азијом, да упознаје голема грчења универзума, да добровољно крвави на давним путевима светаца, пророка, мага, изгнаника, и робинзона анонимуса, са срцем и фантазијом Феликса Крула, леп на руинама и још лепши у стакленим грађевинама несвестице и снохватице, Милош Црњански се врло брзо задовољио психолошком конструкцијом путника, као што је врло рано заоблио, дотерао и фиксирао своје песничке форме, грчевите и сонорне, са неусиљеним римама што музички подсећају на вечерњу резигнацију, на дефетизам, на кохерентне пијане ноћи по равницама и пустарама:

*Повео сам давно ту погнуту сенку,
а да сам то хтео, у оној гори,
познао грожђе, ноћ, и теревенку,
и поток, што сад, место нас, жубори.*

*И, тако без туге,
очи су ми мутне од неке боље, дуге.
И, тако, без блуди,
на уснама ми горка трулост руди.*

*Лутам још, витак, са сребрним луком,
расцветане трешње, из заседа мамим,
али, иза гора, завичај већ слутим,
где ћу смех, под јаблановима самим,
да сахраним.*

*Већ давно приметих да се, све, разлива,
што на брда зидам, из вода и облака,
и кроз неку жалост, тек младошћу дошлом,
да ме љубав слаби, до слабости зрака,
провидна и лака.*

У основи горућа и грчевита стражиловска поема је интонирана мукло и монотono, јер је, пре сваког путничког и робинзонског зрака, остала неумитно притиснута климом и очајничким галицијским акордом ратних година. Судбина песникове младости одредила је еволуцију, једину аутентичну еволуцију његове поезије. Када се све то изгубило, када се све то расплинуло и издало, та судбина је остала узбудљивом успоменом за друге, а та се еволуција завршила у чађавом националистичком хиру. Стражилово, међутим, није било ни декоративна нацио-нална именица, ни завичајна прагматичка значка, већ једна од непорушивих лирских престоница наспрам које ће се десетак година касније Милош Црњански указати као пепелиште сопствене срме и сребра. Тиме су романтичарске судбине наших песника биле комплетиране на наopak начин, јер Лаза Костић је испевао своју животну поему окрунивши чудачку, фантазијски аутономну младост, док је Милош Црњански на рубу саме младости, у хаосу асоцијација, лелујавао, неповратно шапутао своје лутање и

ораџ своју најдубљу романтичарску бразду:

*Знам да ми у косу,
по зори руменотамној,
туђа, уморна, рука, бледи сумрак просу.
А да веселости мојој, чилој и поамној,
две заспале, болне, дојке не дају
да се гласним криком баци по трешњама,
што ми остадоше, у завичају.*

*И, место да водим, погледом зеленим,
као пре, реку што се слива,
да скачем, ко Месец, по горама пустим,
и зажарене шуме да потпирим,
сад, плавим и густим
снегом и ледом, смешећи се, мирним
све сто се збива.*

*И, тако, без веза,
стеже ме, ипак, родна, болна, јеца.
И, тако, без дома,
ипак ће ми судба постати питома.*

*Не, нисам, пре рођења, знао ни једну тугу,
туђом је руком, све то, по мени разасуто.
Знам, полако идем у једну патњу, дугу,
и, знам, погнућу главу, кад лишиће буде жуто.*

Одједном су се отворила сва мора и све земље, одједном је небо сишло у мрак земаљски и воће нестало у брдима месечине, одједном су домаће трешње узеле душу античких барелефа, и све је пожурило, похитало да сведочи космичку немоћ и пролећну муњевитост завичаја, што нестаје, што лебди и губи се до највише спиритуалности која је икада бежично струјала поемом и елегијом српском.

Кошмарна и сановита, јавна и јутарња, грађена да би разграђивала, бесана, по мостовима туђим, невидљива и невесела, на ногама, у ходу, раскидана криком, болна, болесна, и флуидна као зрно трешње, као коштица вишње, као љуска ораха, као прст детета, као лишиће жуто, лака и провидна, пуна унутрашњег, спиритуалног напредовања и бесплатне и неисплативе навале нежности, истинита и својом збиљом и својом маштом, емоционална и илузионистичка, путничка и суматристичка, месечарска, разливена, па романтичарска и урнебесна, на начин своје тишине, изгнаничка, фебрилна, горућа и ватричаста, пуштеног крвотока а затегнутих нерава, неуморна у оличавању свог физичког умора, разноврсна у сценама а сценична својим завичајним напевом, сремска, стражиловска, бранковска, незасита, жртвена и жртвована, писана да буде последња а својом емоцијом и вокацијом ипак првобитна, са обиљем материјалних података који красе песникову болну силуету а емоционално

силуетирана до оних страна које нам допуштају романтичарске конвенције аналогича и препознавања, натрпана сенкама да би била лака и лагана, бледа, и тим бледилом бујна као пантомимичар усред гомиле, миришући на коб и на смрт а извијајући се из загрљаја евентуалне метафоричке принцесе, илустрована књишки а ипак заоденута својим искуством, искуством младости која не зна куда ће недужно и слободно дефетистички срљати и пролепшавати се – ова поема Милоша Црњанског остаје непотрошеним фактом за сваку естетичку филогенезу наше лирике, од дана Бранка Радичевића, који се истовремено указује као ренесанса и као револуција, као вихор и као радиограм, до дана које ми бележимо и слутимо у траљама и свилама савремене лирике неспособне иначе да се сама истражи и да се развије до те исте природе:

*И, тако, без бола,
вратићу се, болан, воћкама наших поља.
И, тако, без мира,
патиће горко, много шта, од мог додира.*

*Већ давно приметих да се, све, разлива,
што на брда зидам, из вода и облака,
и, кроз неку жалост, тек младошћу дошлом,
да ме љубав слаби, до слабости зрака,
провидна и лака.*

*Лутам, још витак, по мостовима туђим,
на мирисне реке прилежем, па ћутим,
али, под водама, завичај већ видим,
откуд поћох, присут лиићем жутиим
и расутиим.*

*И овде, румен крина,
са девојачког ребра,
ја, зором, уморно бришем, без милина.
А кад утопим чун Месечев, од сребра,
у ново море јутра и траве,
седнем на облак, па гледам светлост
што се по небу, уз моје страсти, јаве.*

На самом старту, у младим годинама, написати песму пуну екстазе и уговора са унутрашњим светом, написати па стати, написати па побећи, како би била дивна песникова судба! Али Стражилово је онај луксуз који није предвиђао каријеру, а који је недужан, системом властитој песничкој детективског егзибиционизма, послужио песничкој агитацији и самоубиству Милоша Црњанског. Отуда није симболистички трик и пустоловна класификација онај есеј Марка Ристића који је повезао судбине већ мртвих Растка Петровића и Пола Елијара са смрћу Милоша Црњанског, под насловом Три мртва песника. Лутајући, тражећи утеху на тим стражиловским сребрним

зеленим мостовима, лутајући за бесплатним, великим стражиловским даром, Марко Ристић је записао:

Ти стихови, те јединствене, певајуће строфе Стражилова, које већ више од тридесет година значе за оне, бар за неке од оних који су их у својој младости први пут доживели, музику која их увек изнова може да узбуди, да опије, ти меки, меланхолични, прозачни стихови, испевани 1921. у Физеолу над Фиренцом, били су неоспорно највиши дoмет песничког стварања Црњанског. Али и последњи. Није то тишина што га је стигла после тога, на жалост. Говорио је Црњански и даље све гласније, и што гласније то глупље, све до својих уводника у Идејама, недељнику изразито националистичког, расистичког, шовинистичког, антимарксистичког, регресивног и репресивног, полицијског, једном речи фашистичког типа, који је покренуо 6. октобра 1934. Тада је, наравно, песник у њему био већ давно умро. Смрт песника је била постепена, то лагано умирање трајало је неколико година, дуже можда но живот његов. Стражилово је круна тог живота, збир и ситит Црњансковог поетског стваралаштва, његов свод, где видна и за једну лирску поему заиста монументална конструкција архитектонских маса не противуречи лакоћи и смарагдној прозирности материјала од којих је саграђена, ни спонтаности елемената који су у њу уграђени.

Битни поетски мотив, идући дужином читавог става младости, проговорио је на прагу, на поласку, у првој зрелости, у одважној мелодији успомена и тишине, да би се нетрагом, бар што се тиче уметничког концепта уопште, изгубио и потонуо, лукаво баратајући са нововарошким класицизмом што се тако брзо навикао да замењује и симболизам у области основачке естетике и сентименталну лирику на непрестаним пуцајућим балонима од споменарске хартије. Било би меланхолично ситуирати поему Милоша Црњанског као врховну животну деоницу, као једину животну етапу или бар као највиши резултат младе половине живота. Хелдерин је написао песму која се тако зове, Половина живота, а чини ми се да и онај, ништа мање несрећни Француз, надреалистички лирски ум, Робер Деснос, има такође песму која грчевито и мангупски спиритуално екранизује тренутак половине живота. Али таквој песничкој дружби систем кристализације и моћ инспирације стражиловског палог анђела Милоша Црњанског није стигла, није могла да стигне приступити, симфонијски се поновити и солидарисати. Лабудова песма је отпевана у рану зору живота, када је и болесни, грудоболни, фебрилни песник био титански емоционалан и када је, у Физеолу, као у стакленој кугли, никло црно семе далеке стражиловске трешње или смреке. Благост нарочитог поетског рода, ванредна у монологу и у свој спиритуалној естрадности, са свим кошмарима младости која је вукла крст од галицијских мочвара до утучених интелектуалних и дефетистичких расположења на политичкој карти уједињене а канцерозне краљевине, налази сигурне утоке у стражиловским носталгичним стиховима. Одједном је песма и акт сазнања и биографски амблем, стилистичка

пируета и елегийска химна младости, добровољно изгнанство и волунтаристичка порука, патриотска мистерија, и неосимболистичка визија:

*А место свог живота, давно живим
буре и сенке грозних винограда.
Настављам судбу, већ и код нас прошлу,
болесну неку младост, без престанка,
тек рођењем дошлу,
са расутих лишћем, што, са гроба Бранка,
на мој живот пада.*

*И, тако, без гроба,
веселост је нека, у мени, ругоба.
И, тако без тела,
душа ми је невидљива, и невесела.*

*Једног пролећа, и ја сам горко знао
да, кроз свирале девојачког ребра, здравље дајем.
И груди своје, у грозђу, криком, раскидао,
наг, на дну неба, опивши се завичајем.*

*И, тако, без лица,
на лику ми је сенка јарца, трешње, тица.*

*И, тако без станка,
тетурам се видиком, без престанка.*

Никада касније песник неће бити на висини те блакости и тог инструмента, јер био је неповратно рањен и озлеђен, стрелом неком погођен, тог мајског јутра у Фиозолу, које је тако недужно продужило факт и фактум српског романтизма, додајући му ноту талијанске разнежености и цвркутавости, осмехнутости и згрчене радости. Фиозоле је успело да постигне оно што није учинило ни само Стражилово, гледано из близине. Проговорило је фанатички, неодољиво, скупљајући са обала и докова, чамаца и катарки то мистериозно разбијено стакло младости, што је као крпа на кошавињском ветру светских стратишта гурана немилосрдно а готово мазохистички ступњевито до медитеранске ауре у којој се и молитва и псовка изговарају истоветно. Појачавање ових нијанси биће постигнуто у стражиловски флуидном роману Сеобе, али оно што је изразито панонско, сентиментално никада се, ни раније ни касније, није тако азурно свечано удружило са медитеранским еросом и ноктурном. Две гонилачке струје, лутање и сећање, нису дакако далеко одвукле хришћанског романтичара из темишвара и до костију разочараног туђег и ничијег војника. Али оне су биле довољне да почне и да крене то спиритуално лутање, да се јави та осветољубива меланхолија и унутрашња одговорност према завичају, да крикне тај убоги стражиловски фламинг, без чијих бисмо тако издашних мајских

ревелација остали сиромашни за читав један модерни звук раван звуку вољеног авионског крила.

Велики љубавни мотив што је умео и да се еротички огољено манифестује у делима Милоша Црњанског као да је у Стражилово филтрован до оне природне блакости која се указује као чудо и као романтичарски аутоматизам, коме би се луди Бранко наглас смејао и коме би, према томе, далеко свежије пријањао фрагмент из једног Китсовог и дакако изразито китсовског писма: “Хук ветра то је моја жена; деца моја, то су звезде што ми светле кроз прозор. Моћна, апстрактна идеја лепоте у свима стварима, коју носим у себи, гуши у мени ситне, подељене среће”. Црњански је рачунао баш на мизерију тих ситних, подељених срећа када се пробудио на песму Стражилово и када је сонорност талијанског градића муњевито, за сва времена, превео на ваздушасту морзеовску азбуку завичаја. Кроз пукотине реалности, кроз халуцинације рата што су га и даље пратиле, пробио се глас унутрашњег прогреса, запостављајући чудо које ускоро постаје идентитетом за врхове песме, маштовите и маштобројне:

*Лутам, још, витак, по мостовима туђим,
на мирисне реке прилежем, на ћутим,
али, под водама, завичај већ видим,
откуд поћох, присут лишићем жутиим
и расутиим.*

*Дрхтим, још витак, од река и небеса.
Милује ваздух, последњом снагом и надом,
али, свиснућу, то и овде слутим,
за гомилом оном, једном, давно, младом,
под сремским виноградом.*

*За један благи стас,
што, први пут, заљуља
вишње и трешње, пољупцем, код нас
и поскочи, видиком, са ритова муља.
За друштво му, што по винском меху
свело лишиће расу, са осмехом мутним,
прескачући, први пут, потоке, у смеху.*

*А, место свог живота, знам да, по видiku,
тај смех расут, над сваким телом, голим,
и, над земљом овом, кроз коју Арно руди,
пун звезда и зрака, мој се шапат слива,
у измождене груди,
јер се, у пролећу, све то опет збива,
свуда, где ја волим.*

Толико његова, његова у његовим најбољим тренуцима, у области његових симултаних догађаја и у преимућству географских сањарија, ова поема компонује и доживљаје, односе доживљаја свих

оних који су касније успели да чују, љубоморно и заљубљено, како зри пшеница Војводине и како се цветом одева трешња у завичају. А те манифестне, изразите, енергетске трешње, које су стидљиве у свом симболу пролећа, али нападне у својим асоцијацијама смрти, краја, пада, јер све је код Црњанског тако неуралгично близу тамних квадрата и нестајања, разуларено ће избити и преко и после песме, да отворе широки лекотворни простор и да импровизовано дочекују Ероса. Поетска атмосфера се овде радије служи шопеновском клавирском партитуром но метафизичким бодлеровским музичким кључем, а сва измирења и све лудости, сва разливања и привиђења јављају се као ортодоксне стражиловске манифестације романтизма. Поред тога, на кратком одстојању које сагорева преостале рушевине претапајући их у ваздух, у плаветнило, хиперсензибилни путник и луталица под мостовима мутним претвориће се у дерле што беспримерно неутажено моли за воће, сведочећи једну обичну аскезу на завршетку катаклизме, убијања и нечовештва!

Отуда кроз читаво Стражилово бије срце човека који пева после рата као оргуље које су уздрмане гранатом а не нејаким људским рукама:

*И, тако, без речи,
дух ће мој све туђе смрти да залечи.
И, тако, без трага,
расуће ми рука жива тела мојих драга.*

*Јер љубав ће моја помешати, тајно,
по свету, све потоке, и зоре,
и, спустити на живот, ведро и бескрајно,
и код нас, небо, и сенку Фрушке горе.*

*И, тако, без звука,
смех ће мој падати, са небеског лука.
И, тако, без врења,
за мном ће живот у трешње да се мења.*

*Дрхтим, још витак, са осмехом мутним,
прекрстим руке, над облацима белим,
али, полако, сад већ јасно слутим
да умирем, и ја, са духом потамнелим,
тешким, невеселим.*

А онда неколико споријих, муклијих тактова, који прекидају унутрашњу месе-чарску сонату за рачун визије смрти, старости и ругобе и свега онога што долази иза олује и Средоземља, иза географије и медијалне сунчарске лепоте. Приврженик на путевима милоте и тишине, рањен невидљиво, ко зна куда и у којем пространству мучнине или чаролије, до грла затрпан успоменама а неспособан да им окрене леђа и да им олакша кружење у домену поетских деривата; у болној јези која пријања уз специфични кукавичлук нежности, али и уз мудрости

пред електриком простора што га детињство граби једним јединим најнеповратнијим погледом – песник допушта да се његови стихови, стидљиво гордо, пастернаковски флуидно, “случајно и истинито” сложе са јецањем поред имагинарног и поред стражиловског гроба Бранковог. На дну чуда сопствене младости остаје тај смарагдни пепео, остају упокојена чула, остаје жалост нејасна и лака, остаје терет ноћног лептира, остаје сенка што дефинише и дозива тишину:

*Лутам, још, витак, са шапатом страсним
и отресем чланке, смехом преливене,
али, полако, трагом својим слутим:
тишина ће стићи, кад све ово свене,
и мене, и мене.*

*И овде, без боје тајне,
ниједне воћке нема,
небесне оне боје, горке и бескрајне.*

*А кад разгрнем долине, рукама обема,
и, откријем дна бездана, сребрна и бела,
на дну је, опет, жалост, нејасна и лака,
ваздухом купаних воћака и тела.*

*И, место сребрних пруга, забрежја и река,
сусрећем, као у сну, уморне мисли, своје.
А, над трешњама и младим вишњама,
тамну и дугу маглу, што се свуда шири,
у живот пред нама,
где се страст, полако, у умирању смири,
и чула упокоје.*

Тако се, у готово шопеновском протоколу тишине, завршава ова тотално младеначка елегичја. Одједаред, као на великом, разбарушеном платну које вам невидљива деца износе из некаквог подрума, букнуо је сан, у коме су већ сви доживаји и нереди били именовани, али је остало још мало ватре и грознице да би се у повољном тренутку именовало последње горење сунца. Малена црвена брда фијорентинска размичу се пред честољубивом а сасвим болном визијом темишварског ђака. Као у потцртаном филмском финалу, где суво лишће или праскозорје пролећа граби елегичну фигуру коју смо два сата пратили мање или више равнодушно, на безбедној литици фабуле, поново, сидерично, као да гори сав онај алкохол из година панонског, банатског дефетизма.

Најзад, из поеме Милоша Црњанског избија једна романтична нота без које би његова поезија одвише била литература а његова литература одвише без поезије! У Стражилову као у младићком медитеранском сну, наћи ће се заједно све бољке и грознице, немири и блакости једног субјекта који је, у горењу властитих остварења до краја, неопростиво изгорео, и крила палог анђела какав је био и каквим се сам градио на врху лешевског вулкана послератних година. Лишће

и облаци, реквизити тако карактеристични за осредње духове, овде су готово скупочени, и није чудо што их као непобитно милошевске налазимо у његовом болнодаровитом путопису Финистере. Прелазећи мостове сунчарске и месечарске, песник ће у том путопису директно ићи на своју стражиловску тему: “Свуд стојим загладан у небо, и провлачим руком по ваздуху и милујем га, милујем га. За мене је све што ће се догодити свеједно, јер сам давно увидео да је сваки живот ту само да се стресе од јутра, да прође кроз вече, и да кроз њега теку потоци, и зраци месеца, што као плаве жиле пузе, кроз румен лед, на врховима земље.” То је читав један систем очуване сентименталности, али и моћ поетског самоодржања у прихваћеним баналностима. Почела је са лутањем, са маглама и облацима, са романтичарском луксузном резигнацијом, а завршила се искреном манифестацијом чуда и чуђења. Песник, сведен на своје Стражилово, изгорео је за једну једину ноћ, са оловом међу длановима, и са једном једином јавном птицом у слуху. Трагедија, духовна трагедија младости била је потпуна, а то значи да је и поема као душевна дрога одиграла своју улогу савршенства:

*И тако, без реда,
младост увијам миром, снегова и леда.
И тако, без пута,
моје миловање, по умирању лута.*

*А мир, свуд је мир, кад распем што је било
и приклоним главу на оно што ме чека;
на цео један крај са ког се вино слило
и смех, и дивна бестидност, далека.*

*И, тако, без мора,
прелићу живот наш, зорама Фрушких гора,
И, тако, без пића,
играћу, до смрти, скоком, сретних, пијаних, бића.*

*Лутам, још, витак, са шапатам страсним
и отресам чланке, смехом преливене,
али, полако, трагом својим, слутим,
тишина ће стићи, кад све ово свене,
и мене, и мене.*

У фијорентински, средоземни пантеизам, Милош Црњански је стигао болном и неизлечивом пречицом, што је водила преко панонског кала и преко богате, дебеле сремске јесени, “кад виногради, они са старом лозом и они са американком, изгледају као нека бескрајна свадба”. Али то није била ни сасвим оригинална, ни убедљива екстремна путања. Њоме би, и њеном емоционалном, спиритуалном деоницом, са ускључалим нервима и са потпуним лирским изразом, могао, и морао, да похита и Милутин Бојић да није остао распет на

буквалном крсту физичког страдања, и Душан Васиљев, да није тако брзо искварио долазећи са Кобарида, са паклене ратне талијанске земље. Необориво мотивисана, тескобом времена и простора, стражиловска поема се указала као фанатичка словенска негација хаоса и тескобе, али се истовремено, дрхтећи под лисјем жутиим, јавио једна вихорни, скитнички, дефетистички и самоубилачки полет, о коме је, верујући да до краја разрешава своју драматичну младићку песничку судбину, писао Растко Петровић: “Нека прошла непојмљива љубав према нечем непознатом дигла се одједном страховито у њему, да је бледео, постајао свирепим и хтео се убити. Сам себи је копао гроб у башти, али се бојао смрти. По читаве ноћи само чита, чита и покушава да пише мисли. Решио се да учи астрономију, да путује у Кину и на Гренланд. Школе нередовно раде...”

Из величине емоционалне младости, послератни песник је покушавао да право оде у чистилиште, у авантуру коју је производила маштовита географија и која се, пошто би чак и минимална путовања била остварена, распадала на нове удаљености и парчиће памћења, на нове дисакорде и лакрдије, на нове пожуде и несреће. Путовало се лудо, и неутажено, неспокојно, брзо и свакојако, али путеви и путање беху доцкане, беху зарасле травима и димом неких нових, модерних сензација. Па где се то зауставио, где се уморио песник, где је то повезао стварност и чудо, бол и трешњеvu грану? Ипак, прошло је деведест и једна година откако овај стражиловски витез лута са огромним пејсажима у очима и сенком смрти на језику и бићу. За то време догодила су се многа чуда, али и многе баналности, међу којима је најсуровија она која је од песника Милоша Црњанског начинила самоубицу властите поетске екстазе, фотографишући тако једну нежну стражиловску птицу која се циркуски и лакрдијашки преобраћа у помахниталог ловца, без моралног ловостаја и без интимног руковођења “тек младошћу дошлом”.

Па ипак, ништа не пориче ону велику случајност, крунисану у Фиесолу над Фиренцом, која је нашем песнику послужило као светилиште и као анонимна утеха за све што се није стигло љубити и садити у горама панонским, плавим и жутиим. Вегетативна и верна, моћна својим пореклом и анегдотом, патетичнија уколико је самосталнија, млађа уколико је старија, као написано извешће једног сановитог субјекта, природно срицана поема Стражилово, својим несвестицама и емоцијама, остаје прворазредним фактом “непогрешивости поетског отварања”. И оним спомеником лирског језика који је читава једна младост и читаво једно начело пролећа у свеколикој туђини. Вознесени час из Фиесола трајао је немогуће кратко, па ипак њему дугујемо оне речи које, ма колико да су обичне, говорне, на нивоу исписане романтичарске фактуре, као да су натприродно отете са самог одра Лазе Костића, из драматског, милосрдног шапата претходнице, чудесне поеме Santa Mario della Salute. Такве елегиче, такве поеме и јесу и нису од овога века, и јесу и нису од овог нашег даха...

Лутам, још, витак, са шапатам страсним...

Марија ПРГОМЕЉА

*О РАЈИЋЕВОЈ ФАСЦИНИРАНОСТИ ЋИЛИМИМА У
РОМАНУ „ДНЕВНИК О ЧАРНОЈЕВИЋУ”*

*„Српске народне тканине и везови- то је поезија женске руке,
алатом исписана по танкој ћерћелији.”*
Савка Ј. Суботић

„Дневник о Чарнојевићу“ Милоша Црњанског је једно од дела које је доста проучавано, веома омиљено у литератури, монументално, архитектонски савршено дело, које поседује мноштво тајних соба у које нико није ни завирио а на које наилазимо. Велика дела, као што је Дневник о Чарнојевићу су непресушан извор за проучаваоце. Оку пажљивог читаоца трагови који воде до тајних просторија не могу промаћи.

Читајући „Дневник о Чарнојевићу“ примећујемо да се главни јунак, Петар Рајић, у пар наврата, у кључим тренутцима живота, окреће ћилимима, дивећи им се, налазећи утеху у њима. Први у низу је моменат после смрти мајке када Рајић тек тада први пут бива заведен уметношћу. „Моје очи малаксаше сасвим. Сакрио сам се у једну собу, где беше пуно малених, свилених неких јастучића уплетених у старе везове и шаре. И то златно, свилено, мало шеренило толико ме дирну, да сам изненемогао пао.“ Рајић гаји исту љубав према традиционалним јастуцима, као што је Бора Станковић гајио приватно и у својим делима. Примећујемо да се не ради о ћилимима, већ о старинским јастуцима, тачније он бива заведен спојем традиције и боја. Тада се ствари у њему ломе, он се ослобађа претходног живота, фигуре мајке, најважније жене у његовом животу и окреће се лагано суматраистичким идејама, уметности, љубави према ћилимима тј. традицији која тиња током целог романа, а која се, у ширем контексту, може поредити са љубави према бојама, природи, суматраизму.

После сахране, на тзв. даћи, Рајић не мисли на жалост, на бол, већ напротив, тражи заштитничку женску фигуру. Окреће се чулном: посматра жену која му доноси вино и одмара очи на једном ћилиму. „Загледао сам се у један леп, старински ћилим и не скидох очију са

њега“. На овим страницама, пажњу му окупирају њих двоје: ћилими и лепа, „здрава“ жена, Маца. Несвесно бира њу баш због сличности са мајком коју је изгубио. Маца носи црнину као и његова мајка и у њеној лепоти има нечег „тешког“. Рајић истиче: „Црнина на њој није могла меко да јој обгрли стас; него лежаше на коленима њеним као ћилимови тешко по постељама, ћилимови са шарама, које сам толико волео. У овом пасусу, он несвесно признаје своју фасцинираност ћилимима. Истиче њихову лепоту али и тежину коју она носи. Врло суптилно, пореди Мацину лепоту са лепотом ћилима и тиме јој даје велики значај. Такође, ћилимима даје димензију чулног. Ако ћилим доживљавамо као простор, као један повлашћен простор, у том случају, Мацин чулни, нечисти простор, колена, Петар доживљава као узвишени, савршени, идеални простор.

Ретроспективно се враћајући у живот пре женидбе, главни јунак наводи да су тетке биле решиле да га ожене, као што су биле решиле да га пошаљу на школовање, и да су га ожениле. Примећујемо како заправо жене управљају његовим животом директно и индиректно (мајка, тетке, Маца, лепа Пољакиња...). Пре женидбе Мацом, он обилази поповске и трговачке куће. Ни у једним ни у другим не налази девојку за себе али налази ћилиме који му и даље привлаче пажњу и потпуно га обузимају када их види због боја и шара. Тада увелико, насвесно, у њему зру суматраистичке идеје. Жене трговаца су се овако понашале: „Тужно су ме гледале кад се забунише и не умедоше да разликују балкански савез. Али кад би ми показивале своје дивне ћилимове, ја бих заборавио сав свој живот, који ми се чинио и смешан и луд, па сам дуго седео код њих.“

Приликом боравка у болници, у Кракову, током ког је упознао лепу анонимну Пољакињу још једну од жена која је обележила његов живот, он, Петар Рајић, храна за топове, носи са собом комад традиције, ћилим. Остаје доследан и веран себи. „У туђини сам, постељу сам покрио бачванским ћилимима. Сигурно их је каква Буњевка ткала-просто јој било. Он је весео и богат, увек ме развесели у туђини, кад га погледам небо зарумени.“ Завичај је једна од битних одредница за разумевање његовог лика, поред традиције и многобројних компоненти. Ако проматрамо, повлачимо паралеле, закључујемо да Петар Рајић и Иван Галеб имају једну заједничку црту- љубав према бојама и фасцинираност другачијом лепотом. Иван Галеб сатима седи и посматра облаке плавичастог дима, док Рајић такође сатима посматра ћилиме пуне боја. Овај ритуал их радује и испуњава. На крају романа, после Голготе и бројних трансформација, главни јунак истиче да воли нове ствари: убијање, лишће, своје очи, али да остаје веран завичају, традицији, наслеђу и ћилимима. У посети завичају је, односно, како наводи, месту где му се родила мајка. „Тај градић је гробница мојих дедова. Био сам сентименталан. Стадосмо пред неким баштама, са којих су нас гледале машинке. Прошао сам крај малих кућица, опкољених вртovima, у стрме улице и завиривао сам. То је мој занат. Понегде сам видео шарену косовску вечеру, а понегде сам видео ћилимове, красне ћилимове домаће, које толико волим.“. Цитат потврђује да се неке ствари никад не мењају. Једна од њих је

љубав према ћилимима и оданост традицији.

Ако желимо да разумемо откуд толика љубав према ћилимима, морамо да направимо осврт на значење, историју и развој ових предмета који су уврштени на листу нематеријалног блага УНЕСКА. Ћилими и сродни предмети су елементи који су карактеристични за културу становања многих народа. Колику вредност су имали ћилими најбоље сведочи податак који сазнајемо из турских историјских докумената, да су за време турске владавине, током XV и XVI века становници смедеревске, крушевачке и видинске области, били дужни да дају харач у одређеним ткачким производима. Из сваког катуна који је чинило двадесет кућа, Турцима се давала једна черга¹. А черге нису исто што и ћилим мада имају доста додирних тачака. Петар се у Пољској покривао, највероватније, чергом али је није разликовао од ћилима јер су веома слични. Употреба ћилима је била разноврсна: користили су се за простирање, украшавање простора, поједине религијске обреде, коришћени су као покривачи али и за покривање коња „што је карактеристично особито за номадске народе, где се ткају ћилими посебног облика који се постављају под седла коња. Ако узмемо ове твдње у обзир, није ни чудо што их Петар Рајић није разликовао а с обзиром да су номадизам, традиција и национално опредељење неке од великих тема Црњанских дела, јасно нам је зашто осећа дубоку повезаност баш са ћилимима.

Када покушамо да утврдимо порекло ћилимарства налазимо на различите податке: неки мисле да ћилимарство потиче из Персије, други са Кавказа и на ово питање до данас није одговорено са сигурношћу а порекло ћилима није разјашњено. Читајући „Дневник о Чарнојевићу“, примећујемо да се спомиње овај топоним. Код нас су најпознатији *Пиротски ћилими* јер је Пирот био најутицајнији центар за производњу ћилима, за које постоји смислени назив жељка јер су ткаље своје жеље преточиле разбојем и ткањем у ћилим. Ћилими из Пирота „су били са белим, жутиим, плавим, зеленим и светлосивим шарама. Рађени су од финије вуне, гушће и чвршће ткани, већи и прилично скуп.“ Занимљиво је да су пиротски ћилими, као предмети велике уметничке вредности, били излагани на многим изложбама у иностранству. Све боје које су заступљене на чувеним пиротским ћилимима, су заступљене и у Дневнику, посебно плава и црвена. Ово су суматраистичке боје, боје опредељења и Чарнојевића и Петра Рајића.

Назив ћилим је реч преузета од турске речи *kilim* а ова реч од персијске *gilim* или *gelim*. Јавља се од X, XI века и употребљавана је за глатко ткане покриваче. Било је покушаја да се протумачи настанак ове речи, а Зденка Мунк каже да ова реч вероватно потиче од речи *silicia*, назива вуне киликијске козе од којих су у старом веку правили

¹Реч „черга“ припада балканском турцизму романског порекла и потиче из области покривача и текстила. Турци су преузели грчку реч „tzerga“ и преобратили је у черга под утицајем свог језика. По тумачењу Х. Шабановића черга је војнички шатор док је по Ј. Ћирићу черга служила за за покривање коња и сматрана је будућим ћилимом. Данас се термин чегра употребљава за покриваче.

груба ткива за огртаче, покриваче, чак и завесе.

Вук Стефановић Караџић у капиталном Рјечнику ћилим дефинише као: ћилим м. 1) *der Teppich, tapes, cf.* шареница а у Црној Гори: некаква врло везена опрегача. Назив шареница можемо повезати са суматраистичким идејама и бојама које су обојиле ову идеологију, као и „Дневник о Чарнојевићу“. Не случајно су управо боје на ћилимима боје суматраистичких тенденција. Треба истаћи да ћилими своје локално име добијају према подели површине на орнаменталне целине или најмаркатније орнаменте. Функција ћилима је двојака мада је уметничка, не прагматичка израженија. Ћилим је од најранијих времена имао декоративну намену, а у исто време и функционалну улогу, што се одржало и до данашњих дана. Сваки ћилим је ауторски рад а производња ћилима је у почетку била рад из љубави док ткање није добило економску димензију. У ћилиме су уткиване жеље и снови, уносила се сва креативност. Особа која их ствара остављала је лични печат. У односу на друге врсте ткања, ткање ћилима је искључиво рад жена. Можемо претпоставити да се Рајић заноси ћилимима и због еротске позадине. Читајући „Дненик“ схватамо како он изузетно цени женску пожртвованост и видове њиховог уметничког изражавања. Напоследку, одушевеле су га жене трговаца јер су поседовале ту уметничку црту, ткале су божанствене ћилиме.

„Без обзира да ли се сврстава у народну радиност или народну уметност, сав свој рационализам којим се детаљи ткачке радиности анализирају и рашчлањавају у саставне делове која чине разна прикупљана знања и вештине, не може да умањи дивљење према племенитости стварања ономе што се обично назива народним стваралаштвом. Пре свега, ту је потреба за лепим и жеља безброј жена да лепоту виде, створе, поседују. Петар Рајић целог живота трага за лепотом али лепотом која оплеменењује. После ослобођења из мајчинских окова, окреће се женама и ћилимима налазећи у њима ту лепоту. Жели да суматраистичке идеје и традиционалну димензију своје личности споји и то успева једино у ћилимима.

Рад на ћилиму се најчешће одвијао у оквиру породице, често је био колективан. Најчешће употребљаване боје су више нијански црвене, од јарко до вишњоцрвених, затим више тонова fine плаве, зелена, касније љубичаста, бела, наранџаста и ружичаста. Жута је мање коришћена као и смеђа боја. Боје варирају у циљу постизања живости и одређеног ритма и тиме се искључује монотонија. На другом крају земље, у садашњој Војводини, ткали су се тзв. *Торонталски ћилими* који су добили име по истоименој жупанији, административно-територијалној јединици Мађарске која се налазила у оквиру Аустро-Угарске. Њихова производња је отпочела током 19. века у Бечкерек, садашњем Зрењенину. „Ткачка школа у Великом Бечкерек започела је свој рад 1884. године израдом финог и грубог платна, пешкира са установицом и српских ћилимова. Увела је две основне новине у израду: употребу пастелних боја и широких разбоја. Ослањала се на традиционалну торонталску ткачку радиност, с мањим естетским интервенцијама чувајући, спашавајући изворне народне мотиве.“. Ако

поредимо пиротски и војвођански ћилим, схватамо да је орнаментика пиротских ћилима једноставна и да код њих нема те разноврсности и богатства као код ћилима српског народа у Војводини. „Српска је сељанка, дакле и уметница.“ Војвођански ћилим је аутохтон и препознатљив, чини део европске културне баштине и војвођанско народно ћилимарство достиже свој зенит током XIX и првих деценија XX века. Боје које доминирају пиротским и војвођанским ћилима су сличне: црвена и зелена, жута, бела и црна боја. У Банату је било доста ћилима са са већим површинама плаве, светлије или тамније боје, затим тзв „рђа боје“. Плава боја је основна боја „Дневника“ а и *Банатских ћилима*. Петар на Маци запажа „модре вене“ на на Пољакињи љубичасте жиле. Љубичаста боја је састављена од плаве и црвене, друге основне боје „Дневника о Чарнојевићу“. Орнаментика српског војвођанског ћилима је геометријска или фигурална и у том случају је најчешће цветна, понекад има људске ли животињске детаље, мање или више стилизоване. Простор војвођанског ћилима је простор суматраистичких идеја. Петар Рајић током целог романа спомиње биљке да би на крају, у једном моменту истакао поражавајућу истину: да воли само лишће.

Занимљиво је да ћилиме често називају српским платном а постоји теза да се рад српске жене може разумети само из њеног живота јер се тај рад развија из живота. „Љубав ка стварању лепих облика буди племените осећаје и лепе мисли. А лепе мисли, опет, воде добрим делима.“ Она истиче да су се све орнаментике које су коришћене на ћилимима с временом стопиле у тзв. „српски тип“. На ћилимима често се налазе симболи хришћанства и православља путир, црква, небо. „Ево неколико назива о ћилимовима. Башта је ћилим са самим цветовима; кад је поље зелено, онда се зове зелена башта; ћилим на крстове; ћилим на небо; ћилим на пруге; ћилим без первеза; ћилим са полупервезом и ћилим оперважен, т.ј. куд свуд уоколу има бордире. Пољем се зове главна боја на ћилиму.“ Жене које измишљају мустре варјачом означе простор ћилима и превлачењем и цртањем крста одмеравају простор ради једнаке поделе шара а примећује да „су се наше народне женске рукотворине вековима развијале из срца и душе српске жене и добиле вештачки облик у коме се огледа символ поезије.“ Српска жена поседује нагон за стварањем лепог и управо овај нагон је заслужан за стварање ћилима. Ћилими су стварани са пуно љубави. Он је тканина са два лица. Постоји пословица: „Ћилимски ткан од два лица“, што би значило да иза сваког ћилима стоји позадина, прича, уткана жеља ткаље.

Фасцинираност Петра Рајића ћилимима, показали смо, није случајна. Трагајући за лепотом вишег реда коју не налази код жена, јер жели да та лепота буде оплеменења искреношћу, патријархалношћу и духовношћу, окреће се ћилимима јер у њима налази све што жели. Ћилими су савршен спој традиције, лепоте, прагматичности и суматраизма. Рајић као Сиктер ефендија, на једној нози носи суматраистичку, а на другој традиционалну, националну ципелу. Дакле, Рајић је био традиционалан али на потпуно нов, нетрадиционалан начин. Простор ћилима обједињује све његове

идеале, жеље, опредељења па ћилим можемо сматрати његовим небом и земљом по којој и под којим корача.

Литература:

-Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*, Народна књига, Београд, 2004

-Петар Цацић, *Повлашћени простори Милоша Црњанског*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995

-Добрила Стојановић, *Пиротски ћилими*, Музеј примењене уметности Београд, 1987

- Ференц Немет, *Торонталски ћилим: четврт века ткања у Банату*, Форум, Музеј Војводине, 1995

- Мирјана Малуцков, *Ћилимарство Срба у Војводини*, Музеј Војводине, Нови Сад, 2003

- Савка Дра Ј. Суботић, *О нашим народним тканинама и рукотворинама*, Штампарија Српске књижевне браће М. Поповића, Нови Сад, 1904

траг на трагу - Марија ПРГОМЕЉА

Младен ЂУРИЧИЋ

*ЛАЗА КОСТИЋ – ДЕКОНСТРУКЦИЈА РОМАНТИЗМА У
СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ*

Симболистичка поезија, која у својој основи афирмише надчулно лепо, дала је један од могућих одговора на питање *Има ли након смрти живота?* Један од њених истакнутијих представника код нас јесте аутор песме у којој су многи критичари препознали корене модерне српске поезије, а Милош Црњански је истиче као најлепшу песму српског романтизма. Исписана у слободном стиху, скоро тридесет година пре него ће се појавити програмска песма *Клеон и његов ученик*¹ Војислава Илића, *Спомен на Руварца*² представља кључну карикатуру „песничког ланца“ који антиципира рани симболизам у српској књижевности.

Убрзо након антиципације раног симболизма, Лаза Костић учинио је и други велики корак, исписујући почетком двадесетог века стихове који ће по много чему обележити поезију свог времена, и досегнути много даље од других наших песама. Реч је о оној коју многи проучавачи називају „космичком химном“, а у својим корицама чувају је све значајније светске антологије поезије. У чврстој је вези и са пишчевим дневни-чким белешкама, а више него позната и само насловом – *Santa Maria della Salute*³.

Причу о језичком магу и песнику „јаве и сна“, започећемо тврдњама да је досегао зенит у епохи романтизма, али се уједно представио и као један од првих претходника симболизма који је, видимо кроз књижевну историју, стављен међу његове свеце. За њега би се могло рећи и то да донекле, као и други романтичари, „није могао да раз-ликује своја маштања и осећања од спољашње стварности, [те да су чак и његови] *снови* и халуцинације некако

¹Песма је штампана 1892. године

²Лаза Костић је *Спомен на Руварца* објавио 1865. године.

³Први пут штампана је 1909. године у оквиру Костићеве збирке *Песме* коју је ондашња критика занемарила. Након објављивања збирке огласила су се свега два књижевна критичара (Драгутин Домјанић у загребачком *Савременику* и Владимир Черина у загребачком *Звону*), али ниједан од њих не издваја последњу песму у збирци

повезани са стварношћу“⁴. Едмонд Вилсон истиче на једном месту француског писца Жерар де Нервала, који је својевремено добијао нападе душевног обољења, због чега није могао да разликује своја маштања и осећања од спољашње стварности. Подразумева се да ову причу дословно нећемо пренети на Лазу Костића, нарочито ако нам је у одређеној мери познат највећи љубавни мит српске књижевности, али је итекако занимљива чињеница да поједине сегменте овог текста можемо „ишчупати“ и укалупити их у причу о стваралаштву песника о коме говоримо.

Костићеви читаоци данас га превасходно препознају као истакнутог српског ро-мантичара, те тако ни у причу о мртвој драгој не залазе дубље, већ се задржавају на по-вршини текста, позивајући се на доста „истрошене“ наводе о познатом љубавном миту. Ако, међутим, поставимо себи питање – *Зашто у романтизму не знају шта је несаница?* А потом загонетку проширимо и подпитањем – *Зашто модерни ствараоци не знају шта је сан?* долазимо до приче о модернитету који се јавља управо као изразита декон-струкција романтизма. Такво сагледавање књижевне историје и стваралаштва аутора који су се, такође, затекли „на међи векова и књижевних епоха“, потврђује и чиње-ницу да ниједан књижевни правац не живи сам, већ у интеракцији са оним што долази, односно, са оним што је већ постало део књижевне историје. Отуда и Хуго Фридрих корене европског модернитета сагледава у развојном луку што води од романтизма ка симболизму, а не конституише их у једну тачку – што је и немогуће, јер књижевност се напосто не може посматрати без свести о традицији.

Костић ће изабрати аутентичан пут, те нас деконструкцијом романтизма уводи у симболизам и модерну. Довољно је за почетак само „бацити око“ на песму *Спомен на Руварца* и одмах ће нас „зажуљати“ *слободан стих* на основу ког се јасно да уочити *разарање традиције*, превасходно у виду одбацивања везаног стиха који је типичан карактеристика романтичарске епохе. Сложићемо се да је, донекле, било очекивано да један велики, касноромантичарски песник какав је био Лаза Костић, запева и у духу симболизма, а као полазну тачку за то узећемо *Спомен на Руварца*, док ће се касније настала *Санта Мариа дела Салуте* јавити као прва значајна смерница на путу модерне поезије, која води ка песницима између два рата, те даље у неочекивану поетску будућност.

Смештајући причу у просторе ноћи, песник наглашава *демонски моменат* појавом самог Руварца, који се истовремено истиче и као *мртав драги* и као *вампир*⁵, односно биће које долази

⁴Едмонд Вилсон, *Акселов замак или о симболизму*, у часопису: *Култура*, Београд, 1964, 3. Овде и у следећим цитатима курзив аутора – М. Ђуричић

⁵Треба напоменути да се вампир појављује у најразличитијим видовима и на најразличитије начине, а креће се – како је наглашено – само ноћу, у „глуво доба“, и чим запевају петли враћа се у гроб. Јавља се у свако доба године, али највише зими, уочи Божића и Спасовдана (занимљиво је да се и Руварац у песми јавља уочи Нове године), и то најчешће „на раскрсницама путева, на гробљу и око њега, у својој бившој кући и у кућама својих рођака, а врло често

са „оног“ света. Као такав, презентује се као биће чија душа, из одређених разлога, не може да оде право на „онај“ свет јер је још увек нешто везује за „овај“, и стога је способна да изађе из гроба и лута по свету. Градећи тако свог Руварца, Костић преплиће фантастични елемент са крајње реалистичним уводним делом, и на тај начин уводи читаоца у кључни сегмент *Спомена на Руварца*, а то је дијалог *Косте Руварца и самог песника*.

Обраћајући се песнику, Руварац покушава да окрене разговор на причу о својој љубави, тражећи од Костића да му приповеда нешто о њојзи (мислећи на своју драгу коју губи у тренутку када *телесно* напушта свет у коме она остаје)! Костић на питања „залебљеног мртваца“, одговара кратко:

„Казив`о сам му да се сећа на њ,
и да ће њега памтит вечно,
јер сећа га се, то зацело знам,
кад год се поје „Памјат вјечнаја“.
*Душевна свест јој је сва његова,
а несвест тела даће другоме*“⁶

Ту видимо другачијег, сасвим директног и трезвеног Лазу Костића. А откуд баш овде такав песник? Можда зато што није било речи о његовој драгој? Било би интересно увезати Костићев љубавни мит у ову причу, те да се запитамо – да ли би у том случају песник размишљао овако трезвено? Без сумње, међутим, можемо рећи да овде никако не видимо типичну романтичарску представу о драгој која је недостижна. Наиме, имамо *подвајање душевног и телесног* које никако не представља случајност код Лазе Костића, јер нас управо на тај начин он *уводи у симболистички дискурс*, и „баца“ нам пред очи другачији, нови тип поезије. Ако смо за слободан стих ове песме рекли да јесте нека врста деконструкције романтичарске поетике, онда гласно можемо изрећи и тврдњу да чињеница што *драга није остала постхумно верна својој љубави* такође јесте оштро разарање поменуте парадигме, путем ког нас Костић јасно уводи у модеран поетски дискурс.

Спомен на Руварца с друге стране можемо ишчитавати у кључу дневничких записа Лазе Костића у којима се идеална, али истовремено и апетитна драга, јавља као она која је песнику „открила највећу тајну земног живота, која [му] је одгонетнула загонетку вечности, та која [му] је показала онај свет“⁷. Имамо типичну слику

и око воденица. Познато је да вампир *може долазити својој жени и са њом полно опитити*“ (в. одредницу: Вампир, у СМР, 1970, 58-60). У појединим сегментима јасно повезујемо наведене тврдње са Костићевом песмом, а посебну пажњу треба обратити на *дијалог Косте Руварца са песником*, где Руварац истиче да – такорећи – *има времена само до првог кукурика*, што у потпуности оправдава тумачење песме у „вамписком“ кључу

⁶Лаза Костић, *Спомен на Руварца*, у књизи: *Песме*, приредио Владимир Отовић, Матица српска, Нови Сад, 1989, 263.

⁷*Дневник Лазе Костића*, у књизи: Петар Милосављевић, *Триптих о Лазу*

вампирице која се појављује у најразличитијим видовима и на најразличитије начине, и веома често на местима карактеристичним за појаву таквих бића. Навели смо да као вампирица она може долазити свом драгом и полно општити са њим⁸, а назнаке тога јасно уочавамо у Костићевим дневничким белешкама. Она се приказује као заводница и свесно позива на сексуални чин⁹, али притом никада не иде до краја, но уживајући у кушању нестаје у тренутку када чин достиже свој врхунац: „Не престајући говорити, гурнух своју руку под њену сукњу, али је приступ био затворен панталонама, *дебелим и без рупе*. Тада она учини покрет и показа ми тражени циљ својом црном тканином. Ја узех своје ‘копље’ у руку, приближих га нишану и – *пробудих се*. Мој петлић се добро дигао. – И за цело време тога гнусног сна, нисам ниједном на Њу помислио, као да није никад постојала! То је, дакле, сасвим *Њен ударац*, Њено ‘масло’. Шта је хтела рећи тим чудним ‘подметањем?’ Да ли је можда хтела показати Своју одвратност за тако позну ђуд мога јадног ‘петлића’? Ама не, *јер је једном допустила тој будали да се ‘дигне’ на Њу, не на Њено тело, него на оно што је сад Она...*“¹⁰

Јасно видимо да песника више не мами само тело апетитне драге, већ и чињеница да је реч о телу оностраног бића, апетитне вампирице која му самим тим постаје још привлачнија. Читајући истакнуте реченице дневничких записа, јасно уочавамо дубоко наглашену еротску ноту, и тако стижемо до приче о сексуалном симболизму Лазе Костића. Оно што је веома важно истаћи, а што карактерише сваки од текстова о којима ће бити речи у раду (*Спомен на Руварца*, *Дневник* и *Santa Maria della Salute*, јесте *укриштање телесне и духовне љубави*. Јасно уочавамо да у песми *Santa Maria della Salute* доминира духовна, док у Дневницима у потпуности преовладава телесна љубав, што и не чуди уколико имамо у виду да је *простор сна остварење свих Костићевих фантазија*, те да се туда креће „пругом“ која води од љубавне до сексуалне „маштарије“.

Уводна атмосфера *Спомена на Руварца* јасно наглашава појаву бића сличног оном у дневничким белешкама. Она, чија је *духовна свест* Руварчева, а *несвест тела* даће другоме, јавља се у песми као „бели дух што се неспокојно миче“ и „блуди, очекујући плод“. Ни она – могло би се рећи – више није идеална, баш као ни драга у дневничким записима, која се на више места показује као „остарела, збрчкана, много више изборана него што би била данас“¹¹. У песми је јасно наглашено да је реч о вампирици сличних карактеристика:

Костићу, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, 1991, 240.

⁸В. Шпиро Кулишић, Петар Петровић и Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд, 1970, 58-60.

⁹Веселин Чајкановић истиче на једном месту да су вампири велики љубавници, и то свакако можемо потврдити у случају апетитне драге у Костићевим текстовима.

¹⁰*Дневник Лазе Костића*, у књизи: Петар Милосављевић, *Триптих о Лазе Костићу*, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, 1991, 240.

¹¹*Дневник Лазе Костића*, у књизи: Петар Милосављевић, *Триптих о Лазе Костићу*, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, 1991, 261.

„Каква је страшна била у животу, / да каква би тек била, жалостан, / да још једаред устане из гроба, / да се повампири“¹². Међутим, у причу можемо укључити и јеврејску митологију, односно причу о Лилит – женском демону ноћи. Како наводи Мирча Елијаде, реч је о демону који узима облик жене, а потом остварује полни однос са мушкарцима док они спавају. Оно у чему се слажу сви истраживачи, јесте да се у средњем веку појавила идеја о Лилит као првој Адамовој жени¹³, што ће Алан Хефнер проширити причом о доминацији коју је Адам покушао да искаже, тражећи од Лилит да током сексуалног односа лежи испод њега. Лилит то не допушта, не испуњавајући тако захтев мушке доминације, што је, донекле, наговештено и код Костићеве апетитне вампирице, превасходно у дневничким белешкама. Провоцирајући драгог, она похотно узима његов фалус у руке, потом га гледа и испитује, и након што уочи да јој драги не остаје равнодушан на такве додире, она нестаје, дајући му до знања да је она та која доминира, те тако апетитна остаје само као предмет жудње у његовим сновима.

Поједини извори о месопотамском демону ноћи, наглашавају и тврдње да је Лилит вампирица која представља унутрашњу активност мушкарчеве подвести, да се ретко појављује на површини, те да је није свестан онај кога заведе. Ипак, када се појави у свести заведеног мушкарца, њена енергија постаје огромна и тада доминира његовим понашањем. У том контексту могао би се сагледати и кључни мотив Костићевих текстова, а то је мртва драга коју он – како наводи Владета Јеротић у студији о песми *Santa Maria della Salute* – дочарава халуцинацијама и мастурбацијама.

Ако је мотив мртве драге код романтичара служио да се задовољи нека врста психолошког механизма, да се стекне осећај моћи у тренутку сусрета са смрћу која романтичарском песнику не може ништа, онда јасно уочавамо да је, пишући чувену *Санта Мариу дела Салуте*, Лаза Костић отишао не један, већ два корака даље. Реч је о песми која превазилази своју епоху у сваком смислу те речи, а долази као очекивани резултат на последњој станици развојног пута једног великог песника.

У тренутку када постаје јавна, *Santa Maria della Salute* изгледала је крајње изгубљено и залутало, а опет у исто време *далеко изнад песама епохе романтизма*. Стога су и велика имена српске

¹²Лаза Костић, *Спомен на Руварца*, у књизи: *Песме*, приредио Владимир Отовић, Матица српска, Нови Сад, 1989, 261.

¹³Милорад Павић у *Хазарском речнику* проговара на једном месту „кроз њена уста“, те истиче следеће: „Ја сам ђаво, име ми је сан... Ја сам прва Ева, зовем се Лилит... У садашњем облику које на мени видиш и волиш, створена сам мешањем Истине и Земље... Ако ме пољубиш у чело, умрећу... За мене би био заувек изгубљен и ван мог домаћаја. Не само у овом него и у другим, будућим животима...“ (в. Милорад Павић, *Хазарски речник*, Нин, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004, 196). Наводим ове реченице, сматрајући да би могло бити занимљиво повезивање Костићевих снова и мистификација са „сновним“ реченицама „прве књиге 21. века“, како је Хазарски речник назвао један француски критичар.

књижевне критике, која су се бавила овом песмом, покушавала да одреде њено место у књижевној историји, те је истицана као *највећа песма српског романтизма*, потом као *прави представник српског симболизма*, те као једна од песама која садржи ознаке песничке модерности које су касније значајно утицале на остварења авангардних песника. Потврђујући ове ставове, треба напоменути да ни у једном од поменутих не требамо бити искључиви. Стога бих као најбоље понуђено решење узео став да је реч о песми која делује *ван књижевне историје*.

Да ли у неком лепшем свету идеална драга чека песника? – јесте питање на које одговор тражимо читајући „космичку химну“ Лазе Костића, а коначно стижемо до њега када спознамо целокупно стваралаштво овог аутора, задржавајући се притом на чувеној *Књизи о Змају и дневничким записима о властитим сновима* – које је песник водио на француском језику у периоду од 1903. до 1909. године. Читајући ове текстове наилазимо на реченицу – *Она чека, у неком лепшем свету*, али истовремено откривамо и „трагичну психодраму која се годинама одвијала у ирационалним слојевима песникових бића. На јави, он је водио банални живот верног другара, а ноћу, у сну, долазила би Она. ‘Кад ми се јави Она’, пише у Костићевом дневнику, ‘то није сан као други. Она удеси сан, Она уђе у моју памет, моју душу, за минут један, и изиђе из ње са сном’¹⁴. Упознавајући се, дакле, са ноћником његових снова¹⁵, а потом и са „лабудовом песмом“ – како је Костић сам називао своју песму *Santa Maria della Salute*, залазимо у дубоке просторе оне стварности у којој „имагинарна драга¹⁶, која се као потиснута љубав јавља из подсвести, фигурира као божански посланик [тог Другог], трансценденталног света“¹⁷.

„*Није песников идеал о жени у живом створу од мајке рођеном*’, [бележи Лаза Костић] почетком XX века у књизи о Змају, ‘*већ у његовој души и у његовој замисли о најлепшој, најбољој, најдушнијој, најљубавнијој жени ил’ девојци*... Она жива је пролазна, променљива, може је се човек и сит нагрлити и наљубити, може је огуглати. Ал’ ова душевна самониклица остаје вечито. *Кад песник умре, она га*

¹⁴Миодраг Поповић, *Симбол јединства реалне и трансцендентне коегзистенције, у часопису: Књижевност*, књига LII, година XXVI, свеска 2, Фебруар 1971, 130.

¹⁵У својим дневничким записима Костић помиње сусрет са старим А. Бојићем и бележи да је овај „скоро педесет година водио дневник – боље рећи ноћник – својих снова“. Отуда и *Лазин Дневник* можемо назвати *Ноћником*, што су уосталом и чинили многи критичари. Сава Дамјанов у једном од својих текстова (*Корени српске књижевне авангарде*, у књизи: *Апокрифна историја српске [пост]модерне*) говори о овој теми, напомињући да у складу са садржајем, многи аутори *Дневник Лазе Костића* називају и *Сновник*.

¹⁶Сматрам да нема потребе додатно наглашавати да *Santa Maria della Salute* има изворе у песниковој љубави према Ленки Дунђерској. „Основно је [-напомиње Миодраг Поповић -] да је ова конкретна жена из реалности прешла у песников сан, постала његова идеална драга“ (в. Поповић, 1971, 129).

¹⁷Миодраг Поповић, *Симбол јединства реалне и трансцендентне коегзистенције, у часопису: Књижевност*, књига LII, година XXVI, свеска 2, Фебруар 1971, 131.

отпрати, она иде с њим на други свет, а своју слику остави живом потоњем свету у песниковој песми”¹⁸. Сложићемо се са тврдњом да је идеална драга оставила слику свог идеала у Костићевој *Санта Марии дела Салуте* где се јавља у најлепшем светлу, као она која је свиснула од бола за лирским јунаком (песником), и којој он одлази преласком у вечни, трансцендентни живот. Она је – закључује Поповић – и нешто више од идеалне драге. Жена његових снова је божанско биће, а чежња за њом одводи песников дух у мистичне просторе неке друге стварности. „Из *Дневника* који је оставио за собом, видимо како се [Костић] у сновима преноси у сасвим другачији, загробни свет у коме се сједињује с Њом као с божанским бићем. Изван ње не постоји ништа што би скретало његову пажњу. Песник у ове дане види свет и сазнаје суштину једино кроз љубав. И код њега, дакле, као и код других мистика, љубав постаје основни облик сазнања суштине света”¹⁹. Овај критичар тако стиже до приче о песничком заносу, који је за Костића – како сам каже у *Књизи о Змају* – „најлепши, најсветлији поглед у онај други свет у који бесмртна душа из овог самртног тела може погледати”²⁰.

Неопходно је, у оквиру приче о идеалној драгој, истаћи и сржни симбол песме *Santa Maria della Salute* – како га назива Миодраг Поповић – истичући да Лаза Костић није одабрао случајно венецијанску барокну цркву из XVII века посвећену *Госпи од Спаса* и „уткао“ је у саму срж своје песме. „Из усхита којим се песник обраћа *Госпи од Спаса* као духовном здању, симболу опште лепоте, као и из онога што се збива у песми, слутимо да је раскошна, прелепа црква истовремено и симбол идеалне драге, Ленке Дунђерски, која је у песниковој мајсти добила димензије божанског бића”²¹.

Занимљиво је, међутим, да читалац не зна како физички изгледа мртва драга у песми *Santa Maria della Salute*. Уколико из свести искључимо познате фотографије Ленке Дунђерски, идеална драга из песме остаје обавијена мистичним велом, којим је обавијен и највећи љубавни мит српске књижевности. Но, управо то и јесте песников циљ. *Мртва драга треба да буде апстрактна јер није биће од крви и меса*. Стога, читаоцу ове песме остаје само да измашта тајновити лик песниковог идеала. Афирмишући надчулно лепо, *Santa Maria della Salute* не остаје само највећа песма српског романтизма, већ постаје и врхунска творевина српске симболистичке поезије.

Оно што је изградила по многима највећа песма српске књижевности, *Дневник* Лазе Костића у потпуности деконструише. Самим тим што инверзира идеју идеалне мртве драге, аутор потврђује да је раније поменута песма (*Santa Maria della Salute*) далеко традиционалнија од *Дневника* у коме је све у инверзији у односу на текст.

¹⁸Исто, 130

¹⁹Исто

²⁰Исто

²¹Исто, 133

Ако смо у *песми* имали идеалну драгу која у *песниковој* *машти* добија димензије божанског бића, у *Дневнику* се она јавља истовремено као *сексуални симбол*, али и као Она која је почела да се показује као „остарела, збрчкана, много више изборана него што би била данас“ – наводи Костић у белешци датираној 21. јануаром 1904. године (непуних десет година након смрти Ленке Дунђерски). Смењивање јаве, сна и јаве сна заједнички су и у *песми* и у *ноћнику* Костићевих снова. Оно што, међутим, чини примамљивијим дневничке белешке јесте еротска нота која у појединим сегментима прецизно дочарава врхунац физичке заљубљености и нагонске сексуалне потребе за младом и привлачном Ленком Дунђерски, која се – како наводи Владета Јеротић – јавља након њене смрти и „захваљујући тој смрти, покренула је точак трансформација ‘вечно женског’ у Лази Костићу. Уместо да је заборави и окрене се ‘реалном објекту’, својој жени Јул[к]и, као што би то учинио неки обичан човек [но, имамо у виду да је личност о којој говоримо далеко од тога], уместо што би халуцинацијама и мастурбацијама дочаравао себи лик умрле драге [што, опет, савременом читаоцу може звучати донекле бизарно], као што би то учинио неко склон стварном лудилу, Лаза, као аутентичан уметник, отпочиње, кроз своје снове и њихове интерпретације, преображај своје Аниме, да би овај преображај завршио на заиста јединствен поетски начин (компоњујући своју последњу песму годинама и тако се сигурно и све успешније удаљујући од опасности психозе²²), постижући са последњим строфама ‘Санта Марие дела Салуте’ нешто колико велико, толико и несхватљиво: завештао је потомству једну од најлепших песама у српској поезији и постигао је непоколебљиву веру у истинитост будућег остварења своје екстатичне визије“²³.

Мотив мртве и апетитне драге у Костићевом стваралаштву, донекле је осветљен интерпретацијом текстова којима је песник најдубље зашао у *свет апсолута*. Миодраг Поповић, међутим, напомиње да сваки од поменута три текста постаје јаснији уколико га тумачимо у контексту неких других дела. Стога, *Спомен на Руварца* до краја можемо ишчитати искључиво у контексту Јовановог *Откровења*, док *Santa Maria della Salute* (пored врло тесних, и овом приликом само донекле осветљених веза са Костићевим дневничким белешкама о сновима) бива доступнија и лакше се разумева уколико знамо да кореспондира са многим Костићевим делима насталим и више од тридесет година пре њеног настанка. Када постанемо свесни тога, можемо извести закључак да Костићево велико дело функционише као „књижевни мозаик“ који и данас слажемо, и који – засигурно – у ближој будућности неће добити свој коначни изглед.

Исписујући ову студију, употребили смо свега неколико

²²Јеротић у истоименој студији излаже чињенице које иду у прилог тврдњи да Лази Костићу никако не треба приписивати психотично стање (в. Јеротић, 1971, 204).

²³Владета Јеротић, *О преображајима женског у души Лазе Костића и његовој песми „Santa Maria della Salute“*, у часопису *Књижевност*, књига LII, година XXVI, свеска 3, Март 1971, 204-205.

„парчића“ тог мозаика, покушавајући да зађемо што дубље у свет апсолута, не би ли тако пронашли место сваком од анализираних мотива. На крају се питамо – *Да ли се Костићев мозаик може сложити у будном стању? Или да се препустимо сновима?*

Литература:

- Вилсон 1964 – Едмонд Вилсон, текст: *Акселов замак или о симболизму*, у часопису: *Култура*, Београд, 1964, 3-22.
- Дамјанов 2008 – Сава Дамјанов, текст: *Песништво Лазе Костића између романтизма и симболизма*, у књизи: *„Апокрифна историја српске [пост]модерне“*, Службени гласник, Београд, 2008, 173-180.
- Живковић 1991 – Драгиша Живковић, *„Спомен на Руварца“ Лазе Костића*, у књизи: *Токови српске књижевности, Од класицизма и бидермајера до експресионизма*, Матица српска, Нови Сад, 1991, 155-182.
- Јеротић 1971 – Владета Јеротић, *О преображајима женског у души Лазе Костића и његовој песми „Санта Мариа делла Салуте“*, у часопису *Књижевност*, књига LII, година XXVI, свеска 3, Март 1971, 200-206.
- Костић 19891 – Лаза Костић, *Спомен на Руварца*, у књизи: *Песме*, приредио Владимир Отовић, Матица српска, Нови Сад, 1989, 260-265.
- Костић 19892 – Лаза Костић, *Санта Мариа делла Салуте*, у књизи: *Песме*, приредио Владимир Отовић, Матица српска, Нови Сад, 1989, 425-428.
- Костић 1991 – *Дневник Лазе Костића*, у књизи: *Триптих о Лази Костићу*. Петар Марјановић, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, 1991, 235-248.
- Милосављевић 1991 – Петар Милосављевић, *Живот песме Лазе Костића „Santa Maria della Salute“*, у књизи *„Триптих о Лази Костићу“*, Народна библиотека „Карло Бијелицки“, Сомбор, 1991, 53-191.
- Поповић 1971 – Миодраг Поповић, *Симбол јединства реалне и трансцендентне коегзистенције*, у часопису: *Књижевност*, књига LII, година XXVI, свеска 2, Фебруар 1971, 128–134.
- РКТ 1992 – Драгиша Живковић, *Речник књижевних термина*, Друго допуњено издање, Нолит, Београд, 1992.
- СМР 1970 – Шпиро Кулишић, Петар Петровић и Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд, 1970.
- Фридрих 2003 – Хуго Фридрих, *Структура модерне лирике, Од средине XIX до средине XX века*, Светови, Нови Сад, 2003.

Милош ЈОЦИЋ

ТРЕЋИ СВЕТ

(хибриди и хибриднаост у „Травничкој хроници” Иве Андрића)

Говорећи о себи у предговору *Културе и империје*, Едвард Саид се назива –индиректно, не експлицитно – хибридом, Арапином на Западу, изгнанником који је човек два света, и који је становник подједнако манихејског града Њујорка¹. „Манихејство“ је, рекао бих, кључна реч овде. Саид себе сматра Арапом и Западњаком у исто време – он цени своје западњачко универзитетско образовање, али себе и даље назива „оријенталним субјектом“ на неколико места у *Оријентализму*. Овој визији сопственог идентита се оштро супротставља Ахмад, називајући такву самодетиницију (парадоксално) једностраном и опасном. Необично је, скреће пажњу Ахмад, да се за Оријенталца проглашава неко ко је (у културном смислу) „тако преовлађујуће европејски“ и ко је толики ауторитет на *америчким* универзитетима². Банално речено, Ахмад каже: Саид може да се прозива Оријенталцем ако жели, али ће и даље бити западни учењак (и ученик), који предаје на западним универзитетима и који се бави европском и америчком књижевном критиком. На крају, и Њујорк је на одређени начин симбол Саидовог идентитета – у питању јесте „манихејски“ град у смислу етничко-расног диверзититета, али је то ипак један западни, амерички град који се налази у једној западној, америчкој држави. Самоперцепција и лично уверење се тешко поклапају са чињеницама.

За разлику од Ахмада, Зигмунт Бауман у *Флуидном животу* признаје хибридни идентитет, али не у Саидовом, манихејском смислу, већ пре као засебан, издвојен ентитет:

Наизглед, код хибридикације се ради о мешању, али њена латентна, и можда кључна функција, која је чини тако вредним хвале и жељеним начином битисања у свету, јесте сепарација. Хибридикација издваја хибрид од свих и било којих линија једнојајчаног родитељства. (...) Хибридикација је изјава о аутономији, чак и независности, с наодом да ће уследити суверенитет праксе. Чињеница да су „други“

¹Едвард Саид, *Култура и империјализам*, стр. 33.

²Aijaz Ahmad, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*, стр. 171.

остављени иза, заглављени у својим једнојајчаним генотиповима, даје убедљивост тој декларацији и помаже у провођењу праксе.³

Још једно виђење феномена хибридности даје Роберт Јанг када се у својој студији *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race* присећа дарвинистичког, прото-расистичког третирања хибридности као дегенерације оног елемента који је сматран вишим и чистијим; на пример, мелези и мулати нису сматрани „хибридима“ црне и беле расе, већ дегенерисаним припадницима више, беле расе.

Пред собом, дакле, имамо неколико тумачења хибридности. За Саида, то је манихејство, хармонична унија двају (или више) идентитета. Ахмадова критика говори да су хибриди немогући и да ће тас увек превагнути на једну, доминантнију страну. Бауман хибриде посматра као аутономне идентитете одвојене од својих „једнојајчаних родитеља“, док Јанг скреће пажњу на некадашњу праксу хијерархијског рангирања раса, етничности, култура и цивилизација, по којој су хибриди увек само искварени потомци више расе, која због тога неминовно клизи у ентропију.⁴

Подсећање на деветнаестовековну дарвинистичко-расистичку теорију о мешању раса, култура и етничности постаје јасније ако се подсетимо и ликова из Андрићеве *Травничке хронике* који остају заглављени између Истока и Запада. Мехмед-паша, грузијски роб који се под патронатом просвећеног султана успео до звања везира, јесте Оријенталац који усваја одређене западне особине: он воли француску државу, подржава проевропске реформе Селима Трећег, жели да научи више о француском позоришту итд. Али због отворености Западу, односно, због тога што је (у одређеном смислу) Западњак колико и Источњак, Мехмед-паша наилази на осуду локалног становништва које је фанатично источњачко. За њих, он заиста јесте дегенерисани Османлија, искварен Западом, близак помоћник „џаур-султану“ Селиму, владару који такође није *прави* Турчин, већ залудни *џаур* који своје царство оставља отвореним за интрузију поганог Запада. Такво „западштином“ искварено царство (све „европско“ аутоматски значи кварење и дегенерацију), по њима заиста неминовно клизи у ентропију, односно пропаст условљену губљењем (источног, муслиманског) националног и верског идентитета.

Обрнуту ситуацију налазимо код Давне, који је и *de jure* званичан линк између представника Истока и Запада у Травнику, односно „веза између Конака и новог конзула“⁵. У описивању Давне, између осталог, видимо свесну одлуку Андрића да се постави као западноцентричан приповедач, како би изузетније представио „искварену стварност“ Оријента у очима европских изасланика у Босни:

³Зигмунт Бауман, *Флуидни живот*, превели Синиша Божовић и Наташа Мрдак (Нови Сад: Mediterran Publishing, 2009), стр. 40.

⁴Robert J. C. Young, *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race*, стр. 95

⁵Иво Андрић, *Травничка хроника*, стр. 24.

Од ране младости на Истоку, Давна је примио многе особине и навике Левантинца. А Левантинац је човек без илузија и скрупула, без образа, то јест са више образина, присиљен да глуми час снисходљивост, час храброст, част потиштеност, час одушевљење (...). Ти странци, који овако као Давна остану да живе на Истоку, у већини случајева приме од Турака само рђаве, ниже стране њиховог карактера, неспособни да уоче и усвоје иједну од њихових добрих, виших особина и навика.⁶

Андрић у роману не спомиње које су то добре особине и навике; исто тако, у *Травничкој хроници* се наводе само европске вредности, махом везане за Дефосеову личност или Давилове претпоставке о супериорности западне цивилизације, али никад и ниже стране европског карактера. За западног је човека на Оријенту, дакле, неминован неки вид дегенерације. Ако се попут Давила браните од Истока, он ће вас тихо напасти „оријенталним отровом“, ако попут Давне прихватите Исток, онда постајете лоша, нижа верзија западног човека који неминовно усваја источњачке лоше особине, односно једине особине које Оријент уопште и пружа.

Ово нарочито важи за Давну, човека са Запада који је толико времена провео на Оријенту. Он је „као већина западњака који остану стицајем прилика на Истоку и саживе са Турцима био (...) заражен дубоким песимизмом и сумњом у све“. Утицај Истока на Давнин европски дух најбоље се види по еволуцији (или дегенерацији?) његове лекарске професије, јер је његово медицинско знање – које је стекао у Монпељеу⁷ – сада у потпуности оријентализирано, како уочава Пер Јакобсен:

Његов однос према здрављу и болести у потпуности је прилагођен оријенталном начину размишљања: снажан дуализам помешан са песимизмом и сталним неповерењем према окружењу; човек се рађа да би био здрав или болестан, баи као што се рађа да би био богат или сиромаш. Ако је неко рођен да би био болестан, не постоји могућност трајног оздрављења (...).

Давнин став оштро је супротстављен медицинској традицији класичне Грчке и њеном продужетку, потоњој европској научној традицији. Давна представља врсту лекара потпуно искварену ортодоксијом и неразумевањем, што су биле одлике Отоманског царства у каснијим фазама. Он је жртва свог окружења; попримио је негативне, а занемарио добре особине владајућег система.⁸

По речима Пера Јакобсена, Давна је западњак-луталица и етнички отпадник са отпадничком психологијом⁹. „Отпадничка хибридна“ је вероватно најбоља дефиниција Мехмед-пашиног

⁶Исто, стр. 24.

⁷Исто, стр. 241

⁸Пер Јакобсен, *Јужнословенске теме*, стр. 189-190.

⁹Исто, стр. 189.

и Давниног стања. У оба случаја долази до западно-оријенталне хибридности, то јест мешања источног и западног културног контекста, али је таква мешавина заправо сукоб хијерархијски виших и нижих вредности. У Мехмед-пашином случају, „оно западно“ је кварилачки фактор његовог идентитета, па он тако бива у очима других Источњака опажен као искварени Турчин. У случају Давне, његов хибридни идентитет, односно његово „источњаштво“, изазива велико неповерење и прикривену одвратност у очима таквог раг excellence Западнака попут Давила – све „одвратно“ везано за Давну заправо су оријенталне особине које је покупио током службе на Оријенту. Право, „саидовско“ манихејство је тако немогуће код западно-источних или источно-западних хибрида у *Травничкој хроници*. Они ће увек бити или Источњаци искварени Западом, или Западнаци искварени Истоком, а њихов „идентитет“ ће се свести на, како Јанг скреће пажњу, дегенерисану верзију неке „више“ инстанце, у зависности од којег (чијег) културног контекста произилази хијерархија вредности.

Бауман се такође осврнуо на специфичан проблем између хибридности и идентитета. Он уочава да би већ само дефинисање хибрида као *неке* врсте идентитета збунило „људе који су образовани на модерним класичним радовима у погледу идентитета“. Бауман уместо њих поставља питање: може ли идентитет бити –хибридан? Може ли „идентитет“ бити хетероген, нестабилан, некохерентан, изразито непроменљив?¹⁰ Може ли он бити, посматрамо ли ствари из перспективе тих класичних радова, супротност самом себи?

Лик доктора Колоње најбоље осликава ову проблематику. За разлику од Давне и везира Мехмеда (Западнака који је попримио источњачке особине и Источњака који је попримио западњачке особине), Ђовани Колоња је савршени хибрид, баумановских пропорција, чији су саставни елементи постали непрепознатљиви:

То је био човек неодређених година, неодређеног порекла, народности и расе, неодређених веровања и погледа и исто тако неодређеног знања и искуства. Уопште, на целом човеку није остајало много шта што би се јасније дало одредити.

(...) Не само израз лица него цео изглед тог човека мењао се без престанка, и то потпуно и невероватно. (...) Упоредо с тим, његова велика уста са малобројним и несигурним зубима сипала су речи, дажд од речи (...). И то на италијанском, турском, новогрчком, француском, латинском, и „илирском“ језику. Са истом лакоћом са којом је мењао израз лица и покрете, Колоња је прелазио са једног језика на други, мешао и позајмљивао речи и читаве реченице. (...)

Ни своје име није писао увек једнако, него у разним приликама и разним епохама свога живота различно, већ према томе у чијој је служби био и какав је посао радио: научни, политички или књижевни. Giovanni Mario Cologna, Gian Colonia, Joanes Colones Epirota, Bartolo cavagliere d'Epiro, dottore illyrico.¹¹

¹⁰Зигмунт Бауман, *Флуидни живот*, стр. 41.

¹¹Иво Андрић, *Травничка хроника*, стр. 259-260.

Колоња се савршено уклапа у калупе Баумановог виђења хибрида. Он се издваја из линија једнојајчаног родитељства, „ниједан родослов нема искључиво право власништва над њим“ (када бисмо били буквални: рођен је у Епиру, од оца Млечанина и мајке која је пореклом Далматинка, детињство је провео у Грчкој, младост у Италији а службу на Леванту, радећи за Турску и Аустрију¹²). Као и у случају тумача Давне, Колоњино медицинско образовање много говори о стању његовог хибридитета – док је Давна, у суштини, европски лекар искварен оријенталним утицајима, схватањима и веровањима, Колоња је стриктни следбеник Салернске медицинске школе:

Према легенди, Салернску медицинску школу, прву профану медицинску школу у Европи, основала су четири мајстора: Јеврејин, Грк, Арапин и Салернитанац. Они су били представници главних културних праваца тога времена, истих оних праваца које срећемо и у Андрићевој Босни: јеврејског, муслиманског, православног и католичког. Школа је основана у време када је арапска медицина била на врхунцу и привукла је научнике са свих страна, као на пр. чувеног Константина Афричког, учитеља Истока и Запада, „magister orientis et occidentis“, који је након година проведених на Истоку потражио уточиште у Салерну. Индикативно је то што Колоња верује у помирење онога што се чини „нескладно и безизлазно замршено“ у Босни, и брани Салернску школу која је толико година била посредник између Арабије и Европе.¹³

Салернска школа је савршена метафора хибридности. Важно је приметити чињеницу да Колоња брани и Босну и Салернску школу, јер, Колоња је једини хибрид који је свестан своје хибридности, чиме се употпуњује Бауманова мисао о аутономији, односно независности хибридног идентитета. Давна је у својим очима Западњак, којем је циљ да свом сину пружи западњачко образовање и западњачку каријеру; Мехмед-паша је у својим очима Османлија, бивши намесник Египта, који сања о војној каријери на мору у славу свог ментора и своје Империје. Колоњин идентитет не може да се сведе на једну раван. У одређеном смислу он јесте манихејац – он јесте дете два света, али за разлику од Саида, који своју припадност везује за оба света, Колоња је не везује ни за један. „Нико не зна шта значи родити се и живети на ивици између два света“, рећи ће он у једном интимном разговору са Дефосеом¹⁴. „Нико не зна шта значи бити свуда код куће а заувек остати странац, бити разапет, али као жртва и мучитељ у исто време“ – а управо „мучитељима и мученицима“ Давил једном приликом назива Турке у Травнику¹⁵, односно, у метафоричном смислу, и целу Босну, што нарочито наглашава Јакобсенову мисао да Колоња „више него

¹²Исто, стр. 259.

¹³Пер Јакобсен, *Јужнословенске теме*, стр. 192.

¹⁴Иво Андрић, *Травничка хроника*, стр. 299.

¹⁵Исто, стр. 134.

иједан други лик представља персонификацију Босне као граничне земље, тачке у којој се сусрећу различити културни правци¹⁶.

Колоња је, попут Саида, свестан свог манихејског идентитета. Али Саид у таквом идентитету види двоструку припадност, а Колоња двоструко отпадништво; Саид у томе види предност (коју, очигледно, користи како би писао о односима између Истока и Запада), Колоња у манихејству види своју трагику. Он себе назива људском прашином. Признаје да зна много језика, али да ниједан од њих није његов. Он је човек Истока и Запада који је подједнако презрен и изопштен и на једној и на другој страни. О људима попут себе он каже:

*То је једно мало, издвојено човечанство (...). То су људи са границе, духовне и физичке, са црне и крваве линије која је услед неког тешког и апсурдног неспоразума потегнута између људи, божјих створења, између којих не сме да буде границе. То је она ивица између мора и копна, осуђена на вечити покрет и мир. То је трећи свет у који се слегло све проклетство услед подељености земље на два света.*¹⁷

Доктор Колоња себе сврстава у „издвојено човечанство“, што је још једна остварена Бауманова теза: јер хибридноста за Колоњу дефинитивно значи сепарацију и развијање засебног идентитета, оног који нигде не припада. Његова неприпадност и ексцентричност наглашена је разноликим детаљима у тексту *Травничке хронике*. Иако је био под декларативном заштитом аустријског конзулата, Колоња није био званичан члан посланства и живео је издвојено од остатка делегације. Ана Марија фон Митерер осећа „физичку одвратност“ према њему, говорећи да би радије умрла него примила лек из његових руку; у разговорима га је називала „Chronos“-ом¹⁸, симболом времена, несталности и променљивости. Његова кућа је негде „по страни“, његова два фењера се „надмећу који ће боље посветлити пут“¹⁹. Слушајући његов монолог о трагичности неприпадања, Дефосеу се чини „као да је то говорио неко трећи“. Најзад, после Колоњине погибије, фон Митерер признаје да га је раније сматрао „неурачунљивим и незгодним по службу“²⁰.

Какво место има Колоњина смрт у овој проблематици хибридног идентитета? Када бих се одлучио на додатно натезање овог већ натегнутог поређења, рекао бих да се Колоњин живот поклапа, у смислу манихејства, са Саидовом хибридношћу, док је његова смрт потпуна потврда Ахмадовога контра-аргумента. Колоња је свестан свог двојног идентитета, и у његовим монолозима то излагање (о) хибридности често прераста у ламентирање о човековом манихејству и „трагичности граничности“ – али оно што Колоњу одводи у смрт јесте његово, додуше несвесно, одлучивање за један идентитет.

¹⁶Пер Јакобсен, *Јужнословенске теме*, стр. 192

¹⁷Иво Андрић, *Травничка хроника*, стр. 30.

¹⁸Исто, стр. 262.

¹⁹Исто, стр. 297.

²⁰Исто, стр. 322.

Када му Турчин добаци да је неверник јер покушава да спаси једног хришћанина, Колоња у бесу обзнањује да ислам познаје боље од њега, и да је он, *отпадник*, већи Турчин од њега²¹. Догађаји ескалирају. Травником се преноси вест да се доктор Колоња потурчио по сопственом избору. Наизглед смирен, Колоња је очигледно избачен из лежишта и под великим стресом²². Сутрадан, на дан његовог обредног увођења у ислам, он умире под неразјашњеним околностима.²³

Импликације последњег чина доктора Колоње су вишеструке. Важно је приметити: Колоња се није потурчио већ је *друштво* тако перцепирало догађаје. Јер, друштво Андрићеве Босне – било да се ради о конзулима и везиру или простој турској раји – не подноси хибридно, дуално, или манихејство, већ само униформисан и „једнојајчан“ идентитет. Давна не може бити источно-западни мешанац, већ само искварени Западњак, као што и Мехмед-паша мора бити искварени Источњак, и као што доктор Колоња мора бити изопштеник из друштва све док се коначно, у очима таквог друштва, не приклони искључиво једном идентитету.

То је у исто време и права слика Босне као тамног наличја истински хибридних простора. Јер, сваки је хибридан простор у почетку хетероген простор: Америку насељавају европски, азијски, афрички и латиноамерички имигранти који се временом уједињују у јединствен „амерички“ национални идентитет (*melting pot*); Енглеску насељавају Англо-Саксонци настали од мешања Келта, Саксонаца, Нормана и римске цивилизације, на шта подсећа Јанг²⁴. Такве нације-простори иду од хетерогености до кохерентности, од разуђености до јединственог, мада хибридног идентитета. За Босну, тај пут од хетерогености до хибридности чини се немогућ. Њени се бројни национално-конфесионални идентитети никад се неће ујединити у један монументалан и свеобухватан, хибридан идентитет. У босанском друштву, различитост је неспојива; Муслимани морају бити муслимани, католици морају остати католици, Јевреји не смеју бити ништа друго до Јевреји. Јер, један једини преовлађујући идентитет у Босни може само бити онај који би на крају био најмоћнији и најдоминантнији од ових већ постојећих, никако неки који је у суштини *хибридан* и који садржи све њихове елементе. Из тог разлога становништво Босне уништава своје путеве – католички парох фра-Иво каже „што је гори пут то су турски гости ређи“²⁵, али то у суштини важи за било коју другу заједницу у Босни; из истих разлога долази тврдња фра-Јулијана да би се његови парохијани, да су показали цивилизацијски искорак и били мање крути а више толерантни према својим суседима, данас звали Мујо и Хасо уместо Перо и Анто.²⁶

²¹Исто, стр. 317.

²²Исто, стр. 318.

²³Исто, стр. 319.

²⁴Robert J. C. Young, *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race*, стр. 27.

²⁵Иво Андрић, *Травничка хроника*, стр. 82.

²⁶Исто, стр. 271

Босна, дакле, никада не сме бити хибридан простор, јер хибридниост само значи да „наш“ идентитет губи битку са „њиховим“ идентитетом, да се разводњава пред налетом гушћег својства. У том смислу се „хибридниост“ Мехмед-паше, посматрана као „хибридниост“ Османског царства, сматра за изразито лошу категорију која неминовно води ка губљењу сопственог идентитета, у ентропију у којој ће европски елементи надјачати и потпуно угушити оне турске и муслиманске. У таквој Босни, хибридниост је категорија која се у исто време игнорише и затире. Зато Давна и Мехмед-паша морају бити само искривљене верзије својих доминантнијих „идентитета“, и зато Колоња на самом крају ипак мора бити сведен на један „идентитет“ – који је у његовом случају потпуно арбитран и потпуно у перцепцији других, а не њега самог.

Марија СЛОБОДА

МОЈА ПРОШЛОСТ И ЗА МЕНЕ ЈЕ НОВА

*(Паслике и проблем заборављања у поезији Владислава Петковића Диса
са мотивом мртве драге)*

Поезија Владислава Петковића Диса, невелика обимом (две збирке песама – *Утопљене душе* из 1911. и *Ми чекамо цара* из 1913. године) прешла је пут од потпуне занемарености и одбачености до прилично стабилне позиције у српској књижевности. Било је потребно да прође пет деценија како би било донето објективније и конструктивније вредновање његове поезије. Последњих деценија откривена је пажљива структура збирке *Утопљене душе*, испитиване су метричке специфичности и варијације, тумачене „језичке грешке“ као одраз лингво-стилистичких особености – што је допринело истицању вредности Дисове поезије.

Но, какав је садржај онога што постоји у сећањима лирског субјекта?

На једноме месту субјект Дисове поезије открива: „Моја прошлост и за ме је нова“ (*Сећање*). Питамо се зашто би била таква и полазимо од чињенице да призори и тренуци доживљени у прошлости јављају се у његовој свести превасходно у виду слике која је, заправо, одблесак праве – у виду тзв. *паслике*. Својеврсно објашњење овога појма постоји у самој Дисовој поезији, у стиховима песме *На ономе брегу*: „та је слика превучена прахом,/ и стоји к’о спомен минулих обмана“. Мисао овог лирског субјекта често одлази у прошлост, те је јасно да „траг јој остаје, и слика се ствара“ (*Утеха*). Кренимо трагом паслика у његовој поезији, са настојањем да сложимо мозаичну структуру једне „по’абане прошлости“ (*Прва звезда*).

Као траг нечега што у прошлости се одвило, у садашњем тренутку неретко је тематизован гроб упокојене драге. Са свешћу о њеној смрти, лирски субјект евоцира успомене, открива трагове проживљене прошлости и понад свега – оставља много појединости у наговештајима. У песми *Гробница лепоте*, испеваној у девет катрена са обгрљеном римом, у завршним строфама конкретизован је начин на који је драга преминула – повезан са сменом годишњих доба. У доласку јесени препознаје се симболизација опште пролазности

и умирања онога што је Лепо. Упокојена драга тематизована је као уснула:

„Али једне зоре, прве зоре потом,
заспале су благо њене очи дана,
њене очи цвећа, сред живих обмана,
у јесени тужној, са њеном лепотом.

Заспале су потом. Она, без живота
и младости, спава на крилима туге;
место црви – мртво цвеће, мртве дуге
по њој: она спава, с њом њена лепота.“,

при чему је у завршном катрену приметан лук који од тренутка њене смрти доводи до тренутка садашњег. Песма *Она, и њој* надовезује се на претходну, јер уводи мотив гроба мртве драге у збирку *Утопљене душе*. Последњи стих друге строфе близак је поетским сликама у поезији Симе Пандуровића: „лежиш у даскама, покривена бусењем и травом/ (...) оставила је траг на гробљу хумка и твоја рака“. (Поред тога, Дисовој поезији такође нису стране слике трулежи и распадања. Лирски субјект у песми *Распадање* признаје да и сам чује „корак моћног распадања“.) Драга се смрћу вратила у простор где је „мрети хтела“. Тај простор може бити онај у ком је провела младост (трећа строфа), али и простор из ког је лирски субјект пао – простор „невиних даљина“ (*Тамница*), јер и драга има сећање да је „пала“ (четврта строфа). Гроб мртве драге постоји као мотив и у песми *Јутарња идила*, у стиху: „преко мртве драге, преко гроба ледног“, где је хладноћом гроба сугерисана давна смрт. Песма почиње стихом нетипичним за Дисову поезију: „Имао сам и ја веселих часова“, да би се у другој строфи открило како „то је давно било“. У наставку песме почетни тон поприма посве другачију конотацију. Слика из прошлости „срећног јутра једног“ изгледа овако:

„Неба нигде нема. Можда је пропало.
Елементи страсти негде се још боре.
Можда је и сунце ропства нам допало.
Знам, тог јутра земљи није било зоре.

Облаци се сиви уплашено нагли
испред мога ока, и као да моле
за помоћ, спасење њима, киши, магли,
Од нечије руке што их тера доле.“,

да би потом згасла и читава васиона, а са њом и „земља, њено време./ Умираху боје, с њима душе људи и гробови њини.“ На крају „не остаде нико, ни ноћ у црнини“ – завладало је потпуно ништавило из наговештених тренутака радости. Песма се завршава почетним стихом „Имао сам и ја веселих часова“, чиме је допринето изразитости утиска. Јасно је да постоји несклад између жанровске ознаке и

смисаоних тонова унетих у песму, што ће доцније добивати и веће размере (нпр. у „Видовданским песмама“ у збирци *Лирика Итаке* Милоша Црњанског).

У средишњем катрену песме *На ономе брегу* лирски субјект има визију оностраног простора, простора за који верује да је у њему драга:

„И ја сам се пео, уздизао горе,
мислио сам да си на највећем вису,
и да плетеш венце, доносиш бокоре,
да си сва у цвећу и самом мирису.“

Та слика у завршном катрену обзнањује се као лажна, илузорна, „превучена прахом“. Визија драге у сну лирског субјекта постоји у песми *Виђење*. У контексту збирке претпоставило би се да је реч о мртвој драгој, међутим, последња, епилошки издвојена строфа мистификује садржај целе песме: тога дана субјект среће сневану драгу на улици. Да је реч о истој жени, закључује се на основу форме обраћања истоветне форми у осталом делу песме.

Идући трагом паслика у Дисовој поезији, долазимо до песама *Променада* и *Под прозором*. Визија драге у ноћи присутна је и у песми *Променада* и обузима лирски субјект целе ноћи – у почетним двома строфама наводи се да „ноћ на пољу лежи (...) над земљом је сутон“, а у завршној „сутон већ постаје бео,/ и пет’о се мучи да пробуди зору“. Субјект се налази у ентеријерском простору, а „ветрић невидљиви“ који кроз отворен прозор допире у просторију развијен је у слику сени умрле драге: „звук један дође, носи твоје речи./ Звала си ме себи.“ Мисао лирског субјекта одлази у прошлост, у „крајеве знане“. Сlike и успомене из прошлости притом нису конкретизоване. „Љубав стара“ наводи га да посети стан преминуле драге. Сродна поетска слика о одласку до њеног стана развијена је у песми *Под прозором*, где субјект неће дочекати свитање дана као у претходно поменутој песми, већ ће га прекинути помисао да би га неко видети могао. У *Променади* на почетку бива јасно да је реч о својеврсној визији, док песма *Под прозором* почиње из објективизоване позиције: „И синоћ сам био поред твога стана“, што не искључује могућност казивања о једном од сновиђења, тј. ониричких тренутака. У сећањима лирског субјекта драга се појављује „хладна, мирна, строга,/ увек иста, увек с умним гледом“, а све његове снове уништиће сумња, јер је „увијена у огртач знања“ (*Сећања*). Све визије и сновиђења о мртвој драгој могу бити објашњене стиховима *Треће песме* из скупине *Недовршених речи*, испеване у десет терцета:

„Немам више дана, ни ноћи, ни ствари,
где не видим тебе, твој усамљени лик
и поглед што мирно ни за чим не мари.

Свако јутро, вече, тишина и крик
доносе ми тајну коју носиш сама;

(...)
јављају се мисли, где си увек ти.“

Смрћу драге, није ишчезла и љубав:

„Још нам душе могу да дрхте од миља,
лепоте, што пружа даљина и сан:
(...)
још имамо снаге да се лепо снива,
покрета за шапат и пољупца глас,
и страсти у којој загрљај почива.“

У Дисовој поезији претежно је заступљен вид тематизације мотива умрле драге кроз својеврсне визије и сновиђења, у изразито ониричком контексту, за разлику од тематизација карактеристичних за романтичарску епоху, у којима често постоји изражена жеља за синтезом са мртвом драгом на метафизичкој вертикали.

Сродно осећањима у претходно поменутој песми, у песми *Највећи јад*, у обраћању своме срцу (сачуван романтичарски мотив), лирски субјект наводи: „Ти и данас волиш као некад што си“. Међутим, бројније су песме у којима су изражена посве супротна осећања. У песми *Плаве мисли* изражено је жаљење лирског субјекта због смрти драге: „О зашто је, рако,/ ти бар не виде да за тебе није?“ Осим што је сахрањена драга, лирски субјект каже да је сахрањена и љубав – „Саранио сам љубав к’о дан црне шуме“ (*Глад мира*), „И моја љубав (...) удаљена труне“ (*Предграђе тишине*). У другом случају на основу епитета може се претпоставити да је именицом љубав именована драга. Међутим, у четвртој песми четворodelне песничке композиције *Сећања*, лирски субјект откриће да у садашњем тренутку више не осећа љубав према драгој – саопштава да она није знала за његову љубав, а потом: „Не знаш ни то, да сам све пребол’о,/ да си сада прошлост моја сјајна./ Моја љубав под животом спава.“ У свеопштој смрти мора нестати и љубав (*Слутња*). Наслов песме *Волео сам, више нећу* такође одговара издвојеном низу стихова. У овој песми лирски субјект наводи и следеће: „Ја те још волим, али загрљајем. (...)/ Нада мном љубав нема више власти.“

У *Првој песми* скупине *Недовршених речи* тематизован је „први сусрет једног топлог дана“ са драгом. Сусрет „у овоме свету“ конкретизован је временским одредницама („једног топлог дана /.../ још је било сунца и зелених грана,/ ал’ мирис пролећа ветрови разнесе“) и портретом драге (меке усне „које се смеше“, „очи невиђене давно,/ старе неке очи к’о мисао што је“, „страст јој „није била знана“). Драга је „загрљена лепотом, и умна/ бледа као туга, месечина,/ израза божанства разумна/ и дубоког као помрачина“ (*Први загрљај*). Поред поменутог првог сусрета са драгом, у песми *Први загрљај* тематизован је тренутак именован насловном синтагмом. Целом песмом развијена је слика њеног свирања на клавиру, те мелодија која утиче на свеопште окружење. То су ретки трагови прошлости који постоје у сећањима лирског субјекта Дисове поезије. У епилошкој

песми збирке *Утопљене душе* лирски субјект рећи ће: „Не сећам се ничег више“.

На другом месту наводи:

„За мноме стоје многи дани и године,
многе ноћи и часови очајања,
и тренуци бола, туге, греха, срама
и љубави, мржње, наде и кајања.“

Све то је „у нереду, по прошлости разбацано“ и пред њим је „мртва прошлост са животом покривена“ (*Стара песма*). Радо одлази у пределе својих снова и иде „кроз редове успомена,/ кроз сва места из живота заборавом претрпана“ (*Песма, II*). Наводи и следеће – „Моја прошлост и за ме је нова“ (*Сећање*), „Имао сам и ја своју младост“ и тад су „стари дани били једна радост“ (*Сећања*), „Видим прошлост по' абану давно,/ век до века, и времена стара“ (*Прва звезда*), „Видим неку силуету тавну,/ траг прошлости, залазак сећања“ (*Песма без речи*). Успомене су оно чега више нема – „мртва прошлост“ (*Стара песма*), „Успомене изађу ми редом,/ тужно, мртво погледају на ме“ (*Сећање, IV*). Такве доживљаје прати и одсуство жеља („И никаквих немам жеља, да ми приђу, да долазе“; *Песма*), помиреност са тиме („Миран, без жеље и нада на боље./ Моја је душа сада пусто поље“, *Предграђе тишине*), затим присуство пустоши („По сумраку сањарија пустош спава, мир свуд влада“, *Предграђе тишине*) и умора („Загрљен умором и покривен прахом“ – *Под дудом*; „Ево умор данас пао на ме“ – *Коб*), али и страха (*Први загрљај, Под дудом, Оргије, Ми чекамо цара*). Понирање у успомене изједначено је са спуштањем у гроб (друга строфа *Песме, II*). Будућност „нестаје и у прошлу прошлост пада“ (*Стара песма*). На овакав начин контекстуализовани, потпуно су разумљиви завршни стихови треће строфе *Предграђа тишине*, који гласе „Све је сад прошлост; њу нико не чува;/ пуст ветар мени око главе дува.“

Мртва драга постоји у сећању лирског субјекта. Постоје трагови тзв. хиперпамћења (портрет, први сусрет, први загрљај, погреб), али облик хиперпамћења у ком изгубљена драга остаје у непромењеном облику у свести лирског субјекта (као што то је био случај у епохи романтизма) – не постоји. Знатно чешће су паслике и неконкретизоване слике, визије и сновиђења: она је „хладна, мирна, строга,/ увек иста, увек с умним гледом“ и слике прелазе у „маглину саму“.

У Дисовој поезији постоји проблем заборава, који лирски субјект признаје: „Ја не знам више да л' се сећам сада/ једног момента и израза лица“ (*Престанак јаве*); „Не сећам се ничег више (...)/ као да је сан ми цео био од пене (...)/ Ја сад једва могу знати да имадох сан“ (*Можда спава*). Он је персонификација и „кржљав израз свих болова и страхота/ живи сведок силних страсти, неуспеха и јаука“ (*Песма*), коме „бол к'о победа сија“ (*Сећање, I*).

Није ли све то, након смрти драге и њенога погребља, узроковано свешћу о неминовности смрти, пролазности и пропадљивости?

Не затамњује ли и потиरे осврте на прошлост управо свест о тој предстојећој појединости?

Лирски субјект Дисове поезије, као код Милана Ракића и Симе Пандуровића, поседује свест о пролазности и неминовности смрти: „лагано све се губи, изумире и пропада“, „од рођења спремна стоји, мене чека моја рака,/ да однесе све што имам у дубину у дубоку“ (*Песма, I*); „смрт (...) се неумитно креће“ (*Виолина*); „кад склопим очи – и то једном биће –/ несташе свести где су моје биле/ идеје, мисли“. Открива и да: „Моји дани умиру ми тако,/ а мој живот утеху не пружа“ (*Сећање, III*); „мртвило је свуда“ (*Под дудом*); „Моја мис’о лагано се креће/ кроз гробове у прве минуте“, (*Прва звезда*); „мртвило гробно,/ мир и страва око мене стоје“ (*Слутња*). Наводи да: „Престаће живот, моји дани с њиме“ (*Плаве мисли*); „по мојој лубањи/ празнина ће се к’о вечност да шири“ (*Волео сам, више нећу*); „Ничег нема што умрло није. (...) Гроб, и гроб само.“ (*Са заклопљеним очима*). Опсесија смрћу прелази у ишчекивање сопствене смрти, јер:

„Смрт ће опрати трагове од рана.
Одмор и мени тад ће да се јави.
Бићу измирен с тајнама далеким.
Рођење своје заволећу гробом.
С осмехом можда, ил’ с уздахом меким
Бацићу поглед последњи за собом.“
(*Плаве мисли*)

У овој песми, која има елементе тужбалице, лирски субјект јадикuje због преране смрти драге. У њој је најизразитије уобличена слика синтезе са драгом, и то у стиховима: „Познајем добро. Ево је, ево ме./ О нисам знао да смо тако близу.“, који су сродни стиховима из последње строфе Костићеве песме *Santa Maria della Salute*: „Мој ропак њено: ево ме, нај“. У том тренутку бива срећан, али одмах потом тај исти тренутак бива обзнањен као сновиђење/визија у строфи снажног емотивног набоја:

„... Ох, зашто ме гуше

још вреле сузе? Зар их овде има?
Зар земља сузе, зар све не узима?
И мокро свуда! ух, како је ‘ладно
биље и ваздух... То ја нисам умро!
О куку, куку, зар живота треба
за оног коме свет је већ изумр’о.“

Преостаје само ишчекивање смрти („чекам своје вече“, *Предграђе тишине*), иако је на многим местима истакнута већ наступела духовна смрт лирског субјекта. Визија сопственог гроба и смрти тематизована је у песми *Са заклопљеним очима*.

Основни мотиви нирванистичког циклуса песама јесу сан без снова, онеостварење бића, гашење живота, прелазак бића у

небиће, празнина, смрт, ништавило, мрак. Песме те скупине јесу рефлексивне и у њима нема конкретности света, конкретности бића и конкретности времена. У основи су апсолутни мир и ћутање, свеопшти нирванизам у коме гасне сваки блесак живота, обезличава се сваки лик и појединачна егзистенција. Мотиви се асоцијативно везују у потпуној негацији живота. У складу са тим, интонација је смирена, темпо успорен и без знатних осцилирања. Песма *Нирвана* садржи сву суштину апсурда, сеже до саме дубине ништавила, до потпуне негације свега постојећег. Мир који доноси нирвана јесте мир свеопште смрти. Испевана је у епским десетерцима, груписаним у четири катрена са укрштеном римом. У њој је присутно нивелисање свега падом смрти, ентропија која привилегује вечношћу садашњи тренутак. Лирски субјект је у пасивном стању и походи га све што је постојало икада („мртви“, „нова гробља“, „векови стари“, „мора“, „срећа“, „љубав“ итд.). Мртвост као таква, непостојање и ништавило по себи.

Да ли управо због тога лирском субјекту преостаје једино да у визијама ониричког карактера проводи садашњи тренутак, присећајући се понеког прошлог, а у ишчекивању будућег и коначног? Наслов епилошког дела збирке *Утопљене душе* носи наслов *Сан*. Познато је да модернистички песници инсистирали су на „сну без снова“ и у сновидању видели романтичарску самообману. Сан је дозволио стицање искуства у неискуственом, покушај именовања неименљивог, налажење субјективног устројства ствари. Сан има особено место у Дисовом песништву. Лирски субјект није знао „за буђења моћ“ (*Можда спава*), а кад се пробуди уз ударе звона, умире васиона (*Јутарња идила*). Тај исти сан уме да га гуши да „на сан не мирише“ (*Коб*), јер за њега „спава сан среће“ (*Са заклопљеним очима*). Не снева само он, већ и његова драга (*Плаве мисли*). Чак и када је драга мртва, он се нада да „можда спава“, да је у сну, да ће можда доћи „после овог сна“ (*Можда спава*).

Мотив уснуле драге посебно место добија у епилошкој песми збирке. Песма *Можда спава* испевана је у трочланим тринаестерцима (4+4+5), распоређених у девет прстенастих квинти. Она која у песми „можда спава“ различито је доживљавана, те је самим тим и песма на различите начине бивала интерпретирана. У контексту Дисове поезије, може се закључити да је опеан мотив љубави и мртве драге, те метричка алузивност стиха на тужбалички стих има мотивско-тематску заснованост. Виђење мртве драге као уснуле присутно је у поезији Ракића и Пандуровића, али тек код Диса добија изразит карактер, широког семантичког спектра. Тај мотив доминантан је од последња два стиха осме квинте, да би се у последњој строфи аудитивно и семантички истакла слутња: „можда спава“. Лирски субјект и сам наводи: „Али слутим, а слутити још једино знам.“ Фрагментарни делови сна који обликују слику хаоса постојали су и у песми *Нирвана*. Овде им се субјект супротставља слутњом. Слутња је специфичан облик „знања“ модерног субјекта, знања које обједињује знање и незнање, сећање и заборав, визију и истину. Песничка спознаја света, укоренења у слутњи, омогућава испуњење жеље за синтезом са

драгом. У тој синтези сједињени су поглед, осећај и говор. У последње две строфе приметна је дезинтеграција свеуједињујуће визије: лирски субјект признаје своје незнање, најпре кроз мотив гласа („Ја сад немам своју драгу и њен не знам глас“), а потом и мотив очију („Можда спава са очима изван сваког зла“). У таквом завршетку збирке може се открити осећање потпуно различито ономе које је испољено након пада „са невиних висина“ на почетку збирке.

Субјект у Дисовој поезији неретко се аутофигурише као песнички (*Она, и њој; Песма, II; Глад мира; Можда спава*). Несумњиво је да у његовој поезији песма нема више орфејску моћ да оживи мртву драгу (као што је то случај у нпр. песми *После погреб* Лазе Костића). У песми *Глад мира* исказана је немоћ песничког субјекта. Тако се у фрагментима Дисове поезије може препознати долазак Бранка Миљковића, у чијој ће песми *Узалуд је будим*, бити исказана хипертрофирана немоћ, али без моћи слутње. Песнички субјект у Миљковићевој песми, иако своју намеру изриче речима „Пробудити те морам Еуридик мртва“, неће више трагати за умрлом драгом, већ ће се запитати: „Где си осим у мојој песми дивна Еуридик?“ (*Триптихон за Еуридику*), при чему наведени стих представља упитну констатацију.

Заметак тог мотива може се, дакле, препознати у Дисовој поезији, нарочито када се спозна да *песма* за лирски субјект јесте једино „место где станује срећа“ (*На ономе брегу*). Тај је мотив заступљен и у песми која затвара збирку, у исповести лирског субјекта, исказаној у првом лицу једине: „као да је песма била срећа моја сва“. Поредбени везник „као“ враћа нас на почетак овога рада и реченице о пасликама, наговештајима и сновиђењима, што потврђује да се о Дисовој поезији свест понајпре може изражавати кроз садржај и форму прстенастог карактера, крећући се у кругу наговештаја и слутњи – кругу који, затворен, показује да и данас се за његову поезију може казати:

*Та је слика превучена прахом,
и стоји к'о спомен минулих обмана.
(На ономе брегу, Владислав Петковић Дис)*

(Награда за есеј у оквиру 50. Дисовог пролећа)

Марко НЕДИЋ

РОМАНИ БОРБА ОЦИЋА

Два наша значајна издавача, Српска књижевна задруга и Службени гласник, објавила су прошле године Изабрана дела Ђорђа Оцића (1937-2009) у осам књига. Тај издавачки гест сам по себи је довољан разлог да се овом аутору и његовим романима посвети знатно већа пажња него што им је досад посвећивана и од стране књижевне критике и од стране информативних медија. Додатни разлог за критичку тематизацију и тумачење његових романескних остварења налази се у чињеници да је Ђорђе Оцић један од ређих наших писаца који је имао класично филозофско образовање и који је као дугогодишњи гимназијски професор филозофије, једно време и у гимназији у Врбасу, стекао богато и специфично професионално и интелектуално искуство, којим, међутим, ни на који начин није желео да оптерећује своје романескне текстове. Свој поглед на свет и интелектуални доживљај непосредне стварности он је у своју прозу пројектовао посредно, преко животних ситуација, психологије, емоција и судбина својих књижевних ликова, да би га нешто непосредније уносио у своја есејистичка и публицистичка остварења, али ни њих не оптерећујући сувишним детаљима властите професије. Подразумевана интелектуалност, међутим, налази се у подтексту сваког Оцићевог књижевног остварења, битно одређујући његову садржину, основну стилску интонацију и књижевно значење.

Већ у *Истрази*, првом роману овог писца, налази се реченица која може бити веома добра упутница за критички опис његове прозе. Та реченица гласи: „А осећао сам и знао сам да ће клупко истраге почети да се одмотава тек онда када пронађем ту нит која чини сваки случај особеним и непоновљивим“ (25). Ако би се у прози овог аутора такође тражила слична нит какву је његов наратор, истражни судија Богдан Тимотијевић, тражио у истрази о нестанку јунакиње тог романа Магдалене Витас, онда се она мора тражити, и може се евентуално пронаћи, не само у једном слоју књижевног текста у романима *Истрага*, *Смрт у Ердабову*, *Ердабовска збирка*, *Чудо на Дунаву*, *Невеста из васионе*, *Под сумњом*, *Шума и друм* и других Оцићевих

књига, него у многим слојевима наративног рукописа, од тематског и садржинско-мотивског, преко композиционог до семантичког. У сваком од тих слојева могла би се пронаћи нека нит која омогућава боље и потпуније разумевање Оцићевих прозних остварења.

Сама чињеница да се мора трагати за већим бројем особина и заједничких места у његовим књигама намеће закључак да више није реч само о такозваној структуралној доминанти његове прозе, која би одједном могла да разоткрије кључну особину његовог наративног рукописа, већ да је пре реч о такозваним структуралним, или, што је још тачније, о поетичким константама његове прозе, које сугеришу да се главна особина Ђорђа Оцића као писца не налази само у једном слоју прозног текста него да је она распоређена дуж целе његове структуре, односно да се тај текст може читати и доживљавати на различите начине, из различитих рецепцијских и интерпретативних перспектива, и да свако од тих читања открије неку нову а важну особину рукописа. Особеност и непоновљивост Оцићеве прозе одиста се налази и у њеном тематском слоју и опсесивним темама које се понављају из књиге у књигу, и у слоју њихове садржине и мотивације, и у слоју жанра, и у слоју композиције и њене специфичности, и у слоју општијег и специфичног значења сваког прозног текста понаособ.

Сасвим оправдано се може рећи да је Ђорђе Оцић аутор особеног прозног система, чије се специфичности и одлике могу препознати у већини његових романа, па и драмских целина. Његов наративни систем, поред интелектуалног доживљаја стварности који га доминантно обележава, препознатљив је нарочито на тематском, односно са садржинско-мотивском нивоу, а у извесном смислу и на стилском. Наиме, у већини његових романа постоје извесне тематске аналогije које упућују читаоце и тумаче на претпоставку да оне нису део случајно изабране теме него да су битан део ауторског стваралачког система који једним делом произилази и из унутрашњег, интелектуалног, психичког, етичког и емотивног бића самог Ђорђа Оцића као личности и његовог духовног портрета и доживљаја света. Није онда чудно што су у досадашњој критичкој рецепцији његове прозе највише и најтачније оцене о њој дали управо тумачи сличног духовног склопа, сличног образовања и професионалне оријентације. А то су углавном били аутори филозофске и теоријске оријентације, као што су Никола Милошевић, Жарко Видовић, Мирко Ђорђевић, Александар Илић, Добривоје Станојевић, Милан Радловић и други.

У већини његових романа веома јасно су одређене многе константе прозног текста и потреба да се оне на одређени начин доведу у међусобну везу. То је видљиво чак и у насловима појединих романа – *Смрт у Ердабову* и *Ердабовска збирка*, на пример, а посебно у неким поднасловима – „Дани у Даљу“ за *Ердабовску збирку*, „Дани у Бару“ за *Невесту из васељене*, „Дани у Београду“ за роман *Под сумњом*. На тај начин јасно је истакнута ауторова намера да своје књиге доведе у међусобну смисаону везу и да сугерише њихово дубље унутрашње

јединство. Та намера може се уочити већ од третмана времена и простора у његовим романима, односно од систематског изграђивања њиховог хронотопа. Њихов хронотоп свакако је произишао из избора источне Славоније и западног Срема као кључног егзистенцијалног простора у којем се одвија судбина књижевних ликова. То је у исти мах и време после Другог светског рата, веома блиско тренутку у којем су, гледано појединачно, настајале Оцићеве књиге.

Кључни топоним у његовим романима јесте место Ердабово на обали Дунава. Назив места, произишао из почетних слова стварних назива места у том крају – Ердута, Даља и Борова – плод је ауторове имагинације и, с једне стране, потребе да се избегне могућна и непосредна идентификација с појмовима и личностима из савремене реалне стварности и, с друге, потребе да се на тај начин самом приповедном простору прида општије и симболично књижевно значење, којим ће се сугерисати универзалност и трајност живота који он представља у књижевном тексту. Садржина романа Ђорђа Оцића смештена је, међутим, не само у Ердабово и у њему ближа и даља места, поименце у Даљ, Ердут, Борово, Вуковар или Осијек, на пример, већ и у Београд, Сомбор, Апатин, али и у нека друга места некадашње заједничке државе. Ипак, било где да је смештена садржина његових романа, Ердабово остаје повезујући структурални, односно повезујући семантички елеменат у њима. У њему се одвија важан део радње многих романа а не само оних који у наслову носе његов назив, као и оних романа у којима из Ердабова потичу и у њега се повремено враћају поједини њихови ликови. Ердабово је дакле књижевна супституција и за наративно време и за наративни простор у прози овог аутора. (Сличан поступак користили су и неки други наши писци, као на пример Добрица Ћосић с Преровом, Гроздана Олујић с Карановом, Жарко Команин с Пелиновом, или неки страни аутори.)

Поетичке константе се у Оцићевој прози могу пронаћи и на садржинско-мотивском нивоу. Наиме, у неколико његових романа основни тематски оквир произашао је из загонетке која се крије у његовој садржини и из начина одгонетања тајне коју крију поједини поступци књижевних јунака. Романи *Истрага*, *Смрт у Ердабоцу* или *Под сумњом*, на пример, за тему имају убиство или самоубиство књижевних јунака, или њихов загонетни нестанак. Књижевни поступак управо је заснован на разрешењу тајне која се налази у чину убиства и у откривању његовог починиоца, као и у разлозима који су довели до њега, такође и у могућном самоубиству или нестанку књижевних ликова и поново у разлозима који су их нагнали на тај поступак.

Већ из таквог склопа догађаја може се закључити да је и жанровска основа Оцићевих романа такође подређена њиховој садржини и трагању за одговором о разлозима и начину на који се догодила смрт или нестанак књижевног јунака. Зато је и њихова

жанровска и типолошка одредница такође амбивалентна. Због тога су то и романи са криминалистичким заплетом, али и са деструкцијом таквог заплета, и романи тајни, и психолошки романи, и романи лика, и романи са етички и емотивно мотивисаним неслагласностима међу ликовима и са трагичним разрешењима због тога, и романи хронике, односно породични романи. Било која од жанровских и типолошких одредница да претеже у њима, они су одреда испуњени наглашеним психолошким садржајима, аналитичким нијансирањима, објашњењима и преплитањима субјективних поступака и одлука књижевних ликова и неумитних чињеница које саме по себи доводе у питање субјективне исказе.

У њима се непрестано, као код Достојевског, излажу разлози и противразлози за поједине поступке, аргументи и противаргументи за поједине ставове и чињенице оптужбе и одбране. Стога су у питању и интелектуални романи и романи расправе, који се по изабраном књижевном предмету приближавају и неким актуелним политичким односима у простору сложених политичких и националних односа који су се на простору источне Славоније и западног Срема, а самим тим и на простору целе некадашње заједничке државе, у заостренијем виду огласили у последњим деценијама XX века. На то посебно упућују поједини слојеви тих романа, не само оних који су написани после распада некадашње заједничке државе, него посебно оних, као што су *Истрага* и *Смрт у Ердабову*, који су написани пре тог распада. Јер у њима се, поред изношења појединачних и породичних судбина и драма, на посредан начин сведочи и о животу српског народа на том простору, о његовом вековном трајању у њему, његовом идентитету и укореењености у културу и грађански слој тог простора, о „сабирању историјског блага“ српског народа, како се каже у *Ердабовској збирци*, и о спасавању тог блага макар и у текстуалном и књижевном облику, ако га је немогуће спасити у стварности. Али у њима се истовремено сведочи и о националној, религијској и обичајној специфичности српског народа, које су један од најважнијих слојева тог националног блага.

У непосредној вези са тим је и начин на који су читалачки и критички доживљавани романи написани пре распада некадашње заједничке државе, а на који се они доживљавају данас, када те заједничке државе нема и када некадашњи животни простор многим ликовима изгледа као изгубљени завичај детињства и младости који се више никад не може вратити. Аналогије с прозом неких других наших писаца, на пример Данила Николића или Јована Радуловића, који су на сличан начин видели простор из којег су и њихови књижевни јунаци следом историјских и политичких околности морали да оду, више су него реалне, самим тим и неопходне.

Да би свој наративни систем довео у још већу унутрашњу везу с датим простором, изабраним временом и кључним темама представљеним у њима, Ђорђе Оцић је и другим елементима свога

наративног поступка наглашавао њихово значење у структури романа. Тако је он на посебан, искључиво наративан начин појачавао везу међу њима. Поједини књижевни јунаци или поједини појмови из стварности из једног романа прелазе у друге романе, или се помињу у њима, као што се, на пример, ликови из *Истраге* Марко и Магдалена Витас на неколико места помињу у *Смрти у Ердабову*. Такође се и многе егзистенцијалне ситуације, поред оне о трагању за истином и идентитетом књижевних јунака, у сличним релацијама налазе у већем броју романескних остварења. Ти мотивски паралелизми знак су не само тематске опсесивности коју имају за аутора него у првом реду романескне функције коју имају у тексту. Честим понављањем сличних ситуација, па било оне на релацији односа конфесионалне или националне природе међу књижевним ликовима или емотивних веза међу њима, аутор заправо наглашава и њихов значај у егзистенцијалном простору у којем се појављују, због чега и имају тако истакнуто место у структури сваког романескног текста.

Оно што посебно наглашава замишљену поетичку везу међу његовим романима јесте управо лик њихових наратора и редактора. У многим романима, посебно у онима са такозваним криминалистичким заплетом, реч је о истом наратору, о истражном судији из Београда пореклом из западног Срема, Богдану Тимотијевићу, који активним присуством у структури тих остварења открива ауторову намеру да успостави што већу унутрашњу везу међу њима не само на нивоу теме него и на нивоу наративног поступка. Већина тих романа заснована је на нађеном и накнадно редигованом рукопису. Зато у њима постоји по неколико нараторских инстанци, у *Смрти у Ердабову* чак пет, које на свој начин наговештавају пројектовани склад различитих чињеница и субјективних истина и на основу њих понуђеног закључка не само о скривеном умноженом значењу описаних догађаја него и о посредном начину откривања ауторовог погледа на свет и на књижевни текст.

Тако се, на примењр, у роману *Смрт у Ердабову*, поред ауторовог гласа у тексту, који је најизразитији на нивоу теме, идеје и приче, затим композиције и мотивације романа, појављује и глас и рукопис редактора романа који преузима улогу аутора, затим истражног судије Богдана Тимотијевића и коришћени рукопис започетог романа Тимотијевићевог колеге, такође истражног судије Уроша Вранојевића, главног лика романа. У том роману се, међутим, појављује и преформулисани текст рукописа Академика Вранојевића *Мој живот*, односно поједини мотиви из аутобиографије научника Милутина Миланковића *Успомене, доживљаји, сазнања*, као важног смисаоног покретача многих поступака главног лика романа. Сви они су укомпоновани у структуру романа као његове важне не само садржинске него и значењске компоненте, од којих је умногоме зависила књижевна оствареност текста. То се на посебан начин могло осетити и у Оцићевом билдунгсроману *Шума и друм*, роману отворене жанровске структуре и значења, праве наративне поеме о одрастању и развоју индивидуалних књижевних ликова, својеврсној

и бескрајно духовитој романескној игри идејама, речима, емоцијама и асоцијацијама, којима се на основама наглашеног ауторовог емотивног искуства формира књижевни текст изузетних естетских вредности.

Мноштво наративних инстанци, односно различитих перспектива из којих се формира текст Оцићевих рукописа, динамична композиција која их прати, која се нарочито у другом делу појединих романа интензивира, наговештавају и скривени, експлицитно неискazани доживљај света аутора тих романа, као и његов поглед на сам књижевни текст и његову структуру. Ђорђе Оцић је писац скептичног, уздржаног, готово дистанцираног интелектуалног доживљаја стварности, који мноштвом различитих гласова у композицији романа формално прикрива а у суштини открива свој филозофско-релативистички поглед на свет. Као стваралац који се клони искључивости, аподиктичких и једностраних закључака, он је изградио романескни систем који, и поред једног броја видних поетичких константи, функционише као јединствена књижевна целина. Та целина је у систем српске књижевности последњих деценија XX и прве деценије садашњег века унела један изузетно значајан наративни простор и веома препознатљив и индивидуалан књижевни стил, са уздржаном, меланхоличном унутрашњом интонацијом текста, која колико о унутрашњем свету књижевних ликова на посредан начин говори и о унутрашњем свету њиховог творца.

Расул РЗА

ИЗАБРАНЕ ПЕСМЕ

У срцу мом су се скрили
нада,
сумња,
туга
и ја.
Време брзо лети.
Поноћ.
Киша непрестано пада,
ветар дува.
Нада каже
да ће киша престати
да ће се ветар стишати,
да ће мрак пасти,
да ће јутро осванути,
да ће се сунце,
разбарушене косе црвене,
родити.
Сумња пита:
„Када?”
Када киша у снег,
а ветар у олују,
може да се претвори,
када може да се деси
да јутро не осване?
Туга каже да
ни киша да престане
ни јутро да осване
ни ветар да се утиша
ни утеха
угушити неће

глас сирочета у мени.
 Нада говори ,
 сумња изједа,
 сумња говори,
 туга изједа.
 Ја ослушкујем
 наду,
 сумњу,
 тугу.
 Ишчекујем зору,
 сунце да се роди.
 Не питам када ће,
 разбарушене косе црвене,
 осванути.
 Говори,
 надо,
 пријатељице стара,
 кажи ми!

(1960)

Кажу,
 вече тугу доноси.
 Кажу,
 мркла ноћ душу растужује.
 Кажу,
 кажу...
 Добро, дани су леви,
 дању нестрпљиво чекамо...
 Ах, кад би пало вече,
 кад би само дошла ноћ.

(Јануар 1959, Каиро)

Желео сам да мој живот
 попут платана буде.
 Живот,
 који никога мучити неће,
 који се никада жалити неће,
 који ни пред ким главу погнути неће,
 живот,

који ће бити частан у свом успону
и стрпљив у свом паду,
један живот људски
човечни живот, човечни.

Напад је ту,
напад на сунце.
Освојићемо сунце,
ближи се тај трен.
Бакарна земља,
бакарно небо,
урлик сунца,
песма пијаница,
урлик—
заурлајмо!

(Изабране песме из књиге „Gecenin Suskun Nağmesi: Seçme şiirler”, Bakı, 2012)

Белешка о аутору:

Расул Ибрахимоглу Рзајев или Расул Рза је чувени азербејџански песник. Рођен је 1910. године у малом месту Гојчај на северу Азербејџана. Са пет година је остао без оца а бригу о његовом одрастању на себе је преузео његов ујак Мехмед Хусејин Рзајев, чије је презиме касније преузео. Своју прву песму „Bugün” („Данас”) написао је 1929. године у Тбилисију и објавио у часопису *Dan Ulduzu*. Током педесет година плодног стваралачког рада, Рзајев је објавио преко педесет књига у Азербејџану и Турској, а његова дела објављена су на више страних језика. Умро је 1980. године у Бакуу. Своју последњу песму написао је у болници, пред саму смрт, 31. марта 1980. године.

Занимљиво је да је и супруга Расул Рзе била књижевница, пореклом из азербејџанског града Ганџе, иначе колевке песништва, који је изнедрио бројне великане азербејџанске и персијске поезије попут песникиње Махсати Ганцави (1089-1159), песника Низамија (1141-1209) и Мирзе Шафија Вазеха (1794-1852). И син Расула Рзајева, Анар Рзајев, познати је књижевник, редитељ и драматург. Расул Рзајев, у своје време, између осталог, био је председник Удружења књижевника Азербејџана и главни уредник Азербејџанско-совјетске енциклопедије. Добитник је бројних књижевних награда. Азербејџански књижевници основали су „Фондацију Ресул Рза” која додељује награде успешним писцима.

Превод с турског и белешка: Ана Стјеља

Јуриј ЛУКАЧ

ПОВРАТАК СА ИТАКЕ

Г. Л. Олди

Пловимо. Куда нам је? На западу је магла,
прозрачно чист је исток, ал празнином одише.
Дим с мяса коврцавог овна нас још не слага -
дуг пут нам навешћује, али не покој више.
Остаде за кормилом и умор твој, Европо,
на ранама со морска, и на рупцима, гори.
Њишући зипку, немој да мислиш, Пенелопо,
о сину без свог оца, док круг без краја мори.
Предстоји да пловимо до краја Ојкумене,
да угледамо Нов свет копна што не одбеже.
И једра над валима, опет, сред беле пене,
и вожд притиска весла ко да кормило стеже.
Вратимо ли се икад, причајмо бајке сновидне
о сусрету с бићима страшним на путу кући.
Ако већ пут нас носи ван обалске пловидбе
смешно је из невоља бар бајке не извући.
Скитници и будале, јунаци муке своје
ко варвари још увек седе за чашом вина.
Још горе ватре покрај зида безбрижне Троје,
још увек одређена није њена судбина.

КАТРЕНИ ФРАНСОА ВИЈОНУ

Под плъуском лутам сам, бездомно,
месим сокаке - скитнички лако.
Спевам баладу за јело скромно,
ноћиште топло, ил просто тако.

У част светиње ил пошасте,
 шкрт је новчаник, под чврстом шаком:
 ја лутам одрпан, без почасте,
 но и без брига, просто тако.
 Песнику прети расправа бесна
 за плашт подеран, за корак лаком,
 за поглед улево, за осмех здесна,
 за ово, оно, ил просто тако.
 Говнар за славом јури, гаца,
 сиромах - цвоњак није ни тако.
 Ја у стог оштри девојку бацам,
 за две-три шале, ил просто тако.
 Једнима њиве са овцама,
 другима пут у крчму - закон.
 Заплесаћемо на омчама
 због бурне ћуди, ил просто тако.

* * *

Ниоткуд, са љубављу, ка двориштима градским
 долази собом да украси пејсаже.
 Не по-божански, наравно, већ тако по-човечански,
 да промени хипостазе.
 У овом граду херојских стела нема,
 легендарних двораца, палата белих с улице.
 Овде се житељима од рођења коб спрема
 тек да се наједу бунике.
 И грч временом шкрбљених димњака са успара
 осећа ко кожу затегнуту,
 не кори пролазнике за окованост усана
 и за несличност путу.
 Ево, једна од друге палећи се, и мутна
 игра сенки на ветру раствара се и мења.
 Он ће се навратити овамо, још, изјутра,
 преко паре рођења.

* * *

Неваспитани окуп сенки - нико
 да их позове на ред, из бездана;
 вечери - глувље, под стамњеном сликом
 бодљивија је неправда звездана.

Коме вратити поништену карту,
присег вазала ком дати, сред света?
Сусед четврту годину по кварту
излази мртво псето да прошета.

ДОШЉАК

*Ја сам дошљак у земљи туђој
Излазак 2: 22*

На туђем тлу век пробдох,
свуд туђ ме поглед пресрео,
и ма ког спале овде,
у срце не куца пепео.

Ко лобања на пиру -
ни страх ни жал је скући;
И сам ћу - сви умиру:
чему ме на пањ вући?

Свет је лажју уречен,
да не препознам реч;
на уснама ми спечен
нагорких трава млеч.

Ту штап и оков стидни
свагдању граде слику,
завиди бог невидљив
путнику пустинику.

Нису зли моји бози,
слободно им се клањају,
ал под скутом, у слози,
лаку смрт не поклањају.

Залобај тврд ћу појести,
попићу воде у тршћу:
пут ће ме некуд повести
кад одстојим на раскршћу.

БАШМАЧИН

У присутности свршени послови,
олуја бела се сасвим осови,
и Акакије затеже ревер
поред оловно-челичне Неве,
где су мраз, хрпе леда, и иње,
јежи се Акакиј - танак је шињел,
мину и крчму, моста се дохвати...
Напокон, види се дом познати:
комода с блокчетом, подаци унети –
ту пише ко ће, и када, умрети.

БОРИСУ ПОПЛАВСКОМ

*Мртвачницом смрт снађе морнаре,
у челичној корпи пара усну,
паробродоћ на мору: сударен
с плавим зидом што се у лед згусну.*

Б. П.

Ни тегова, ни оргија смелих,
лежао си на простирци белој.
Мртвачницом сјаћени анђели
шуштали су перјем залебдело.

А напољу – јесен, самозванка
с кривњом иде ка гробљу - ал рашта:
за четири свакодневна франка
прстовет је кокаина нашла.

Кленови у парку кашљу; низом
својим миле аутомобили;
Дирижабли над целим Паризом
сиви шљунак неба су ломили.

У Латинском кварту зрак је свестан
воња славе са скандалним ликом.
Смрт, дигавши визир, најзад преста
да прилази тајном и музиком.

ПАРИСКОЈ НОТИ

Отишавши у себе, као већина слишћен,
робујем у келији, тврдоглав инок, телом -
келији закључаној вољом архимандрита,
ал спомен ван суштине пут непокорно иште -
у мозгу лако клизне, бојажљивом газелом
уз равномерни топот њених малих копита.
Учинићу град својим, опет, ко шеталиште,
где сјај се из окана излива карамелом
на крте палачинке калдрме од гранита,
у вече сјесењено што сипа с грана лишће
(прожимајући медом воњајућу увелост)
чије злато богатство не носи, а шта - не питај.

* * *

Од младости он себе даде на служење Мамону,
још на црном тржишту скупџ свој капитал почетан,
с празним шлајпиком мотао се у теретном вагону
и зараду из сваког даха извлачио, окретан.

Вешти саздатељ империје, где правила са бала
више не носе ћар - већ ум који је људе вредново,
а потом уследи - инфаркт, и ведри чопор шакала
што са хазардном палбом наследство подели његово.

А његов школски друг изабра бити научно начитан,
древне текстове простудира и уздуж и попреко,
и умео је да открије изворе из Хераклита
и да подвуче све оно шта је Плотин за нас прореко.

Од трактата његових умних полица крцка, клеца,
огромних знања благодати ту чекају у притају,
каква штета што за њим нико ни кришом да зајеца,
сем студената који све то морају да прочитају.

На првом гробу мрамор шпакла лизала је у круг,
гробница друга је проста, строга, и без пиједестала,
а посећује их са децом и женом једино стари друг
који је читав живот лако живео као будала.

1. априла 2009.

* * *

...А када лепота вуче писати да све сија,
мада је вани мрачно, кад просто лети перо,
час је схватити - нисте Федерико Гарсија,
никако саставити нећете романсеро.
Потребан је шум вала, пинија хујни звуци,
мирис лимуна, сенка без обриса што израња.
А околo је тајга, у тајги, наравно, вуци,
чак ако сте са Јалте, а не из Рјазања.
Не ићи по месечини, не плувати иза конвоја
на трагове чизама коштице шљиве, степом.
Памтите то, такође све друго, још из повоја,
ако вам падне на памет да пишете шта лепо.

Белешка:

Јуриј Лукач (1958) је по образовању математичар и предаје информатику на Уралском федералном универзитету. Преводи са енглеског и француског. Објавио је у преводу на руски књиге Саре Тисдејл, Мориса Ролине, Роберта Бернса и Јуцина Ли Хамилтона

Превод с руског и белешка: Владимир Јагличић

Џејмс КАЛИ

ТРЧАЊЕ ЖЕНЕ У ЦРНОМ ЧАДОРУ

Сан Франциско, иза Мацијеве продавнице

држи високо главу
нагнута уназад
балансира при трчању

мокре очи лију сузе

слично девојци у Вијетнаму
у прошлом веку, али јуче
још са нама на славној слици
ван њеног уобичајеног елемента
забацивање главе уназад
на исти начин
трчи гола, вукући напалм испарења
сувише танка да буде видљива

ова није сасвим гола,
и није девојка
друга је била виткија
ова је округла, мекана, у педесетим
има ружно овално лице
умотане главе до пете
у црну тканину

ово је 2003
ово је овај век

трчи из ниоткуд свако може видети
да нема напалма
код Мација, Офарел улица

трчи као без врата
без рамена
прикупљених песница
испод браде

глава у смеру тела
њен неполомљен покров

као риба изван воде
удови потпирени, дахтави

очи рибе
широко осећајне
бесмислено осећајне

као да је бомба пала
на Офарел улицу

У ПУСТОШНОМ ПРЕДЕЛУ

Уљези у пустошном пределу
где некад живеше људи

разрушили су
сопствени логор смрти

правећи грешку
да би славили победу.

7 ЈЕСТЕ 7

седам демона Акадије

пливајући у морском плићаку
исцрпљују им дах
бескрајна небеса

кодирани у клинасто писмо
исписани по зидовима
храма у Месопотамији

дешифровани од Винклера
немачког археолога,
преведени као поезија
од Константина Баљмонта
руског симболисте:

*они нису од људи, ни од жена,
немају супруге, ни синове,
лутају као ветар, као мреже
бацају себе преко свакога,
они су зло, они не знају за милосрђе,
не умеју да се стиде,
они не чују наше молитве,
не чују наше молбе*

премештени Прокофјев
већ изгнан
од Октобарске револуције
компоновао је 7 ЈЕСУ 7
са три његова стиха –

*они руше небо и земљу,
они тамниче земље попут гвоздене капије
они међу људе као што људи међу жито*

*

у време када је то рекао
како ће његова музика звучати десет година од сада
*отворено је питање,
али вечерас његово дело
оставља снажан утисак:
оно је огромно веома страшно и примитивно –
најупечатљивија композиција Прокофјева
коју смо чули*

снажно запањујући данас
свакога било где широм света
не може помоћи
али чују се ти демони богови

као примитивни и као ужасни

који подчињавају државу по државу,
поражавајући њихово небо
мучећи њихову земљу

ЕПИГРАМ

Иди напред и ради шта хоћеш

сачмарица опаљује у мрак
погађајући све и ништа

изузев рану светлост зоре
ти ћеш гребати зид
и правити куглице за играње.

ФОРЕНСИЧКИ КОМАДИ

Комади тела
без пасоша
војник
раскомадан експлозијом
породица огарављених лица
вози се колима

*

Чувари богова
носе оклопе на телима

чему све то

које добро су
учинили

*

где је Гоја?

сама
смрт
затрла је траг
однела
незабележен
не само леш
не ногу не утробу
не страх убијен страхом
не последњу
мрљу од прста
то је само вест

стрвинари су
тако брзи
тако ефикасни

*

богови земље
не говоре
али се чује ехо

речи мање хуманих
од пасјег завијања

Белешка:

Амерички песник Џејмс Скали рођен је 1937. године у Њу Хејвну. У Сантјагу де Чиле живео је 1973 и 1974. године. Сада живи у Сан Франциску. Објавио је десет песничких књига, међу којима: Авенија Америка, Песме из Сантјага, Комуникације, Кацига Аполо, Мајски дан, Речи без музике, Донателови верзија, и друге. Објавио је неколико књига критика, међу којима Модерна поетика, а поновљено издање под насловом Модерни песници у модерној поезији, као и Прекинута линија: песништво коа друштвена пракса. Превео је неколико књига на енглески. Радио је као уредник, а добитник је више књижевних награда и признања.

У Скалијевим песмама можемо одмах препознати интелектуалца и песника који има критичан став према социјалној неправди, насиљу новца и богатих, угрожености обичног, малог човека, угроженост оних који су најбројнији и који, уз све приче о демократији, постају све више обесправљени и пуко оруђе у рукама политичара и крупног капитала, посебно у његовој земљи, Америци. Скоро свака песма у овој књизи за основу има неки стварни догађај или је настала као асоцијација на оно што се дешавало у историји. Горчина која провејава у његовим песмама на свој начин указује на стварност нашег света.

Песма "Велики талас" комуницира са сликама јапанског сликара Хокусаиа (1760-1849) који је насликао више славних слика под називом "Велики талас Канугаве". Једна од њих приказује огроман талас како прекрива мале рибарске бродиче, а у даљини се види под снегом митска планина Фуџи. Визијама сликара додате су и њујоршке куле које нестају у пламену и песникове асоцијације о искушењима и пепелу свог времена, посебно са критичким нагласком на амерички рат против терора и на убијања широм света.

Скали је 2007. био учесник Међународног сусрета писаца у Београду, када су му први пут песме преведене на српски језик. По повратку у Америку написао је путопис под насловом Записи луталице (Vagabond Flags) о томе шта је видео у Србији. Књигу је издало Удружење књижевника Србије, а касније је штампана и у Америци. У овој књизи могу се прочитати вредна и драгоцена запажања о Србији после НАТО бомбардовања, о Косову, о Удружењу књижевника Србије виђена очима добронамерног странца коме је стало до истине. То је први такав текст написан руком изузетног интелектуалца спремног да до бола говори о својим запажањима, а уз то је и без резерве критичан према својој земљи и политици коју води. Сличан рукопис написан од стране иностраног песника или писца није настао за већ педесет година трајања Међународног сусрета писаца Удружења књижевника Србије.

Превод са енглеског и белешка Драган Драгојловић

Вида БРЂАНИН

ДОКУМЕНТАРНИ ФОТО-ЖУРНАЛИЗАМ¹

Вероватно је фотографија најутицајнији медиј модерног доба: нема нити једног другог начина комуникације-изражавања, који је тако и толико успео да утиче или промени самоспознају и размишљања о себи у свету (начину живота, друштвеним околностима и природи), као што је то успела фотографија. Могло би се рећи да смо на сваком кораку и стадијуму живота окружени фотографијом: од насловних страна новина, политике, друштвених превирања и догађаја, спорта, моде и оглашавања – у најширем распону, од рођења до смрти – све до приватних породичних албума, успомена и документације; фотографија је у сваком делу нашег живота и скоро је немогуће уопште и замислити свакодневни човеков живот без тих вечних слика. Фотографија служи у разним улогама или функцијама, и као презентација и као алат за индивидуално изражавање. Као медиј не познаје границе; кадра је да – увек изнова – „исприча своју верзију приче“, а притом ваља имати на уму две изреке: како једном видети вреди колико и сто пута чути, и да једна слика говори хиљаде речи.

Изазов доминацији великих мајстора доноси преиспитивање појма, статуса и значаја популарне фотографије али и пејзажне фотографије (још током 19. века коришћена у најразличитијим друштвеним околностима)¹: обе врсте користе се као форма

¹Објављујемо дио дипломског рада мастер-студија (под насловом ФОТО-РЕПОРТАЖА), одбрањеног 2013. године на Новој академији уметности “Европског универзитета” у Београду, под менторством проф. мр Милана Алексића. Окосница дипломског рада мастер-студија јесте фото-брошура сачињена од низа фото-репортажа кандидата (од којих неке објављујемо као илустрације у овом броју часописа), аутора дипломираног ликовног уметника са Академије уметности у Бањој Луци (Смјер графика, у класи проф. Ненада Зељића). Вида Брђанин (Сарајево, 22. 11. 1988) живи у Бањој Луци од 1994. године, где је завршила основну (2003), средњу технолошку школу-одсек ликовни техничар (2007) и основне студије на Академији уметности (2011). До сада је имала двије самосталне изложбе (једну изложбу фотографија: Мале ствари у “Музеју Херцеговине” у Требињу, 2011, те изложбу цртежа и колажа „Јестиви колажи“ на Академији уметности Универзитета у Бањој

друштвено-историјског сведочанства². Популарна фотографија подразумева личну фотографију, или фотографије које су могле бити наручене од професионалних фотографа али су намењене за личну употребу; разгледнице и слике које су документ неког догађаја али и официјелну фотографију (за личне документе). Само одређење појма популарне фотографије везано је за ауторство (више питање порекла: где и када је настала; него уметничког значаја).

Несумњив је статус фотографске слике као сведочанства, а слично је и са књигама о фото-журнализму из прошлости: уз помоћ фото-апарата описују се друштвене појаве, класификујући лице криминала и лудила, нудећи расне и друштвене стереотипе. Аутентичност се наглашава изразом *заснованост на оригиналној фотографији*: фотографска слика-документ, мобилисана је као сведок, јер учествује – иако приватни документ популарног сећања – у процесу утемељења неке неформалне историје, која може бити и резултат друштвене манипулације стварношћу и чињеницама², често супротним званичним верзијама. Ваља истаћи (што чини и Ролан Барт, 1981: упозорава како фотографија јесте сведочанство али пролазно) да је природа тренутка ухваћеног на фотографској слици пролазна: постоји мера до које савремено искуство (ми гледамо уназад очима, које су под утицајем околности и начина размишљања с краја 20. века) може допрети; заједно с познавањем специфичног контекста у оквиру којег је конкретна фотографија начињена; те и њене сврхе. Све то – малопре побројано – чини фотографску слику, ипак, непоузданим сведоком. Иако се фотографија некритички сматра извором непристрасних чињеница, а не комплексно кодираним културно-историјским објектом, несвесно се трансформише у естетски предмет (уметничку фотографију).

Свеприсутност фотографског медија је показатељ да су слике одувек функционисале изван контекста за које су прављене: нема јединственог и заувек датог изворног значења, које би остало недодирнуто, онтолошки затворено у фотографијама. Приликом денотирања семантике слике, морамо се ослањати на бројне контекстуалне индикаторе, који су изван или изнад саме конкретне фотографије. Ретко се сусрећемо са фотографијом у време и у условима у којима је и настала. Фотографију виђамо на рекламним плакатима, у часописима и новинама, на насловницама књига или наменских публикација; на зидовима галерија или изложбених простора, па чак и рекламним паноима на возилима јавног превоза: њена друштвена значења су свесно јавно назначена; често праћена текстом-сугестијом значења, тј. тумачењем од стране аутора или произвођача, којим ће се конзументи усмерити на одређену поруку, како би се избегла

Луци) и учешће на више колективних изложби у земљи и иностранству, као и на три ликовне колоније и на студијском усавршавању у Берлину, Немачка (марта 2013. године).

²Израда цивилне и војне картографије (преглед шкотских планина, као помоћ гушењу антиенглеске побуне); у Америци, са комерцијалном мотивацијом, “Пацифичка железница” унајмљује фотографа Карлтона Воткинса (Carleton Eugene Watkins).

загонетност двосмислених слика. (Иако се комерцијална употреба фотографије често ослања на вишеслојност конотација, коју свака засебна слика носи.) Дакле, одлучујући чинилац разумевања фотографије јесте контекст³, у оквиру кога је посматрамо; уз напомену како кључне институције обликују природу сваке појединачне фотографије, начином на који обезбеђују семантички контекст.

Слика фото-репортаже ређе је естетски предмет, а више означаивач одређених контекста (прошлых времена); иако – увећане, томиране, урамљене и окачене на зидове (или прерађене у рекламне сврхе) ипак задржавају своје имплицитно, онтолошко право на аутентичност.

Иако је објављивање вести познато и од најстаријих времена, а новине постоје стотинама година, појам се званично користи тек од тридесетих година 19. века па се и журнализам као (модерна) професија развијао паралелно с фотографијом. Ширење фото-журнализма током тридесетих година 20. века последица је бројности средстава за јавно приказивање, али и извора (који су их наручивали); часописи базирани на причама праћеним фотографијама; што се сматра зачетком модерног развоја фото-журнализма (нпр. *Look* и *Life*, у САД; *Vu* у Француској; *Illustrated* и *Picture Post* у Великој Британији, а у Немачкој *Berliner Illustrired Zeitung* и др.) Након Хитлеровог доласка на власт – емигрирањем значајних стваралаца – фото-журнализам привлачи огромну читалачку публику, постајући светски познат феномен.⁴

Откада се појам „документарног“⁵ третира као посебна форма-жанр, традиција, стил, покрет или поступак, сваки покушај свођења дефиниције на један-општи исказ, остаје узалудан и недовољно свеобухватан. Неки фотографи 19. века су били уверени да својим сликама производе документе, али је већина – без своје воље, наравно – била проглашавана документарним фотографима, што би могло да вреди за готово целокупну фотографску продукцију 19. века. Документарна фотографија и фото-журнализам чврсто су повезани: аутори који се држе праве фотографије најчешће се називају фото-журналисти, али понекад и фотографи-документаристи. Сам фото-журнализам подразумева посебан однос с другим текстовима. У својој изворној форми сматра се начином описивања актуелних догађаја, или као пратећа илустрација новинских чланака. Кроз фото-журнализам обрађен је скоро сваки аспект друштвеног, политичког

³Алисон Гернсхајм (Alison Gernsheim) користи популарну фотографију за истраживање модних кретања.

⁴Временом, оригинални мотив за настанак неке фотографије може (тако, обично, и бива) да ишчезне; чинећи је подложном накнадном уклапању у нове контексте.

⁵Од лат. *contextus* – повезивање: низ спољашњих чинилаца (уметничких и вануметничких, историјских, социјалних, културних, политичких), за које се сматра да одређују значење фотографије. (в. Поповић 2007: 380-81) Фотографије су слабе на нивоу изравног-непосредног значења; њихово декодирање зависи од текста, окружења, организације која стоји иза фотографије и сл.

и интимног живота; упркос доминацији телевизије, филма, видеа, те – у најновије време – интернета, новине и даље остају важан извор јавног информисања и оглашавања: редукован број илустрованих часописа, интернетско извештавање и опадање занимања за новинске приче праћене фотографијама, у корист појединачних снимака који илуструју вести; заједно са новим интересовањем за чланке о познатим личностима, представљају факторе који су довели до кризе фото-журнализма⁶. (в. Прајс 2006)

Да би се до краја дефинисао појам документарног (разграничење аутентичне документарности од сличних приступа), временом су се развиле бројне конвенције и практичне радње: нелегитимним се сматра сваки покушај фото-документаристе да претходно конструише (аранжира) локацију коју снима, све снаге се улажу у контролисање сцене која ће се снимати, избегавајући интервенције; нпр. Картије-Бресон вреба хаотичне случајности из свога окружења, како би их прекомпоновао у фотографску слику, за коју би проценио да је истовремено богата визуелним информацијама, али и естетски привлачна, тзв. одлучујући тренутак, за остварење уметничког ефекта фотографије. Документарни приступ се постепено све више удаљава од тежње да се само забележи оно што је раније била његова главна тема: почиње истраживање културног живота и популарних догађаја, па настају представе које имају циљ да величају пролазност или фрагментарност; тежња за грандиозношћу устукнула је пред бележењем ситних, измештених тренутака. Документарност–фото-журнализам може да се сматра уметношћу, али само онда када се фото-дело може процењивати првенствено као чин самоизражавања уметника. (в. Прајс 2006)

Посебно је поглавље питање документарности данас, у доба дигиталних медија (који су трансформисали начине производње слике, али и њене досадашње друштвене, комерцијалне естетске и свакодневне употребе):

“Данас које јасно да су слике које одају утисак ‘стварних фотографија’ могле лако да настану компјутерским повезивањем разноразних елемената, монтирањем садржаја из различитих извора, мењањем неких појединости или чак потпуном трансформацијом. (...) промене које прете да пољуљају онтолошки статус саме фотографије. Ако фотографија није фотографија *нечега* што већ постоји на свету, како је онда можемо сматрати прецизном белешком стварности?” (Прајс 2006)

Захваљујући способности да стварају слике, дигитални медији манипулишу њима, подвргавајући их променама, те – самим тим – подстичу али и популаришу нова поимања природе фотографије: питања нових начина дефинисања и разумевања стварног и

⁶Доцнија појава телевизије, већ почетком 60-их, условиће знатно смањење броја читалаца а неколико прослављених часописа се чак и гаси. Паралелно се јављају илустровани додаци новинама (примарна функција није им извештавање о догађајима, но подстицање продаје робе-маркетинг), а фото-репортери проналазе друге медије за пласирање свога рада и нове стратегије помоћу којих могу да наставе своју делатност.

стварносног, захваљујући процесима глобализације и утемељењу постмодерних филозофских становишта, а – коначно – и питања о односу фотографије према другим медијима.

Последица оваквог приступа одражава се у новом стапању фотографских жанрова, као и у изостанку дефиниција облика фото-документаристичког израза. (Тако је било и у случају нашег рада на припремању фото-брошуре.) Тешко је направити разлику између различитих фотографских пракси – називи “документарно”, “фото-репортерски”, „фото-журнализам“, “друштвено-ангажована фотографија”, “ангажована фотографија” и сл. нису довољни да разграниче и дефинишу врсте фотографских радова који се данас остварују и производе: сви описни називи се слободно користе у необичним спојевима (нпр. веома популаран, посебно у САД, појам *свадбени фото-журнализам*). (в. Прајс 2006) Могло би се, дакле, коначно рећи како и сврставање нашег ауторског рада, фотографија у оба тематска круга и свих седам серија, у оквиру фото-репортаже може да се сматра неком врстом изнуђеног термиолошког хибрида; будући да носи – сам у себи, јединственом – одлике више сличних, мада различитих врста и разноликих приступа.

Тематско-садржајне компоненте наше брошуре ауторских фото-репортажа (која је прилог писаном раду), у најширем смислу, чине два тематска круга: 1. живи објекти, приредбе и догађаји (5 целина: концерти, стреличарски турнир, сајмови-рукотворина и Сајам књига, фестивали и публика); као и 2. неживе поставке (2 целине: сликарска изложба и Музеј заборављених уметности). Почетна идеја ангажовања на завршном раду и припремању пратеће брошуре фото-репортажа, била је да у виду фото-журнализма прикажемо разна културна дешавања, која посећује бројна публика или јавност. Највећи изазов био је контрастирање и контрапунктирање главних тематских садржаја, као што су музичари, разглас, бина или инструменти и пратећих: окружења и публике. Најобимнији циклус фотографија смо, сходно претходном, и направили на ову тему, а сматрамо и да смо постигли најбоље резултате – ако је примерено износити лични утисак при оцени властитог остварења – фотографисањем управо ове тематике.

1. "ЖИВИ ОБЈЕКТИ": ПРИРЕДБЕ И ДОГАЂАЈИ

1. *Концерти*: проблем с којим смо се суочили у раду на овом, најобимнијем и најзахтевнијем циклусу, јесте постизање одговарајуће брзине окидања; већина фотографија настала је фотографисањем „из руке“; са прилично спором експозицијом, за мрачне светлосне услове. На овим фотографијама може се видети широк распон углова снимања и конципованих кадрова: од тотал кадра, нпр. бине са музичарима, преко средње-крупног и портрета, до издвајања неког посебног детаља.

2. *Стреличарски турнир*, типична – овде једина – спортска репортажа: објективом се прате различита дешавања на стреличарском турниру у затвореном простору у Бањој Луци. Ваља имати на уму да стреличарство није код нас посебно популаран спорт; па смо се управо из тог разлога одлучили за њега. Главни садржај на фотографијама су разни типови стреличарске опреме: врсте лукова, нишанских справа, помоћних средстава и алата као што је, нпр. рилис-отпуштач; као и саме мете, у које такмичари гађају. Нарочито нам је – при избору баш овог спорта и типа такмичења – било занимљиво што сам догађај, због изостанка публике, много више личи на обичан тренинг него на спортско такмичење: главни тематски објекти су дати без живе позадине, у стерилном простору; различито од серије о концерту.

3. *Сајмови*: а) *рукотворина* у Београду. Ова фото-репортажа приказује превасходно излагачке штандове, препуне правих малих уметничких дела: дешавање углавном намењено млађој, посебно женској публици, иако због шароликости понуде скоро свако може да нађе понешто за себе. Све више се цени мануелни-креативни рад, па су се рукотворни ствараоци удружили у мале еснафе да би лакше дошли до простора за излагање, али и до муштерија: многи се овим занатима баве превасходно из хобија, али бивше пијавце виде и као прилику за зараду.

б) *Сајам књига, Београд*. Један од највећих сајмова тог типа у Европи; крајем октобра, у задњој недељи месеца осећа се нека посебна атмосфера у граду: сви знају да се одржава Сајам књига током чијег трајања кроз хале прође и до 150 000 посетилаца. Гужве су несносне, али – са друге стране – веома је занимљиво посматрати различите типове личности које у том тренутку повезује само једна ствар: љубав према књигама. У штампаном мору готово да и нема наслова који не можете пронаћи. Иако је превасходни циљ ове наше мини-репортаже било приказивање људске масе-публике и понуде-богатства избора, оно што нам је изузетно привукло пажњу су дешавања у просторима који нису предвиђени да буду отворени и доступни оку посетиоца (у нашем случају оку апарата).

Како је и сама зграда „Београдског сајма“ веома поетична и изазовна за фотографисање – ходајући по горњем прстену – дословно смо шпијунирали раднике за пултовима, који су се налазили испод наше камере: видимо огроман простор, испресецан вештачким преградама, а доступни су нам сви они мали-интимни и затворени простори, нпр. приручни-импровизовани магацини књига, где су неретко и емоционално ангажовани-нервозни радници, у грчевитом покушају да нађу одређени пакет; што, верујемо, у највећем дочарава скривену енергију догађања, вреву и напетост иза сцене.

4. *Фестивали-Миксер фестивал*: један од најзначајнијих (културних) манифестација у Београду. Прилику да прикажу свој рад добијају млади аутори визуелних уметности (дизајнери, фотографи, сликари и др.); а наше фото-репортажно виђење овог фестивала осмишљено је као коктел различитих дешавања: панел-дискусија, изложби, извођења плесних тачака и слично.

5. *Публика* – фотографије са филмских пројекција, концерата,

изложби: овом серијом визуелно документујемо и различите типове понашања публике, у складу са дешавањем које посећују. Иако је готово увек незгодно фотографисати, посебно непознате људе, нарочито без дозволе, стопљени са масом, постајемо скоро сасвим невидљиви-нормална појава: људи не обраћају превелику пажњу на објектив, па је много лакше да се дође до забелешке аутентичног документа о догађању, његове истинитости, непосредности природне и искрене експресије; а наше најбоље фотографије баш то успевају.

II. НЕЖИВЕ ПОСТАВКЕ

1. *Сликарска изложба* ученика основних школа, у Дечјем позоришту Републике Српске у Бањој Луци: ова мини-серија (фото-репортажа) представља микс фотографија, на којима су забележени посетиоци изложбе, додела награда као и сами ученички радови: надајући се да ће се, барем делом, пренети узбудљива атмосфера откривања (до тада) анонимног, на јавној сцени.

2. *Музеј заборављених уметности*: на фотографијама су приказани експонати својеврсног Музеја (у Новом Саду), где се налази дословно све, од игле до локомотиве. Посета овом депоу успомена била је веома узбудљиво искуство. Иако, нажалост, овај музеј иначе није отворен за посетиоце, на нашу срећу имали смо привилегију да га посетимо и светлошћу запамтимо; тако да ту настале ове фотографије старих ствари, верујемо, у себи имају дозу носталгије за оним што је било пре, коју, надамо се, успевају да пренесу нашој публици и другим конзументима.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Албини Алфред, Бејтић Алија и др., Енциклопедија ликовних умјетности, књ. 2, Лексикографски завод ФНРЈ, Загреб, 1962;
2. Аноша Енрико, Бискионе Марко и др., Опћа повијест умјетности, Мозаик књига, Загреб, 2004;
3. Арсић Милош, Ашковић Ивана и др., Енциклопедија Британика (српско издање), књ. 9, Народна књига-Политика, Београд, 2005;
4. Барт Роланд, Светла Комора, Рад, Београд, 2006;
5. Башичевић Димитрије, Фотографија и уметност, Библиотека града Београда, Београд, 1996;
6. Бењамин Валтер, О фотографији и уметности, КЦ Београда, Београд, 2006;
7. Бигер-Тилеман Маријана, Гудроу Жерар А. и др., Фотографија 20. века, ИПС, Медиа д.о.о, Београд, 2004;
8. Bieger-Thielemann Marianne, Goodrow Gérard A. et al, 20th Century Photography, Taschen GMBH, Köln, 2012;
9. Бјелица Естела, Фотографија деведесетих, www.rastko.rs, асц:

децембар 2012;

10. Бодлер Шарл, Модерна публика и фотографија, у: Бењамин Валтер, О фотографији и уметности, КЦ Београда, Београд, 2006 (стр. 168-173);

11. Гернсхајм Хелмут и Алисон, Фотографија-сажета историја, Југославија, Београд, 1973;

12. Глушчевић Зоран, Век и по српске фотографије, www.rastko.rs, ас: децембар 2012;

13. Ејзенштајн Сергеј, Eisenstein; живот, дело, теорије (прир. Владимир Погачић), Југословенска кинотека, Београд, 1957;

14. Малић Горан, Слике у сребру: Предисторија и техничко-технолошка еволуција фотографије у 19. веку и првој половини 20. века, Фотограм, Београд, 2001;

15. Малић Горан, Фотографија 19. века: сажета историја: појаве, аутори и дела, Фотограм, Београд, 2004;

16. Миселбек Рајнхолд, Увод, у: Бигер-Тилеман Маријана, Гудроу Жерар А. и др., Фотографија 20. века, ИПС, Медиа д.о.о, Београд, 2004;

17. Поповић Тања, Речник књижевних термина, Логос арт, Београд, 2007;

18. Прајс Дерик, Посматрачи и посматрани (фотографија око нас), у: Фотографија: критички увид, Клио, Београд, 2006;

19. Слијепчевић Петар, О читању фотографије, <http://petarslijepcevic.webs.com>, ас: децембар 2012(а);

20. Слијепчевић Петар Слијепчевић, Историјско-технолошка популаризација..., <http://petarslijepcevic.webs.com>, ас: децембар 2012(б);

21. Сонтаг Сузан, Есеји о фотографији, Радионица СИЦ, Београд, 1982;

22. Томас Карин, Мали лексикон уметности 20. века, ИЗ Југославија, Београд, 1979;

23. Физи Милан, Фотографија, Епоха, Загреб 1966;

24. Флусер Вилхелм, За филозофију фотографије, КЦ Београда, Београд, 2005;

25. Hedgecoe John, Sve o fotografiji i o fotografiranju, Младост, Загреб, 1977;

26. Холанд Патриша, Слатко је посматрати... (личне фотографије и популарна фотографија), у: Фотографија: критички увид, Клио, Београд, 2006;

27. Шато Доменик, Филм и филозофија, Клио, Београд, 2011.

Давид КЕЦМАН ДАКО

ЗБИРАЊЕ СРПСКИХ ТРАГОВА

(Драгомир ДУЈМОВ: Будимпештом српски знамен; Задужбина Јакова
Игњатовића и Српска народносна самоуправа у Ержебетварошу;
Будимпешта, 2012)

Прелиставањем/прочитавањем књиге „Будимпештом српски знамен“, у аутору овог дела Драгомиру Дујмову, песнику, прозном писцу, преводиоцу, документаристи, фелџонисти, врсном познаваоцу историје Срба и њихове баштине на тлу Мађарске, професору српског језика и књижевности у Српској школи „Никола Тесла“ на пештанском Тргу ружа, истовремено стичемо водича који нас на веома занимљив начин, рођачки питомо, надасве зналачки, подједнако и друмом широм отвореним, али и затрављеним путељцима (од)води не само кроз просторе да(в)нашње „будимске и пештанске вароши“, него и кроз времена давнопрошла и скорашња. Иначе, о Будиму и о Пешти, реч ли је о ширини и исцрпности информација, о свему што путника-намерника, као и читаоца/радозналца увек занима, знатно више налази се на страницама многих, такође зналачки уређених туристичких информатора, али у њима нема никакве, а тек топле речи о, иначе, видљивим српским знамењима, као што је, примера ради, у средишту мађарске метрополе, у Вацкој улици, здање Ангелинеум, прво српско девојачко васпиталиште, задужбина богатог Србина и добротвора Лазара Дунђерског, из Сентомаша. Књигом новинско-књижевног, знатнијим делом и документарно-историјског, али и белетристичког карактера, тематски богатог и разноврсног/разуђеног садржаја, стижемо до мноштва сазнања како о здањима која су и те како битна за историју српске просвете и културе у целини, а не само на тлу Мађарске, тако и о мање знаним, али такође веома занимљивим информацијама/непознаницама из живота (најчешће из доба младости) српских писаца, просветитеља, научника, сликара, великана који су ту рођени и читав живот делали, или су се школовањем/стицањем знања за живот и своју велику мисију, а на ползу рода свог српског, у овом европском велеграду припремали, ту започињали епохална открића, као Никола Тесла на почетку студија, стицали високо образовање, попут *Вељка Петровића, Јована Стерије Поповића*, или су ту

довршавали велика дела, као што се до догодило песнику, драмском писцу, преводиоцу, некадашњем пештанском и гимназијалцу и студенту права *Лазу Костућу*, који је последње строфе у лабудовој песми „*Santa Maria della Salute*“ исписао у старом Хотелу „Хунгарија“ почетком јуна 1909. године... О свему томе, али откривачка реч више од оног што је многима већ знано, на страницама управо ове књиге.

Ход Будимпештом као лавиринтом, а застаје се само тамо и тада где се по науму водича/казивача има шта српско препознати, или о нечем важном из српске повести дознати, подсетити на то кад су и како овде подигнута велика и по историју Срба у целини и те како значајна здања српских, некад горостасних а данас, углавном, заборављених добротвора. Таква су и подсећање на дела српских писаца рођених на тлу данашње Мађарске (Видаковић, Витковић, Пачић, Игњатовић, Вујичић...), указивање на здања где су биле чувене будимске и пештанске кафане у којима се током 17. и 18 века окупљала млада српска интелигенција. Драгоцене су такође информације писца Драгомира Дујмова, сада у улози публицисте, историчара–истраживача, о томе кад и како су у Будимпешти излазиле српске новине које су покретали Димитрије Дојин, Милан Петровић, Никола Марковић Ердељан, или Антоније Арнот, уредник „Србских новина“, а касније професор Лицеја у Крагујевцу, под презименом Арновљев, преводилац Цицерона и Сенке, аутор је драме „Виргинија“...

Значајнија пажња посвећена је садржајима/заборавцима из историје Српске православне цркве посредством слова о нашим видним и невидним (срушеним) храмовима. Показујући/откривајући видне и невидне, тек ту и тамо у неким књигама и списима словом постојане трагове у овом молитвеном здању православном, Драгомир Дујмов књигом „Будимпештом српски знамен“ обелодањује и мало знано појединости о српским сликарима, Стевану Тенецком, зачетнику барокних тенденција у српском сликарству и првом аутопортретисти у нас, о Лазару Милићу, Арсенију Теодоровићу, као и о Христову Жефаровићу. Сви су делом/знаменом и данас живи/присутни у Српској цркви пештанској.

Вацком улицом и ход до обижњег Текелијанума и слово о великом задужбинуру, „високоблагородном Сави Поповићу Текелији од Визеша и Кевермеша“, као и о Матици српској, такође основаној под кровом овог, недавно обновљеног здања великог српског хуманисте. Томе предходи и занимљива прича и о Савином прадеди, Јовану Поповићу Текелији, капетану српске милиције који, а данас о томе мало нам је знано, у Араду подиже православни храм. Ту је и слово о оном што и данас у Будимпешти праве зналце подсећа на пештанске животне епизоде сликара и песника Ђуре Јакшића у атељеу код Марастонија, на песника и дипломату Јована Дучића, чијом заслугом је здање Амбасаде с погледом на Трг миленијума и данас српско. О сликару Петру Добровићу као доследном инајцији и непомирљивом бунтовнику, или о Ђоки Дунђерском, том легендарном *пештанском*

урагану који је горопадно, обесно, на сваки начин испољавао своју неукротиву нарав са упориштем, наравно, у баснословном иметку. О заборављеном српском песнику Јовану Пачићу, коњичком капетану, учеснику Наполеонових ратова, полиглоти... О данас многим незнатом Петру Аси Марковићу, судији, али, нек' се заувек зна, и великом мецени српских списатеља Стерије Поповића, Јоакима Вујића, Доситеја Обрадовића, једном од првих присталица/заговорника оснивања и деловања Матице српске, о човеку који је већи део своје за та времена богате библиотеке даровао Кнежевини Србији 1833. године. Или сазнања о данас мало нам познатом, неправично заборављеном Јосифу Миловуку, трговцу-књижару, потписнику оснивачког акта Матице српске, Србина под чијим окриљем су штампана дела Доситеја Обрадовића, Аврама Бранковића, Симе Милутиновића Сарајлије, Петра Соколовића, Јована Пачића, Владислава Чикоша, Јована Стерије Поповића... Миловук је, као велики поштовалац Вука Ст. Карацића, о свом трошку издавао „Даницу“ и таквом потпором значајно дигринео афирмацији Вукове реформе српског писма и језика. И не рече залуд Вук овим, Миловуковим, а и другим поводима који су у знаку љубави/подршке и од судбинског значаја за српски народ и његов свакојаки опстанак: „Ако свако уради онолико колико је кадар, неће народ никад пропасти.“

Књигом „Будимпештом српски знамен“ сабрани су одговори на многа питања, а изостану ли, белином хартије, или између редова, уместо давно избрисаних, или ветром „маџарцем“ давно разнетих трагова, могуће је да се посредством и ових касних а никад сувишних спознаја о њима, ослушне нечујни крик, или у срцу, да се попут леденице осети убуд узвичника. Као што то, примера ради, бива при читању садржаја о нестанку српског гробља у Пешти на чијем се месту данас у небо дижу вишеспратнице. Ништењем српских трагова вечна упитност попут ових на које упућује Драгомир Дујмов: Где се, након премештања костију у заједничку гробницу на Керпешком гробљу, без новог обележја дедуше многи гробови, међу њима и кости српских књижевника Јована Мушкатиновића (1743-1809) и Милована Видаковића (1780-1841)? Где се крију трагови давно срушене српске Саборне цркве у Будиму? Или: Каква је и колико значајна улога у историји мађарске државе припада Јелени Српској, кћери великог жупана Уроша II, жени слепог угарског владара Беле II, која је задуго и битно одређивала судбину Угарске? Шта је то подстакло мађарског писца Кароља Оберника, пријатеља песника Петефи Шандора, који се мргодио на сваки помен његовог, по оцу српског порекла, да 1857. године напише драму о Ђури Бранковићу, а десетак година потом и мађарског композитора Ференца Еркла да напише оперу „Ђурађ Бранковић, деспот Србије“? Ко се то крије из имена Кароља Гашпара, који је 20. јула 1590. године на мађарском језику објавио превод Светог писма? Бивамо при томо изненађени, истовремено и усхићени сазнањем из пера Драгомира Дујмова да је „реч о помађареном Србину, реформаторском пастору који се старином презивао Радичић, а и крштен је по православном обичају.“

И кад је већ реч о кобним последицама мађаризације, на страницама ове књиге, као и раније у понеким од његових књига приповедака, писац Драгомир Дујмов, уз све друго подсећа и на неке од највећих злотвора који су се одрекли српског рода и свога крштеног имена и, заузимајући у своје време значајне позиције у војци, или у власти, починише велика зла. Председник марионетске Владе Краљевине Мађарске, Деме Стојаи, рођен као Димитрије Стојаковић, у Вршцу, 1883. године. „Под тим именом је четири године ратовао као аустроугарски официр а после се и помађарио. Током Другог светског рата био је најпре министар иностраних послова, потом и премијер Мађарске. Осусуђен је на смрт и стрељан. По злу чувени а такође помађарени Срби на које овом књигом, дакако, с разлогом и с мером подсећа Дујмов, би и велики мађарски националиста-србомрзац Саво Вуковић, министар правде у Угарској 1849. године, те Петар Чарнојевић, који је се „прославио“ крвавим походом на српске устанике у Банату 1848. године. У исто време, на страни Кошут Лајоша нашао се, нимало случајно, и Јанош (крштено Јован) Дамјанић, заклет и србомрзац и осведочени зликовац у време велике буне 1848. Њему је, да и овај апсурд не буде заборављен, 15. марта 2011. године, у Ади (Војводина), уз велику помпу, праћеним залудним негодовањем тамошњих Срба, откривен споменик. Из сасвим других разлога помађарио се и католичанству приклонио Теодор Магро, својевремено почасни члан Матице српске, управник Текелијанума, доктор филозофије, медицине и хирургије, Дарвинов познаник... Дезертирао из српства, јер је одбијен на конкурс за професора на катедри за природне науке у Београду, када је на то место примљен Јосиф Панчић...

С великим поштовањем је на страницама ове књиге изаткана и прича о браћи Вујичић, Тихомиру, високообразованом српском композитору чије дело и данас, деценијама после одласка у свет небесника (погинуо је у авионској несрећи), веома цењеног у Мађарској, те о Стојану, песнику, преводиоцу, антологичару, значајном истраживачу и чувару српске духовне баштине на тлу Мађарске, аутору многих студија о српским, али и о мађарским књижевницима, човеку-мосту између мађарског и српског народа...

Обимом невелика књига, али тематском разноликошћу, богатим садржајем, мноштвом информација, међу којима је подоста и таквих које би будуће истраживаче могле да изазову на нове подухвате, дело „Будимпештом српски знамен“ Драгомира Дујмова доиста заслужује реч добродошлице. Остварена је пажљивим и строжим избором из богате ризнице ауторовог ванредно широког (са)знања о Србима кроз векове на тлу Мађарске, у њеном средишту, тамо где се збило много тога кључног, од судбинског значаја за српску државу, историју српског рода, посебно када је реч о образовању, науци, медицини, култури, књижевности, новинарству, књижаству... О свему понешто а што је доиста вредно незаборава. И што је, као и сваки сродан знамен, не само поуздан знак вековне утемељености

Срба на тлу једне земље коју и данас рођењем осећају својом, него и као оријентир при погледу у сваком правцу и у сваком, а тек у времену несигурном. Поглед у време давнопрошло, из којег и сад имамо шта да научимо, као и у време будуће, где нас чекају многе заседе, узбрдице и низбрдице а лакше ћемо, као народ, да их савладамо и усправни из невоља да исходимо уколико се и споменом/освртом на непролазно имамо о шта у својој повести ослонити, узором огледнути, поразом упозорити и у памет се, коначно, дозвати. Јер, ако је са срећом, тад никад није касно, а кад је за невољу, увек је прерано.

Срба ИГЊАТОВИЋ

ТОДОРОВИЋЕВ ТАВНИ ПРОЗНИ КОВЧЕЖИЋ

Приземна подела „књижевног посла“ сходно којој песник ваља да пише искључиво песме, прозаиста приче или романе (писати и једно и друго већ није одвише препору-чљиво!) а критичар своје рецензије-приказе и есеје у нашим просторима чини се да је већ прилично времена превазиђена. Ташто држим да сам, овоме обрту, и сам понешто допринео. А сада, ево, том прекршајном стазом креће и Мирослав Тодоровић, премда, опет ћу хвалисаво, одавно знам за његов приповедачки дар, делимично ствар завичајног наслеђа али и искуствени нанос. Поводом ове потоње тврдње: зар није то онај песник што је, зарана, опевао негдашње наше трудбенике-мученике, ту гулију, како он зна да каже, наводне „јунаке рада“ изђикале уз празан пасуљ у мензи, „умне поруке“ шефова и предрадника (попут оне да гулији треба дати тек колико да им задњица не зарасте) и отужне говоранције некадањих политиканата, мајстора „самоуправног модела“ пра-знословља?

Када се том „миљеу“ поврати, Тодоровић прибегава раскошном живом говору, народски сочном, веристичком и више него ефектном. У исти мах изоштрени посматрач, Мирослав Тодоровић није залуду „штио књиге“, мрчио и оштрио своје поетско перо. Писање поезије неповратно је усложило његов исказ нијансама, разбокореним асоцијацијама, умним опажањима, смислом за „крупницу ситницу“, за иначе скрајнуте и баш због тога битне детаље. Другим речима, овај аутор успело влада различитим типовима и нивоима језика и израза, дискурсима, како то учени критичари воле да кажу. И све је то очито у збирници прозе Сандук пун таме, све до аутоироничног местимичног набоја који прати казивања о судбини писца и књига – што уопште узев, што када је реч и о самом нашем аутору.

Ова опаска биће поготову схватљива ономе ко прочита минијатуру о томе како се М. Т. похвалио земљаку да му је књига, а држи да се исплатило чекати, сада већ давне године објављена у издању престонишке Српске књижевне задруге. На шта му земљак

отповраћа да се није морао баш толико да труди: задруге има и у њиховом селу, и надалеко је позната...

Надобудни читач ту би застао и намрштио се над сељачком мудролијом: незнање, непросвећеност, заосталост...кал у којем се давимо! промућурни читалац, међутим, неће овако поједноставити ствари јер је у цигло неколико животних а шкртих, опорих а вишезначних реченица „спаковано“ читаво једно бреме, завежљај и многозначје поникло из ситуације што је, очито, најпре доживљена а потом записана /описана.

Има у овој књижици још таквих минијатура. Споменућу тек ону у којој напредна и раздрагана унучад поручују баби да јој је место на Бубњу, да је она већ тамо (дакле – на гробљу), или, пак, запис и „инсталацији“ с Мона Лизом на зиду сеоске пушнице. Наоко из исте равни пониче и ниска минијатура с нешто другачијим исходима, таквим да се у њима прожимају лирско и умствено, поезија и проза. Реч је о минијатурама какве су Камен, Несаница, Из живота, Страшан суд, Животи, Човек или писац, Човек и поготову закључна Тачка. Нису ни оне, наравно, монотипне, саздане све на исту „модлу“. Некад им је и оса и обличје споменути живи говор, директан исказ. У другим случајевима се, опет, непосредно опажа како „сарађују“ песник и прозаист – размењују, узајамно оштре и позајмљују један другоме своје алатке.

Када је о мотивима реч, извесно је да је Сандук пун таме мала целина заошијана у најразличитијим правцима. У том погледу аутор, наш прозаиста, „легитимише“ се као, како се некад говорило, прави разбарушени песник. Искрено ћу устврдити да ми је то драго и блиско, то јест да ми пружа читалачко задовољство.

Дај, Боже, да тако буде и са тобом, неискварени читаоче! Пуна ми је пипа прозе писане као под шибер, макар да, као и М.Т. , знам да је то оно што се наводно тражи и лобистички слави и награђује. Потоњом тврдњом приближио сам се и оном кругу причаца Мирослав Тодоровића које се непосредно тичу, и које су поникле из доживљаја тзв. књижевног живота.

Материја ми је позната; добро знам које су све жаловости и обмане, опсене и кривотворине, болешчине од сујете и сваковрсне недостојне неподопштине у њу уткане. То је тај наш фамозни књижевни живот, па и он, што би рекао Иво Андрић, „пун гада“. Баш гадалука, колико год наивни очекивали да таквих „појава“ нема у „царству духа“ и међу „витезовима речи“...Кад тамо, прави тамни вилајет!

Тодоровић је, додуше понешто узгредно, решио да и о томе у својој прози посведочи. И добро је што је и то учинио.

Имам утисак, ипак, да је „отпор материјала“ био поприличан, поготову у случајевима када је аутор, што директно, што индиректно, и себе начинио властитом „темом“.

Овим не желим да кажем како би боље учинио да је шифровао и заметао трагове – макар да је и то понекад користио – већ имам утисак да се, покадшто, осећао као онај што ставља со на своју рану, а боље би било да је – ево, сада ћу и ја мало да забраздим – гурао прст у (туђе) лажљиво око.

Ако је икакав „закључак“ сврсисходан, гласио би да песник Мирослав Тодоровић, отварајући свој тавни ковчежић, није огрешио душу и перо, нити ушао у туђ, њему несвојствен „забран“. Као што више готово да нема „чистих песника“, тако се и поезија и проза већ поприлично дуго сусрећу, прожимају и сустичу. Ваљда у томе грму лежи зец, или одговор на оно Елиотово питање може ли се бити (додајем: с пуном снагом и вером) песник и после двадест и пете године.

Бранкица ЖИВКОВИЋ

ПОСЛЕДЊИ ЗАНОС КАО ПУТ КА НОВОМ ПОЧЕТКУ

(Радосав Стојановић, *Песме последњег заноса – изабране и нове песме*,
Панорама, Приштина, 2012)

Има ли где икога, осим празног неба, да ме чује?
Радосав Стојановић

Збирка песама *Песме последњег заноса* представља један вид реминисценције на читаво песничко стваралаштво Радосава Стојановића (Паруновац код Крушевца, 1950). Као избор песама, ова збирка обухвата песме из неколико збирки песама које је објавио овај песник, писац, драмски писац, критичар и публициста. Те збирке су следеће: *Бавоља школа* (1988), *Повратак на колац* (1990), *Сидро* (1993), *Нетремице* (2003), *Трепет* (2007). Поред подсећања на ове збирке, у *Песме последњег заноса* уврштене су и нове песме написане након 2007. године. Предговор под насловом *Говор и слутња тајанства* написао је проф. др Горан Максимовић. На крају је дат избор из критика и приказа појединачних књига из пера Чедомира Мирковића, Радивоја Микића, Тање Крагујевић, Миливоја Марковића, Александра Б. Лаковића и Душана Стојковића.

Стојановићеве песме представљају зов ка Косову и Метохији, зов ка неком старом животу, жал за тим простором пуним успомена и историјског и духовног значаја. Тако његова збирка *Бавоља школа*, она збирка којој се прво враћа у свом избору поезије, враћа лирског субјекта на Косово, призива сећања на један прошли живот, онај који се не може вратити. Песник овом елегијом оставља у аманет новим генерацијама сећање на Косово и Метохију, на битна историјска и духовна збивања, на пејзаж који је уткан дубоко у његовом срцу. Збирка *Бавоља школа* целовита је по том призвуку који се осећа док се песме читају, призвук тихе патње и меланхолије која је укоренењена дубоко у срцу и души лирског субјекта.

Песма *Повратак у Метохију* својим насловом експлицитно нам каже где се песник враћа. Ипак, ми видимо да се он тамо враћа само кроз сећања, кроз призму свог искуства које је стекао живљењем на овом поднебљу. Песник каже:

*Ти имаш све наше очи и нашу љубав недељиву
У горкој зимској ноћи сањам твоју бескрајну њиву
И твоје шумарке и гнезда од нежног ивовог прућа
Кад те поспе сјај звезда понад наших некадашњих кућа
И видим своју грешку и повратак често снујем
С напртњачом низ стазу тешку несрећан како путујем,*

Лирски субјекат се сећа свог некадашњег дома до најситнијих детаља, у њему расте жеља за повратком на старо кућно огњиште где је некада био срећан и спокојан. Све то му је насилно одузето и он може само да сања свој крај и сигурну луку из које је заувек испловио.

У песми *Апокрифно приказанье Петра Коришког* песник нам предочава тужне чињенице:

*Каква је то Србица – без Срба
Ђаковица – без ђакона и ђака.*

Песник је свестан да је све нестало, све оно што сад сања, то више не постоји. Косово више није оно што је било, слика Косова из његових снова сада је само далека успомена.

Стојановић многим песмама на сетни начин прича о нечему што је било, а чега више нема. Тако је село Кривово, по коме наслов носи и једна песма, заувек нестало са мапе. И да неко пожели да се врати тамо, наићи ће само на згариште људских живота и успомена, на пепео некадашњих нада и стрепњи. Рупље је село које је такође нестало. О њему пева песма *Механа у Рупљу*. Лирски субјекат више не зна шта је сан, а шта јава, шта је заиста постојало, а шта је плод његових меланхоличних маштања.

Призрен је град коме се Стојановић често враћао. Три песме у овом избору су посвећене управо овом граду: *Одвешћу те у Призрен*, *Призрен* и триптих *И одведох је у Призрен*.

*Скитам у граду напуштених гласова
Мој сан је продужетак древних заната –
Подземни накит звезда, камена слова
Неба да откријем као сузу од злата.
(Призрен)*

Преплетање прошлости са садашњошћу, сновиђења са реалношћу, једне су од главних карактеристика Стојановићеве поезије. Стојановић жали за младошћу и прошлим временима (овде видимо сличност са јунаком Боре Станковића код кога је такође карактеристична та „жал за младос“, само што Стојановић више жали за изгубљеним пределима и изгубљеном духовношћу него за изгубљеном младошћу).

Остале песме из збирке *Ђавоља школа* које су присутне у избору поезије *Песме последњег заноса* јесу: *Ко да се врати, Како понети манастире, Скити под Хвосном, Грачанички сликар, Школа на Млачишким Мејанама, Јахао сам коње, Куд одоше људи, Уместо*

птице бар крило да слети, Пут у Грачаницу, Слово у камену.

Радосав Стојановић је дубоко укорееен у Косово и Метохију, његова свест се стално враћа тамо и проживљава поново време некадашње надмоћи, а садашњег заборава и пролазности свега што је духовно. Тако и у збирци *Повратак на колац*. Ова збирка је наставак саге о Косову и Метохији, о пропасти једног великог духовног царства, оног које је блистало, и које би требало заувек да блиста у срцу сваког Србина.

*Осврни се каткад уназад: Видећеш
Како све има свој ред који се упознаје
касније
Да све што мине није прошлост
Нити је будућност само оно испред
И не мисли сувише на то што предстоји
Сумњај у све што прође
Јер могло је и другачије бити
Да сутрашњи дан већ буде за тобом
Као што је толико дана остало без лица
А дан без лица није леп дан на помоћу
Он је светло у замраченим прозорима.
(Поглед уназад)*

Песник нас опомиње да гледамо уназад, у нашу прошлост, да стремимо некадашњим висинама, да се заувек сећамо онога што је било, наше светле прошлости.

У песми *Повратак на колац* (по којој и цела збирка носи име) лирски субјекат на ироничан начин прича о варварству које је наш народ доживљавао на Косову. Крајњи стихови су посебно напети због количине неизлечиве сете и туге коју носе:

*Најзад враћамо се
Свом крајњем исходишту
И уклапамо у историју
Као у трулу сламарицу.*

Умрети усправно нас учи да немамо чега да се стидимо, наша прошлост је славна. Ипак, без обзира на то, песник алудира на то да нас без те прошлости нема и да можемо да стојимо усправно само у том непостојању. Уколико повратимо изгубљену духовну прошлост, поново ћемо постати ми и стајати усправно, не на небу, него на земљи.

Песме из збирке *Повратак на колац* које би могле да се издвоје јесу следеће: *Кућа, мајстори, Треба наћи сигурно дрво, Све ће доћи на своје место, Пали анђео, Смирај*.

Трећа збирка из које су издвојене песме за избор јесте *Сидро*. Ова збирка песама приказује песникову мисао о паду, паду са висина у низину, на само дно. Мрак који доминира у овим песмама управо симболизује тај пад, губитак вредности и губитак народности. Ми и у овој збирци проналазимо многе аутобиографске елементе, тако

да и овде у већини песама можемо поистоветити лирског субјекта са песником. Песник се поново враћа у свој завичај чиме нам поново показује да је тај завичај део њега самог, да он без тога не постоји.

Песник својим лирским играма посматра свет са неке друге тачке гледишта. Једног тренутка он је ту, а следећег види себе и остале људе са неког „општег свода“. Тиме песник показује да је он само део једне веће целине, и да се пропадање тог света сваљује на плећа читавог људског рода. Духовно пропадање се не може односити само на појединце, сви су на неки начин одговорни. Када би се сви удружили једино тад би могли да поврате изгубљени духовни мир света.

Колико симбол таме доминира у песничкој збирци *Сидро* говори и песма *Муза* у којој песник каже:

*Моја муза је у подруму
На најдубљој тачки света
Где је сабрана сва моћ прочишћења.*

Само ако се крене са самог дна, може се повратити претходна висина. Ако је свет на дну, не може се кренути са врха. Зато и песник своју инспирацију налази на самом дну, у најмрачнијем подруму:

*Једно генерално чишћење, просветљење
Па да на крају изађемо на чистац, Боже,
И знамо у шта смо утемељени.*

Стојановићеве друге песме из збирке у којима доминира симбол мрака су: *Гавран*, *Пипање у мраку I*, *Пипање у мраку II*, *Књига таме*.

Још једна песничка збирка Радосава Стојановића јесте *Нетремице*. У овој збирци у први план излазе језичке умешности песника. Он подједнако користи архаизме, локализме, шатровачки говор, неологизме. Користећи речи из свог краја, он показује да подједнако цени и дијалектизме и локализме и не даје им предност у односу на стандардни говор.

Песме из збирке *Нетремице* које су нам привукле посебну пажњу јесу: *Књига*, *Беседа пред одлазак*, *Песници под Грачаницом*, *Нахочка песма*, *Има дечака*, *Расточила се родна кућа*.

Последња збирка из које су песме укључене у избор *Песме последњег заноса* јесте збирка *Трепет*. И у овој збирци доминира реч „Косово“ као један ентитет који припада свима нама, свакоме појединачно. Свака поједина судбина везана је за Косово и песник кроз призму свију нас види ово духовно благо српског народа. Он се, дакле, у овој збирци потпуно спушта на терен индивидуалног. Појам „опште“ овде је замењен његовим контрастним појмом.

Сам наслов збирке носи у себи два могућа значења: једно значење је трепет као подрхтавање, а друго трепет као страх (у народу се за нешто или неког кога се људи плаше каже да је „страх и трепет“). Та удвојена симболика већ на почетку нам алуира на могућу двојну

семантику песама у збирци. Кроз читање песама ми видимо да то јесте тако. У песми *Песма о души* наилазимо на велики контраст између два света – један свет је „горњи“, а други „доњи“. Тако се за доњи свет везује суноврат, а за горњи прелет. Песникова душа је вечито у процепу између та два појма која се налазе у потпуној супротности. У песми *Прибраност света* песник упозорава на пролазност, пролазност као неку општу болест којој нема лека:

*Проћи ће све ово, пријатељу.
Смрт брише све и пролази.*

У збирци *Трепет* наилазимо и на митолошке мотиве и мотиве из песама познатих светских песника. Тако у песми *Офелија* песник опева ову Рембоову јунакињу веома специфично (као обичну домаћицу која ноћу месечари), док митском певачу Орфеју у истоименој песми прилази на потпуно неконвенционалан начин (ни Фројд му не може помоћи јер га је на узицу узела жена и завртела му мозак).

У овој збирци постоје песме које се својим карактеристикама морају издвојити: *Кућне двери*, *Изјава*, *Ђаковица*, *Косовски пејзаж*, *Имам поверења у народ*, *Све ће то народ позлатити*.

Песме последњег заноса, према којима је и збирка одабране поезије добила назив, јесу песме које Радосав Стојановић написао после 2007. године. Ова збирка садржи и песме на дијалекту, чиме песник поново доказује да и поезија на дијалекту може да живи и да се и таквом врстом поезије такође чува народни интегритет. У овим песмама, за разлику од претходних, доминира хумор и смех. Таква је песма *Куде си, бре, ти*, која на хумористичан начин пева о брачном пару. Поред ове песме, хумор шире и друге: *Има једна дума*, *Тој за тој*, *Мислим се*. Ове песме садрже здрав и пријатан хумор људи са села, онај хумор који одише сеоском простодушношћу и добротом.

Песама „последњег заноса“ у избору нема много, а поред наведених, ту су и: *Поглед са Ветерника*, *Данајски дарови*, *Иде урок уз поље*, *Одбројавање*, *Пропаст*, *Даске*, *Да ти нисам у кожи*, *Ако немаш куд*, *Звезда*, *У хладу*, *Опроштајна* и *Неће имати ко да ти јави*.

Песме Радосава Стојановића већином су песме без риме и без неких формалних „стега“. Стојановић веома слободно пева о својим преокупацијама: о Косову и Метохији, о пролазности, пропадању. Он се не мири са тиме да је све заувек изгубљено. Кроз своје песме он жели да нам да подстрек да верујемо у повратак оног чистог, у уздизање овог света из мрака у који је пао ка висинама које доноси само опредељење за духовно. Стојановићеве песме су нека врста тихе опомене и аманета.

Писац Радосав Стојановић објавио је седам збирки песама, једанаест књига приповедака, три романа, пет књига драма. Из лингвистике је значајан његов *Црнотравски речник* објављен у Српском дијалектолошком зборнику бр. LVII 2010. године. Написао је и публицистичко дело *Живети с геноцидом*. Из овог књижевног опуса види се Стојановићева стваралачка разноврсност.

Александра ПАВИЋЕВИЋ

ХАЈДЕГЕР ИЗ „НОВОГ” УГЛА

(Данило Н. Баста, *Над преписком Мартина Хајдегера*, „Драслар партнер”, „Досије студио”, Београд 2012)

Академик Данило Н. Баста овогодишњи је лауреат награде „Никола Милошевић“ за 2012. годину за двотомно дјело „Над преписком Мартина Хајдегера“. Ова награда се традиционално додјељује за најбоља достигнућа у области теорије књижевности и умјетности, естетике и философије. Књигу су објавиле издавачке куће „Драслар партнер” и „Досије студио” из Београда. Ово своје дјело проф. Баста посвећује успомени на почившег професора и свог философског учитеља Михаила Ђурића.

Пред читаоцима је књига настала из пера Данила Басте, уваженог професора Београдског Универзитета, који се дуги низ година бави изучавањем њемачке философије, нарочито правном и политичком философијом њемачког идеализма о чему свједоче његови философски радови. Поменућемо само неке од њих: Јохан Готлиб Фихте и француска револуција – Испуњење нововековног природног права у Фихтеовој раној политичкој филозофији (Београд, 1980); Вечни мир и царство слободе – Огледи о Кантовој и Фихтеовој практичној филозофији (Београд, 2001) и др. Објављивање тек једног дијела Хајдегерове кореспонденције било је за проф. Басту довољан разлог и уједно мотив да приступи анализи његових писама. Мартин Хајдегер је водио врло живу и обимну преписку са великим дијелом њемачке интелигенције, преписку коју богато документују око 10 000 писама, написаних у временском оквиру од 1910, од ступања на философску сцену, све до 1976., године његове смрти. У тој живој и обимној преписци посебно мјесто заузима дио који се тиче његовог дијалога са философским сабесједницима, што пружа могућност да се сагледа духовно-повијесни контекст времена у коме се она одвија, чиме се даје пресјек актуелне философске сцене у генерацијском распону. То све ауторовом истраживачком подухвату даје посебну ноту и „тежину“, будући да је ријеч о мислиоцу без којег није могуће разумјети философију XX вијека. Овај знаменити и свакако најутицајнији философ XX вијека преокренуо је ток философске

мисли и њене укупне повијести. Управо због тога Хајдегерову философију је тешко смјестити у оквире неког посебног правца савременог мишљења. Значај његовог укупног дјела може се мјерити његовим историјским утицајем. У вријеме његове ране предавачке дјелатности у Фрајбургу и Марбургу и касније, он постаје неоспорни ауторитет, који је утицао, посредно или непосредно, на формирање и развој водећих савремених философских учења и праваца. Различитост у рецепцији његовог дјела (које и само биљежи разне „окрете“) направила је кључну дистинкцију у философији и условила њен дивергентан развој, а тиме утицала и на остале модерне правце европске философије у XX вијеку.

Аутор примјећује како херменеутички потенцијали исповијести, сјећања, дневничких записа и уопште писама ријетко када бива искоришћен. Преписка је дијалог, разговор који најближе одсликава суштину једног односа, она је мјесто заједничког пребивања, укрштање двају хоризоната. Размјењивање писама увијек свједочи о боји једног пријатељства, она је „узвраћање духа духу“, „саопштавање себе и свог сопства другоме и његовом сопству“.¹ Епистоларна форма пружа већу ширину да се мисао и основне идеје јасније и једноставније изложе, без мисаоног притиска, неголи у философском дјелу, омогућавајући тиме шири контекст у којем се дјело чита и разумијева. То доказује „мисаону гипкост“² епистоларне форме када се користи у сврху формулисања појединих философских ставова. У писмима се расправља увијек о некој актуелној теми културног или политичког живота, са емотивним набојем и тежњом да се одређено питање расвијетли са свих страна и да се тако допре у суштину питања и срж мишљења. Врло често у писмима се приметну велике идеје, које након извјесног времена, уз велики труд и мисаони напор дозријевају, доносећи касније зрео плод.

Хајдегер је размјењивао писма са значајним философима свога времена (Хајнрихом Рикертом, Карлом Јасперсом, Ханом Арент и др.), теолозима (Рудолфом Булманом, Максом Милером, Бернардом Велтеом) историчарима умјетности (Куртом Баухом) и другим представницима њемачког националног духа (Ернестом Лингером, бароници Ими фон Бодмерсхоф, *Ерхартом Кестнером*, *Блохмановом*, *Фикером*.) Ова писма могу послужити као драгоцен документарна грађа, уколико се схвате као својеврстан интердисциплинарни разговор теолога, философа, социолога и теоретичара умјетности о проблемима који су у битном обиљежили модерну епоху. У писмима је могуће издвојити неколико основних тема: то су пријатељство и философска питања као покретачки мотиви преписке, на другој страни су то друштвене прилике, што, на крају, уоквирује и Хајдегеров живот и његово стваралаштво. Поменута тематска разноврсност коју у писмима затичемо, условила је синхрону структуру бројних догађаја који боје Хајдегерову личну egzистенцију. Она, у извјесном смислу, реконструишући догађаје из живота философа, посвједочују

¹Д. Баста, Над преписком Мартина Хајдегера, с. 187.

²Исто, с.23.

о његовом карактеру, каткад цинизму и иронији, неспорном таленту и ерудицији, али и стида и кајању, признању властите немоћи. Зато ова књига има особине свједочанства; у тексту је, уз временску поступност, могуће пратити његово лично животно искуство, лично и философско узрастање, а посредством овог искуства може се добити слика једног времена, државе, рата..

Нека од тих писама имају нарочито велики значај. Тако је, рецимо, у писмима Рикерту, Хајдегер говори о беживотности чисте логике, сматрајући је „прерушеним силовањем живота духа“, правећи философски искорак у правцу историјског живота. То је резултовало радикално другачијим одређењем философије, који се огледа у захтјеву за њеним преображајем од теорије о животу у „живи живот“³, од философско-теоријске позиције до фактичког искуствовања живота. Овдје се наиме препознају и уједно потврђују неки кључни филозофови ставови.

Слично се може рећи и за сусрет са још једним философским великаном – Карлом Јасперсом. Преписка између Хајдегера и Јасперса има посебан значај због тога што се у њима (посебно у писму из 1950.г) Хајдегер осврће на период док је био ректор Фрајбуршког универзитета, дајући своје виђење тадашњих околности, али и Јасперсови одговори и реаговања на та писма, постављање питања о кривици и одговорности, о односу Хајдегерове философије и његовог политичког ангажмана тридесетих година, те „услужно приљубљивање уз један облик злочиначког тоталитаризма“³ (о чему је Хана Арент тако увјерљиво писала) којим је изневјерена сама суштина филозофије у ономе што је њен карактер и позив.⁴ У духу филозофске традиције, Јасперс је вјеровао у неодвојивост филозофије и политике, која престаје да важи тамо гдје се сила власти сукобљава са унутрашњом страном морала. Излазећи у сусрет националсоцијалистичким политичким интересима и очекивањима, Хајдегер улази у сиву зону историјског помрачења, да би знатно касније отупјела та ранија приврженост (из писма Бауху).

Анализујући Хајдегерову обимну преписку, аутор доноси један нови осврт на философов живот и рад, омогућава да се Хајдегер и његова мисао посматра из другачије визуре. Ова књига није тек једна биографска прича, премда садржи аутентичне записе као и ауторов покушај да обради све њихове најважније елементе, Хајдегерове мисли и цитате. Цјеловитији увид у Хајдегеров *opus magna* бива омогућен тек са објављивањем ових писама, чинећи их незаобилазном основом за свако наредно истраживање и ново ишчитавање Хајдегеровог сложеног философског рукописа.

³Исто, с.116.

⁴Упореди, исто дјело, с.87-88.

Чедомир ЈЉУБИЧИЋ

ОБОЈЕНА СЛИКА ЖЕЉЕНОГ

(Слободан Јовић; *Привид лебдења*, Књижевно друштво Свети Сава, Београд, 2012)

Постоји безброј примера у историји књижевности да се неколицина или, пак, мноштво младих уметника оките значајним друштвеним признањима. Наравно, на многе од тих груди приону медаље, почесто и незаслужене. Готово сви песници знају за, бар један, такав случај. Ето, замислимо да су на неком угледном поетском такмичењу талентованог песника окруживале поете који у званичном свету нису имали вредности као уметници. Тада је настала провалија између песника – чувара традиције, које је држава штитила, публика уздизала, а презирали они који су имали смисла за највише поетске домете, и оних других, правих пунокрвних песника, названих авангардним, које је држава игнорисала, којима се публика подсмевала, док их је бранила незнатна мањина; ови су искусили све материјалне и моралне тешкоће и морали су да чекају признање и успех, као жедна земља кишу.

Слободан Јовић (Тузла, 1984) својим досадашњим песничким опусом и несумњивим талентом је баш тај човек са почетка овог текста који мирно и стоички подноси неправде надобудника, обест извиканих величина која су то постала захваљујући урођеном осећају за климоглавство.

Јовић своју трећу песничку књигу *Привид лебдења* отвара тако да изабрани поступак не буде апстрактан већ конкретан, не шема већ укус, не игра интелекта који расуђује, већ искуство проживљеног уметничког живота.

У песми *Творци ваздушног писма* надахнутој човекољубљем и разумевањем за другачије, Слободан Јовић нас, већ на самом почетку, упућује на стазе његове поетике, а на њима се крећу благост, кроткост, богобојажљивост, саосећајност, љубав према ближњем, молитва за отуђене.

Слободан Јовић је, несумњиво, песник појаве. У преносном значењу то је најчвршћи доказ не само његове ванредно добре способности уочавања већ јасно изражене жеље да свакој природној појави утисне сопствени поетски печат. Стога није зачудно што и *мрављи свијет има свог Сизифа* или што *У парчету научине препознајем заставу неког другог, потиснутог, свијета*.

Песма *Поморанца* пред читаоца доноси чисту визуелност. Песник нам, готово кришом, садржину пребацује на терен психологије, а слику маште задржао је за естетику. Естетика не може да рађа сазнања као логика, већ само узор према којима се може судити. Шта представљају толики узор? Симболе схваћене као уметничка дела сведена на свој најпростији израз. Као што је већ и поменуто да је Слободан Јовић песник појаве, нужно је нагласити његову потпуну свесност важности визуелне сензибилности за схватање вредносног система поезије која траје и остаје непомућена и неоспорена.

*/Оне које никад и не видјеше балетску
школу
изводиле су најљепши балет
и не слутећи да то чине./*

Песмом *Гробље*, Слободан Јовић чврсто стоји над провалијама пролазности. Равноправно и саосећајно, раме уз раме, стоје: месец који клизи као и сам живот, коров, маховина над крстачама, а заборав стражари попут војника, необавештеног да је рат давно завршен и све то у потпуном складу вулгарности судбине и стваралачког импулса уметника.

*/Младе хумке на хљебове лице.
С неба се спушта облак
у облику знака једнакости./*

Белодано јасна је чињеница да је Слободан Јовић песник који може и жели да продре у суштину људских болова, да искаже и емпатију и рационалну строгост на оним местима где су оне неопходне.

Млади, талентовани, и без сумње, перспективни песник кроз своју апсолутно аутентичну поетику користи постојеће мишљење о уметничком делу као синтезу две супротности, и прецизира да су те две супротности свесна и несвесна активност, а њихово супротстављање је бесконачно. Али пошто ове две активности треба да буду приказане у делу као уједињене, тиме ће бесконачно бити приказано као коначно. Осим онога што је унео, очигледно намерно, Јовић нагонски приказује бесконачно које ниједан ум, који има границе, није способан да потпуно развије. Баш то бесконачно приказано кроз космичко јесте лепота, а осећање које прати превазилажење супротности јесте катарза, спокојна и ведро величанственост, чак и тамо где би требало

изразити највећу напетост бола или барокни колорит радости.

Слободан Јовић је песник који је у стању да сваки монотони облик свакодневице преточи у песму која ће и најравнодушнијима пробудити жељу за анализом нечега што им никада, пре тога, није пало на памет. Најбољи доказ за ову тврдњу је песма *Град, јутро*.

Песма *О добром човјеку* је крунски доказ тезе да добру поезију може писати само добар човек, чист у души, спокојан у мислима.

*/Кад је радостан,
не смије се;
кад је тужан,
не плаче./*

У песми *Новогодишња ноћ*, Слободан Јовић топи радост задату по инерцији, под високом радном температуром и претаче је у питање о смислу еуфорије, лепоти привидног.

У песмама *Мрав* и *Зидари у малом граду*, Слободан Јовић још једанпут показује ванредну способност запажања, наизглед малих ствари, оних који се догађају и стварају своје велике и непроцењиво вредне светове који неопажено егзистирају поред бахатог ритма пребрзог живота под високим напоном грабежи, технологије и обезбјеђености.

*/Сићушна је душа
која помисли
да је сувишан мрав /*

*/Док ту поред распакованих палета
зүји мјешалица, мјешајући бетон – њихово брашно, њихов
хљеб./*

Јовићева посвећеност и опчињеност поезијом окрепљујућом снагом орасположује неутешне, питким соковима поји прежднеле али и уверљиво говори да само свесни елементи поетизоване хармоније улазе у респектабилно уметничко дело, да идеализација природе у поезији није у супротности са стварношћу, већ да она представља стварност у њеном тренутку вечности, у њеној изврсној очишћеној од настајања и нестајања.

У песми *Сијалица*, песник осликава осећаје присутне у сваком људском бићу, с том разликом што он то чини свесно и без страха, и то не само да га чини храбрим већ сама та кураж гледања страху у очи чини га вечном основом свемира.

Песмама *Шта је рекао старац* и *Мени не треба пуно, Господе*, Слободан Јовић маниром песника отрежњеног од потребе за славом,

ловоровим венцима, помпезним лицемерним признањима, детињом искреношћу говори о самилости и скромности, а из најбољих стихова песника проговара стварни карактер ствараоца.

Слободан Јовић је потпуно свестан важности визуелне сензибилности за схватање вредности и поетске изражајности и управо из тог разлога он се предано бави бојама, светлостима, формама. Истовремено даје већу вредност поетском него техници, машти него визији, формулише теорију према којој свако сазнање проистиче из чула.

У песништву Слободана Јовића утиснуто је неколико, надалеко видљивих печата као што су: карактер аутора, поступак у раду и познаваоца кадраг да разликује оно што је добро, примерено и сврсисходно. Да би се распознало оно што је добро и оно што није добро, потребно је умећу певања убризгати крв, зној и сузе, а то није ништа друго до познавање песничке уметности изграђене кроз праксу. Наравно, није искључена ни могућност доласка до спознаје и без праксе, али то могу само ретки и одабрани, обдарени добрим умом. Најкраће речено, Слободан Јовић, не брине о томе како да одреди како се доспева до познавања, већ пре о томе шта је потребно познавати.

Анђелко ЕРДЕЉАНИН

АНТИРАТНИ РОМАН

(Лепосава Исаковић Миланин: „ЖИВОТ И ОНО ДРУГО“; Српска књижевна задруга, Београд, 2012)

Роман „Живот и оно друго“ Лепосаве Исаковић Миланин посвећен је „свим жртвама признатим и непризнатим, опојаним и неопојаним, слављеним и заборављеним, отписаним и прећутаним, проданим и оним злоупотребљеним“. Посветом, која има драматични призвук, дефинисана је оквирна тема романа, а трагичне димензије страдања невиних показују се на примеру једне српске породице.

На почетку Другог светског рата, на Балкану, петоро српске деце (три дечака, од којих најстарији има тринаест година, и две девојчице, од којих старија има једанаест година) из Београда, са бабом (маја) и дедом (ћед) нашло се, стицајем околности, у једном претежно српском селу на територији усташке Независне Државе Хрватске. Немачки бомбардери су им уништили кућу у Београду у којој су живели, а ратни вихор их је раздвојио од родитеља (отац у заробљеништву, мајка остала на раду у некој болници). Старањем маје и ћеда, скућили су се тамо где су некад долазили на одмор и летовање, у очевом завичају, у близини шире родбине, где је, у почетку, изгледало као да су безбедни. А дошли су заправо „мечки на рупу“. Споро су се, ћед и маја, па и одраслија деца, навикавали на ту мисао, јер нису хтели да верују у приче о усташким злочинима, а веровали су да им иде у прилог и околност да живе у „несрпском“ делу српског села. У првим налетима зликовачког чишћења Срба, зло их је заиста мимоишло. Сви Срби около су већ побијени, и православна црква је опљачкана и спаљена, а ова породица наивних Срба (најмлађих и најстаријих) наставила је живот, у свакодневици испуњеној трудом за голо преживљавање и потискивање страха.

У том „продуженом“ животу будућих жртава било је и лепих дана, са ведрим догађајима, када се, у атмосфери веселог гладовања и страховања, учвршћивало неочекивано заједништво старог брачног пара образованих људи и њихових паметних и духовитих унука, у којих су се већ назирали наговештаји будућих талената и животних опредељења. Дуги разговори маје и ћеда доимају се као широко

заснована размена мишљења о животу и смрти, о смрти нарочито, која се кадикад уздизала у неке филозофске висине и висоравни езотерије (маја), и потом лагано спуштала ка земљи повучена ироничним ђедовим примедбама и „тешким“ питањима дечака и девојчица. У том слоју је овај роман снажан покушај да се активна (позитивна) мисао супротстави најезди страха, насиља и крволочног зла. И на тај начин се ово друштво борило све до оног трагичног дана кад је најзад откривено у своме склоништу. Издала их је, изгледа, ћирилица којом је старија девојчица на тараби исписивала своје стихове. Судбина је хтела да се једино она, та девојчица (иначе главни наратор у роману, из чије визуре се приказују слике догађаја), спаси од усташког ножа и да, касније, стигне до Београда, и нађе се с мајком, с којом је дочекала и повратак оца из заробљеништва.

Описима последњих дана и месеци рата (опет из визуре преживеле девојчице), слика страдања се шири, добија димензије општенародне несреће и, што је нарочито битно, добија јасне дефиниције злочина и одговорности за злочине. Ту већ избија у први план ауторски став, као на пример у овој реченици: „Најмонструознији злочини геноцида у Другом светском рату, догодили су се у оном делу земаљске кугле које се зове независна Држава Хрватска а извршили су их хрватске и муслиманске усташе над српским народом.“ Сличне су и оцене бомбардовања Београда и других српских градова пред крај рата од стране савезника. „Наши, наши!“ Тако су викали наши људи, а „наши“ су нас бомбардовали горе него Немци 1941. године. Све то страдање најбоље илуструје прича о бомбардовању породилишта у Београду, кад су тек рођене бебе (заједно са мајкама!) летеле на све стране и распадале се пре него што падну у рушевине или крошње дрвећа. Једну од тих беба успела је да спаси и усвоји мајка четворо заклане деце и преживеле девојчице, главне јунакиње романа. Каква језива симболика рата!

Иако је реч о масовним страдањима, о хиљадама невиних жртава, у роману Лепосаве Исаковић Миланин ретке су такве драстичне сцене с натуралистичким набојем. Напротив, ауторка као да свесно потискује сцене ужаса и супротставља им слике живота, животних радости (посебно оних из предратних година) као и мисли здравог разума и оптимистичке енергије.

Треба ли рећи да је ово антиратно штиво? Па, разуме се да јесте. Али, неким треба прстом показати. Сва она „невладина“ блебетала, којима су пуна уста политички коректне антиратне реторике, перјанице националног (српског) самопорицања, треба обавезно да прочитају овај роман, јер је он изванредан пример праве антиратне књижевности. И ону дефиницију усташких злочина да науче напамет. Јер, све док они и њихови истомишљеници из нових „добросуседских“ држава не усвоје такав начин размишљања, никаквог помирења неће бити. И зло ће се опет (који пут?!) поновити!

Мирослав РАДОВАНОВИЋ

ПРЕДЕЛИ ПЕСНИЧКЕ СВЕСТИ

(Раде Радовић, „Пој славуја”, Завод за уџбенике Републике Српске,
Источно Сарајево 2012)

У сликама и симболима збирке песама “Пој славуја” оваплоћен је дух Радовићеве поетике који открива истински индивидуални архетип живота. Суштина поетских слика, њихова улога и смисао у микрокосмосу су истоветни и откривају духовни хоризонт и унутрашњу енергију која је пробужена сањарењем и носталгичним трагањем по прошлости и могућностима живота. Поетске слике превасходно извориште проналазе у детињству, у сећањима на она стања дечије стваралачке самоће. Сањарија се сећа прерађујући слике и прилагођавајући их потреби садашњег тренутка:

“Отац к`о див снјезни,
вунене рукавице навлачи
на прагу нешто биљежи
и бадњаке испод стрехе извлачи.

Мајка, усправна и усхићена
у ћошку стоји,
посипа га зрневљем јечма цијелог
и слоган молитве крај огњишта поји
намичући чесницу, коју је поткувала
од брашна бијелог.

Ватра пуцкета, варнице у таван прште,
мирис тамјана кућом се шири,
дјеца се водом посипају и крсте,
док напољу сјеверац леденим хуком пири.”
(Бадње вече)

Уземњен у детињство Радовић евокацијом слика и симбола одсликава сопствено биће дочаравајући ризницу свести и подсвести, али и део националне заједнице досежући Шантићеве излете у прошлост, проналазећи детињство и младост, али и одсјај и дубину

националне идеје и укорјењеност у духовни простор свога рода.

Оно што Радовићевом песничком чину даје снагу и уверљивост уметничког стварања је уверење да се поезија рађа као неминовност свесног реаговања на укупност људских представа о животу и свету једног времена. Из тог песничког уверења излази и потреба за сталним сучељавањем лица и наличија реалности и фикције, стално песничко бављење личним искушењима и траумама, универзално искуство духа у судару са границама и ограничењима реалног света. Васпитан на традицији десетерачке епске поезије и њених универзалних домета Радовић је у своје стихове убризгао и додатну снагу свог имагинарног света у који је уткао асоцијативно поље, пределе песничке свести и најзагонетније тачке људске истине. Епско васпитање на непролазним узорима и тежњом ка вишој лепоти истовремено је прожето и снагом стваралачког интегрисања свих облика духовне активности - практична објективизација стварности, исповедање истине, носталгична потонућа, изразито морално расуђивање које често може да замагли сањалачки ентузијазам. Излажући свој интимни, дубински свет песник се одупирао туробној, ратној стварности, аспектима човекове егзистенцијалне недефинисаности и покушавао да нађе смисао. Раде Радовић у својој збирци “Пој славуја” често извлачи лепоту из пакла зла, показује човеков неуништиви унутрашњи сан усред друштвене беде и посрнућа, велича лепо које је супротставио злу. Дескриптивни манир епског замаха продубљен је имагинарним гестом који добија замах и ширину да обухвати непрегледни хоризонт чудесне асоцијације:

“Као бор самац,
изник`о на бријегу,
погледа упртог у јабуку стару,
стојим, а ноге промрзле
у снијегу,
чекам да бљеснеш к`о богиња на Хиландару.

Љубав у срцу,
у очима жара,
на једном мјесту никад више,
симбол живота,
та јабука стара,
као да кроз њу твоја душа дише.

И наједном,
кроз ињем покривене гране,
израњаш к`о сунце у свитање зоре,
и познатом пјесмом “Мој драгане”
улазиш кроз моје отворене поре.”

(Сјећање)

Код Радовића, у збирци поезије “Пој славуја”, ствари и бића оживљавају у нашем сећању. То зрачење почиње и продужава се у накнадној реконструкцији као израз трајности и неуништивости бића и ствари. Премештајући се у домен успомена бића и ствари успостављају нови продубљени контакт са свешћу и чулима. Критеријум истинитости руши се пред законима наше перцепције и апсолутна подударност између реалности и чулне слике се расипа. Доживљајни свет је другачији, измењен, ишчезао у дубинама заборав а он је васкрснут и претворен у нешто ново, обојен бојама пристрасности, лишен реалних димензија и изворног облика. Свет је подређен носталгији која се не подудара са нашим правим утисцима већ накнадним, и лепшаним промишљањима. Бића и ствари зраче из простора прошлости испуњавајући празнину времена и трагајући за поновним обасјањима. Из маште изарастају улепшани и преображени ликови и предмети који се одупиру трошности и ходу времена. Реалност и свест сударају се и искључују, нема додира између стварних чињеница и њивове вредносне квалификације. Гласови давно потонуле прошлости добијају предност у односу над непосредним искуством, а накнадне представе лирске бољивости просветљавају стварни лик. Песник се одупире неминовности збиље, он тражи интиму завичајности, лепоту првог заљубљивања, изазовни глас који ће одаганати туробност стварности. Тражећи гласове давно ишчезлих бића песник Радовић лепи делове варљиве фасаде која се одавно урушава, непролазна супстанца сећања одржава суштинско као напор да се не дозволи потонуће оних вредности које трају у нама и надживљују тренутак нашег физичког постојања:

“Немој да те љути,
али ја тада волим
све око себе,
и љуту тебе док удараш чвоке,
и твоју косу и твоје увојке,
немој да те љути,
али ти док пријетиш,
ја тихо у души пјевам серенаду,
за једну жену временом не прегажену,
за тебе вјечно младу.

(На часу)

У Радовићевој збирци “Пој славуја” упоришна тачка око које се заснива смисао живота формира се око жене и она постаје темељни смисао. Љубав је заправо потпуно људско одређење и утврђење унутарњег спокојства у свету верског рата, геноцида, пљачке, пољубаних вредности, националне издаје, жена је биће у више појавних категорија и сазнајних пројекција. Радовић је лирски и сликарски усложњавао њене могућности тако да се она обзнањује у његовој поезији као многолична појава изведена из мислених бдења, остварена муњама чулних заноса или у часовима суптилних медитација. Однос према жени у овој песничкој збирци изражен

је чулном импресијом, али она се преноси и у домен психолошке области песника. Попут романтичара Радовић инсистира на предимензионарању чула, на чулном платонизму и потреби уласка у метафизичку тајну лепоте. Лепота превазилази саму себе бивајући за песника безгранично и опште што твори илузију апсолутног:

“Погледа бистрог, горда и стамена,
за краљицу на трону, од Бога створена,
уз мене и кад је километрима далеко,
ту је, и кад сам нико и кад сам неко.

Лепоту са лица и ведрину очи,
вријеме јој никад избрисало није,
великога срца и широке душе,
остала је иста, жена као прије.”

(Жена)

Историјско време и друштвена драма покрећу песникову унутрашњу драму егзистенције. Збирка песама “Пој славуја” доноси поједине делове који нуде епску слику света која у потпуности дочарава судбину Срба у Хрватској, судбину једне цивилизације и културе. Песниково гесло је памтити прошлост, не дозволити да се она прећути, подићи свој лирски и епски глас у изношењу истине. Наш српски народ, доведен је у граничну ситуацију и песник даје одговор на питање разумом, свешћу и душом, човековом духовном есенцијом. Историјско време, као и социјална и цивилизацијска ситуација модерног човека имају изузетну важност при компоновању и формирању поједних Радовићевих песама. Такав метод, тачније начин виђења света његових зала и урота, песник је преузео из класичне српске епске поезије. Песник тежи да лирским гласом дочара одређено историјско време, његове струје и трептаје, да оживи дубински сензибилитет у граничној ситуацији усташког геноцида и морална раскршћа епохе.

Актуелност и тежину Радовићевој поезији превасходно и недвосмислено одређује разоткривање актуелног историјског тренутка у животу српског народа. Нажалост људско биће не може се изменити нити ограничити у испољавању жеља, хтења, а рат и поратно доба откривају тамну страну људске природе, њене ружне ограничености и потпуну несавршеност. Практични “морал” далеко је од било каквог прихватљивог принципа, човекове субјетивне тежње нагрizaју друштвене институције. Уздрмани темељи државе постају рушевине, поредак ствари претвара се у дунглу, човеков пложај не пружа никакве шансе за потврду личности. Човек остаје спутан двоструком везом животних условности - генеричких и нарушених институционалних. Песник упућује оштру критику моралним основама људске природе, осуду институција друштвеног поретка поцртавајући слабост људског разума. Свемоћ зла постаје примарна слика распамећеног света у којем песник указивањем покушава

да поправља верујући да ће се у перспективи појавити неки знак друштвене моћи који ће зауздати болно потонули, морални лик човека. Радовић схвата контрадикторност и трошност људског бића, трага за ауторитетом који ће зауздати распамећено време и појаве. Огрешење човека, као фатална предодређеност, остаје друштвени знак у коме песник жели да у дисонантној појави свега постојећег пронађе облике и понашање које ће жигосати, ставити под рефлекторе и изазвати општи револт.

траг ишчитавања - Мирослав РАДОВАНОВИЋ

Милијан ДЕСПОТОВИЋ

КОМЕ КЉУЧ ОСТАВИТИ

(Мићо Цвијетић: „Узалудни послови“, Арка, Смедерево, 2012)

Користећи сопствену моћ да преобликује наше сазнање и уведе нас у нову спознају, поезија показује да су њени садржаји неисцрпни. Песнички језик је сам по себи изрецива материја, појац који се њиме служи, слика перцептивну лирику али извлачи и нити „из клупка заумне пређе“. То је начин да се прошири поетички хоризонт.

„Мало је песника у савременој српској поезији који сваким новим рукописом проширују поетички хоризонт свог песничког света, обогаћујући га не само новим искуственим регистрима, већ и сложеним књижевним предлошцима, формом и целокупним семантичким устројством (...). Драматургија пет циклуса књиге „Узалудни послови“ Мића Цвијетића управо потврђује да је артикулација песничког памћења увек похрањена у прапочецима речи која јесте смисао, светлост и нуминозни принцип. (...) Посебну вредност збирке представљају Цвијетићева формална решења: од кратког лирског, готово аутоматског фрагмента, преко записа до обухватнијих наративних целина.“

Књигу отвара пролошка песма „Океан белине“ чији је један стих послужио као сарказам у наслову књиге. Песник је и овога пута, у душевни бездан „бацио“ речи да види како се сналазе „пред неизвесним океаном белине“. Тако песник „сакупља развјане лати песме“.

Мисао Константина Кавафија: „Људи знају шта се сад догађа/ Будућност знају Богови“, као мото отвара први циклус песама „Давно и потоње“ у коме Цвијетић „у поретку света и историје“ види стални повратак како живота, тако и обмане и лажи“, смирујући све време вулкан језика и тако претиче време које се запутило, често, противречним путем. Песник је свестан да на том путу нема више ни оних Уисмансових „утешних светилки старе наде“. Он пева другачије, о одисејевским искушењима, физичким и умним, како би раздвојене капиларе времена подвргнуо тесту издржљивости у процесу који нама не иде на руку. Лако је „Одисеју, њега је имао ко да чека/ он је имао где и код кога да се врати.“ Тако је овде историја Антике и те како актуелна,

она нас додирује, како одсуством тако и присуством, скоро да је тешко разлучити ону прошлост од малопређашњег случаја. „Обмане и лажи“, ма како камуфлиране од стране „малоумних брижника“ никада нису успеле да спрече истину да тајно процури. Она је урезана „на стабла храстова“, коначно, мука нас је научила да читамо храстова писма и да у њима препознајемо и „наша срећна времена“. Ту, песник Мићо Цвијетић отвара дилему, спада ли то препознавање у оно што зовемо узалудни послови, је ли то духовно шуркање или озбиљан посао који вуче конце у наше трајање и опстајање? И отуда „записи опет“, обзнањење оног давног што и данас имамо („Дуги прсти“), о чему се наглас шапуће. Али, шапат је други облик говора.

Цвијетић Дантеовски слика пакао кроз који смо прошли (је ли му ту крај, паклу?) од избега до избега користећи поетичку артистику о неуништвостима у тренутку да је свака нада за спас изгубљена:

*Шаље поруку млада жена,
Преноси да цео свет гласно чује:
Назад немамо куда ни коме.
Иако на слијепо некуд идемо.
Морамо напријед док пута има.
Ни у Господа се више не уздамо.
Недавно прочитах у књизи
Подобним речима се јављао
Један из Дантеовог пакла.*

Очито, опсервација живота, упркос опште пропасти и пасивног читаоца не оставља на миру макар због директног упирања прста на „паликуће“ и његов је императив да се не ђути јер песник каже: „Нисам затекао ништа./ Ни камен на камену./ Пепео на темељима огњишта.“ Превиђање пепела значи беспомоћно чекање ветра са отвореним очима. И зато ми не смео одустати од процеса преображавања света онако заветно српски: „На уму увек имај Господа/ И не заборави на убоге.“ Оног ко то заборави па се у сили, само то на кратко бива, представи, мора знати, каже песник да „сваки је осуђен на своју звер“. А делање зла спада у оно што песник назива: „Узалудни послови“ (нови циклус). Чиниш ли криво, савијаш главу.

Мићо Цвијетић је својим поетским сигналимa који зачудно извиру као поенте песама, показао да је он и ангажовани песник, да су његове речи опомене, прецизна иронија на бројне друштвене појаве, и одјаве, много чега што нас чини својима. Знамо да постоје неопходне жртве времена али постоје и оне које су непотребне („Дарови“). Није ово накнадни поетски говор нити отпор Аристотеловом схватању закона нужности и вероватности“, ово је гротескно приказанье одступања од „референтне стварности“, ово је осуда времена ништавила и беснила док не буде било „сувише прекасно“:

*Неки им од наших понудише
Више него су нам тражили.
А премного испоручисмо и досад.*

Подсећа песник оног (или оне) који „сласт је с прстију облизао“, да то кратко траје а да је тиме друштвено варење доведено у питање, јер увек „ђаво дође по своје“ („Рањиво место“). Тај чин може да постане „Свакодневни оброк“ (нови циклус), кога иначе у другом смислу не можемо избећи, „човјек се на губитак и бол навике/ дођу му као свакодневни оброк“. То је цена самотништва коме је Цвијетић посветио овај циклус и он је, у неку руку, провокативни дијалог са временом. Ту ни монолог није изостао. У те две битности исказана је самоћа, а трајање у самоћи је у толико теже због сазнања самотника да после њега и самоће нестаје јер, време све граби, посебно оног кад „му је и кућни праг/ превелик, као планина“. Овде нема места ни метафори поновљивости људског живота а простор је под „надзором“ беле куге па песник запитан „на кога наше село спаде“, закључује да се проширује лелејски простор и да натурене околности немају антрополошко избавитељску перспективу:

*Сваки дан нас је све мање,
Од некадашње множине, шака јада,
На прсте само једне руке
Све да нас пребројаш...*

.....
*Кад поново, колико сутра,
У бијели свијет кренеш,
Коме ћеш кључ оставити;
Ником, до црном гаврану,
Да на кућу припази,
Твој дом да причува.*

И заиста, све су то друштвено „Крупне ствари“ (нови циклус) о којима има довољно мудрости, исијаване кроз време, али коме су сад те једрице од користи кад је у току „зев празнине“? У тим променљивим околностима и мудрост је на искушењу да све достигнуто „покаже“ и прокаже, али песник зна да „мудри и о ситницама размисле“, и потпуно је свестан да је људски траг вредан помена и онда када је он „траг на песку“, када „само свој глас чује(м)“.

Централна песма у завршном циклусу „Утешно место“ је „Триптихон о кукавици“, којом Цвијетић осветљава мистично сродство кукавице и нашег тужног гласа:

*По причи наше мајке, кукавице нису птице,
Већ Лазареве кћери у црна створења претворене,
Туже за оцем и браћом, изгинулим на Косову;
Закукају – она је тврдила – о Лазаревој суботи,
Замукну о Видовдану, на дан удесне битке,
Док је света и века, бол за својима неће искукати.*

У само ових неколико стихова наш песник је поред тумачења перцепције кукавице опевао наше страдање на Косову, мит косовски, поричући тако да нам је нечитљиво и оно што је недокучиво. Овде

песничка мисао, користећи креативне језичке ресурсе, не да само тумачи неке догађаје и појаве већ и жанровски вишеслојно гради поетику која се заснива на митском, епском, ту је иманенција лирике и баладе. Такав конструктивни систем певања, у доживљајном смислу је уланчавање мотива уз одржавање „сталне везе са тематским тежиштем“. У језгру ове поезије јесте песничка духовност где је света „Афродитина птица, голубица, гласник анђела“ (Теслина голубица“). Она је ту докле год траје „игра живота и смрти, загонетка која је сведена на једну Цвијетићеву мудрост живота:

*И кад је на превелику радост,
Истину не треба никада рећи целу.*

Цвијетић и јесте песник који никад не каже све, а каже више него што очекујемо. То му омогућује да нам свој савремени израз дарива као нашу потребу да га читамо продуховљено, са одређеним предзнањима која могу помоћи у откривању лепоте певања. Та особеност тражи наш напор при читању али она је Цвијетићу обезбедила важно место у српској поезији.

Ненад ТАДИЋ

СЛОВО О НАШИМ ДАНИМА

(Грујо Леро: “Већи од атома, мањи од маковог зрна” - зборник афоризама, “Носорог“, Бања Лука, 2013)

Судећи према афоризмима које смо прошлог априла чули на 9. Међународном фестивалу хумора и сатире у Бијељини, жанровски речено, одавно смо напустили драму и мелодраму, побјегли из комедије - као из лудачке кошуље и сада плутамо у фарси као задњем стадијуму социјалне, па онда и сваке друге баруштине духа (и тијела).

Ипак, “ко то каже, ко то лаже” да мртва (пардон: гладна) уста не говоре?

Цијели овај афористички и сатирични колоплет показује нам да “спаса нема, али да пропасти не можемо”. Дух је, ипак, јачи од тијела. Није то доказао само Шекспир у “Хамлету”, већ и данашњи афористичари који се више и не смију/ругају свијету у коме живе и себи, већ једноставно констатују свакодневна дешавања. Отуда се овим мисаоним стиховима скоро нико неће смијати. Много личе на читуље у које треба да се упишу (наша) имена.

Главна карактеристика 9. Међународног фестивала хумора и сатире “Бијељина 2012” јесте - резигнација. Више није смијешно оно о чему људи пишу, већ оно што су постали. При чему се “смијешно” мора схватити условно - као нешто што није сасвим за плакање.

У новом, осмом по реду, зборнику афоризама “Већи од атома, мањи од макова зрна”, који традиционално приређује Грујо Леро, изабрани су најкарактеристичнији радови које су изговорили учесници прошлогodiшњег фестивала хумора и сатире у Бијељини. Изабрани афоризми откривају дијагнозу нације(а), која гласи: *са мањком праве хране - све је мање и духовне.*

ЗАДЊИ МЕТАК

Афористичар Миладин Берић брине се за дух: *Лако је данас написати књигу, него ајде ти њу прочитај.*

А Марко Марковић за тијело: *И сељаци иду у град по хљеб. у селу нема контејнера.*

Времена су таква да се више не можете поуздати ни у најбоље пријатеље. Љубав је, ипак, тек духовна надградња материјалног, па Марковић признаје: *И пас ме напустио. Није имао за шта да ме уједе.*

Грујо Леро, пак, сматра да има и тежих случајева. На примјер, несрећника који буквално “преживљавају”: *Жао ми је власника јахти. Они живе на води.*

Екрем Мацић је “оптимиста”, чим мало напуни стомак. Уосталом, фирме су данас много јефтиније од пецива: *Појео сам двије кифле, а остало ми је нешто ситниша да купим и једну фабрику.* Али, за разлику од цијелог региона који константно води “политику без алтернативе”, Мацић има план “Б”: *Задњи метак чувам да не умрем од глади.*

Саво Мартиновић говори у име оних који су трпеливији, читај: склонији компромису. Авај, и компромиси су одавно непоуздани: *Таман се навикнемо на несташице, а појаве се нова обећања.*

Срђан Динчић иде до краја! Он изражава неповјерење, чак и у оне који су убједљиво најпопуларнији у народу?! Јачи и од цркве, полиције и војске. Укратко, од државе: *Пророци у Србији немају основне услове за рад: овде нема будућности.*

Па, гдје ми то живимо?! У каквом свијету? Вељко Рајковић даје јасан и прецизан исказ, раван свједочењима из логора за истребљење: *У мојој породици још једемо три пута дневно, ја ручам.*

Васил Толески на веома сугестиван начин слика сународника сапатника: *Незапосленог македонца можете препознати по кравати. везана му је за грану.* Када не помаже обично знање да се објасни феномен празног стомака, Толески се окреће егзактним водама: *Наука је утврдила да људи могу да живе само од хлеба и воде. коначно је откривена тајна наше дуговечности.*

КАД ТЕ ПРАТЕ НЕПИСМЕНИ

Ако не можемо себи помоћи, окрећемо се законима. Авај, стомак ни у шта више не вјерује! Динчић је сасвим јасан: *Нове законе су једва донели. тешке су то глупости.*

На помен политичара, више се не диже кука и мотика. Проблем је одавно лоциран, али рјешења и даље нема. Живко Вујић то објашњава кратко и јасно: *Није проблем што су проблеми на све стране, већ што не силазе са власти.*

Одавно смо већ научили спискове најопаснијих наркотика. Свакодневно се о томе чита у штампи и прича на медијима. А и зарађује се, богами. Нико од самог зависника не може боље да каже која је дрога најопаснија. Раде Ђерговић не оставља дилему: *Пробао сам све врсте дроге. политика је најјача.*

У даљу разраду карактера политичара на афирмативан начин укључује се Драган Илић: *Свака му је на мјесту. Знао је тај гдје треба градити виле.*

Ако нешто може да одагна мрак политике и немоћ да им се у брк скреше оно што мислимо о њима, онда је то афоризам као кратки и убитачни телеграм. Јелена Кујунџић, својеручно: *Није све баш тако црно. Много штошта је обелодањено. Или: За нас нема зиме. одавно се ми печемо на тихој ватри.*

Сјећате ли се старих добрих социјалистичких директора? Крадучкали су са партијским благословом. А данас? Данас је као јуче! Ко каже да се промијенио систем? Леро је спреман да помене и позитивније примјере: *Нови директор је способнији од претходних. Већ првог мјесеца у предузеће је увео: рад, ред и род.*

Политичари су доказано поштени. Јер, како објаснити чињеницу да скоро нико од њих до сада није заглавио “ћорку”. А од дражаве су одавно направили велику самицу. Горан Мракић сматра да, ипак, постоји неко ко може да суди и нашим вођама. Ево нашег Елиота Неса: *Доживотним политичарима могу да пресуде једино крвни судови.* Наравано, као и у свакој другој надзаконској организацији (мафији, рецимо) умјесто великих риба страдају мале. Мракић даје свакодневни примјер: *Посланик је заглавио робије. Био је глупљи него што предвиђа закон.*

Какво је друштво у коме су горе наведене ствари уобичајене? Па, како рече Јово Николић: *Тамо гдје се један пита за све - одлуке се доносе једногласно.*

Ако су од политичара и судови дигли руке, шта онда преостаје? Бизнисмени, народски речено - тајкуни или “пословни људи”, како себи воле да тепају. Рајковић “настанак” бизнисмена објашњава као природан, дарвиновски процес: *Рад је створио човјека, партијски рад - пословне људе.*

Наравно, не треба заборавити некада моћне тајне службе које су кројиле судбину генерацијама. Али, и оне су данас тек благи повјетарац. Чим су отворени досијеи, умјесто узбудљивог штива могли су се прочитати тек осмошколски радови. Рајковић зна за поучан примјер: *Немам досије. пратили су ме неписмени.*

Кад већ државе одумиру, полиције нема, тајне службе су (рас) пуштене... ко нас онда уопште хоће и коме да се човјек обрати? На сву срећу, има једна институција коју не познајемо, али о којој смо чули све најљепше. Толико је све то лијепо да ми (по обичају) ништа не провјеравамо. Александар Чотрић има своје виђење те бајковите “земље Дембелије”: *Отимам, уцењујем, претим, лажем... понашам се европски. или: на путу за европску унију - добро стојимо.*

Тек што смо кренули на дуг и неизвјестан пут европских интеграција, а већ нас мучи сумња. Љубомир Ћорић Европску унију види као фаталну жену: *Србију мучи секси дилема: ако не уђе - кајаће се. ако уђе - кајаће се.*

Ах, та политика! Парадокс без кога не можемо.

Ненад Ћорић закључује афоризмом који би, као посвету у својим мемоарима, навео свако ко је макар ноћ провео на некој функцији: *Чим сам ушао у политику - показао сам се. Требало је да уђем много раније.*

ИЗМЕЂУ АТОМА И МАКОВА ЗРНА

(Полу)празног стомака, са слободом од које немамо ништа, док путујемо у земљу евро-Дембелију преостаје нам једино да - филозофирамо. Милан Ј. Михајловић залази у домен научних радова: *Српска неједначина: већи од атома, а мањи од макова зрна*. Али, како се од науке стомак не пуни, преостаје порок, који је одавно постао професија, па Михајловић добронамјерно савјетује: *Ако ти на тикету фали један погодак, играј руски рулет*.

Понекад се јави и глас разума да опомене и укаже на опасности којима смо изложени. Ненад Ђорилић зна одакле вреба катастрофа: *Студенти су поново на улици, управо су дипломирали*.

Срећом, те младе и (превеликим учењем) заведене људе има ко да освијести и да им да савјет. Небојша Боровина очински поручује: *У раду је спас, ко нема паметнија посла*.

Вратимо се нашој омиљеној “занимацији” - филозофирању. Живко Вујић излази са револуционарном тезом, која балканског човјека ставља у позицију “мађарске коцке”. Срећом, велики писац није дочекао да схвати колико је “промашио” у свом дјелу: *Поново читам Андрића. Мислим да ме он није довољно разумио*.

Иако је наш човјек понекад недостижан и недокучив за научнике и књижевнике, зна он своје слабости. Вујић самокритично: *Све ми је у минусу. Осим диоптрије*.

Шта да се ради? Такви смо од када смо се (наводно, сами) усправили на двије ноге. Зато често уздишемо за “прецима”. Слободан Живановић опомиње: *Све се враћа, па, и били смо мајмуни*.

Саво Мартиновић је још експлицитнији: *Недјеља је дан који посвећујем прецима. Идем у зоолошки врт*.

Ипак, још има здравога разума. Па, не можемо сви напустити родну грудну и отићи у заводљиву Европу. Екрем Мацић подсећа на разлоге због којих неки заувјек остају: *Не можемо све мозгове да извеземо. Неки се и просну*.

Уосталом, ни савјест није занемраљива категорија. Мацић има занимљив поглед на ову (повремену) појаву: *Гризе ме савјест! Докле бити поштен?*

Осјећај апсурдности у још апсурднијим временима са вишком цивилизације и мањком људских права Станислав Томић сажима у ововременски афоризам: *Јуче сам пјевао. Данас сам већ боље*.

Постоје ствари у којима чак напредујемо. Рецимо, позната је српска државотворност. Зоран Трбић - Зорт то сматра достигнућем: *Историјски напредак: оставиш једну државу, а вриједна дјеца од ње направе седам-осам*.

Познати смо по томе што нас неправедно критикују и када смо криви. Горан Мишковић има поруку за “велики свијет”: *Нас оптужују за расизам, а србија никад црња*.

За крај афористичарског виђења свијета одговара утјешна помисао Рабоша Ракијавелија илити Бошка Радића: *Није живот кратак ако се човјек мало скупи*.

ПОЈЕДИНАЧНО ПАМЕТНИ – КОЛЕКТИВНО ЛУДИ

Сатиричне пјесме, тзв. ругалице друштву, наравима, нама самим, слиједе општи тренд социјалног незнања. Све је јасније да би политичари, као обавезну литературу, требало да прелиставају афоризме и осталу врсту “шаљиве збиље”. Афористичарски поглед је много озбиљнији од доброг вица. Он једноставно сублимише више контекста једне ствари и може бити убитажнији од најефектнијих парола на демонстрацијама или револуцијама.

Божо Марић, у свега неколико стихова, мајсторски осликава судбину Срба који дају свијету научнике, умјетнике и спортисте, али као народ вјечно таворе на друштвеној маргини или су погодни за “топовско месо” и (само)хипнозу. Колико је само вијекова стало у ову кратку римовану дијагнозу:

Србину је божији одредио суд
да је појединачно паметан,
а колективно луд.

Миладин Берић враћа на ове просторе помало заборављену “политичку поезију”, која заправо не говори о вођама него о менталитету самог народа. Утолико је вриједна свака римована сатира, као психотерапија од вишка политике. И у строфама пјесме “Рек’о Миле” може се осјетити оно што је Марић ставио у два-три горе наведена стиха.

Ако су твоји у мањини
ил` кад неће ни на силу,
излаз ти је тад једини -
позовеш се ти на Милу.

.....
Кад је оно била фрка
и потеже један виле,
цијела је стала збрка
кад су рекли “рек’о Миле”.

.....
Код нас ти је такав сустав -
“рек’о Миле”, па тек устав.
Да је Миле душло већи,
не би стиг’о свима рећи.

.....
Зато, брате независни,
кад те мутног носе виле -
ти пред скупом само врисни:
“рек’о Миле”, “рек’о Миле”.

*Упалиће, зашто не би?
к'о да миле провјерава
ко све даје право себи
да се с њиме замајава.*

Епиграм, као афоризам у стиховима, заступљен је и у овогодишњем зборнику бијељинског “фестивала смијеха” или “фестивала суза” (како већ ко воли!). Вељко Рајковић у наше проблеме увлачи и Ајнштајна, чија теорија за нас (наравно) не вриједи:

Пракса релативитета

*није баш све релативно,
ајнштајне, ми знамо боље:
горе је увијек релативно лако,
а апсолутно тешко доље.*

Како у оваквим временима изгледа “патриотски епиграм”?!
Па-а-а-а-а.... шекспировски. Ево како на то гледа Раде Јовановић:

*Заљубљени у Србију,
како стоје ствари,
и од Ромеа и Јулије
већи су трагичари.*

Овогодишњи избор афоризама и сваковрсне сатире са већ традиционалног “бијељинског априла смијеха” изгледа као каква (не) весела пољопривредна прогноза: Жита неће бити, али хљеба ћемо имати! Апсурдно? Али, ми у апсурду живимо и, богами, пишемо.

Бијељина, априла 2013.

Тања МИЛУТИНОВИЋ

МЕЂУ ШАРЕНИМ РЕЧИМА

(Дејан Богојевић: *Песме процеса: пасје писмо* : визуелна и експериментална поезија, Баи, Ваљево: Графопрес, 2013)

*Уметност је борба – у уметности треба уложити своју кожу;
Треба радити као неколико црнаца: више бих волео да ништа не
кажем, него да се слабо изразим“*
(Из књиге *Писма брату* Винсента Ван Гога)

Већ на почетку своје збирке песама *Песме процеса: пасје писмо*, избором мотоа – наведеним фрагментом из књиге *Писма брату*, Дејан Богојевић наговештава да ће се бавити креативним процесом и његовим резултатима. Потврду о томе налазимо у уводној песми Марија Долдана, инспирисаној Дејановом стрип таблом. Она нас упућује на својеврсни синкретизам уметничког стваралаштва – ликовни израз у симбиози са поезијом. Технику којом се служи на цртежу, графици и колажу Богојевић преноси и на писану реч.

Збирка *Песме процеса: пасје писмо* састављена је од четири циклуса песама. Сваки тај циклус отвара илустрација чији је аутор сам песник. Његови необични цртежи - колажи, као да се подругују реалистичком начину приказивања слике. Они су налик песмама: надреални, апстрактни, духовити... У песничком и ликовном изразу Дејана Богојевића нема нимало кокетирања са реалношћу, са класичним канонима естетичким и формалним. Присутна је и једна помало узнемирујућа, обеспокојавајуће декомпонована слика, са елементима карикатуре и гротеске, налик на дечје цртеже. Оваквим цртежима песник нас уводи у своју поезију, припремајући нас за један необичан свет, креативни универзум човека – детета, који се игром, хумором, и неозбиљавањем збиље брани од баналне свакодневнице.

Први циклус песама у збирци ПАСЈЕ ПИСМО демистификује стваралачки чин и креативни процес.

Писац пише на сав глас...
...Пас је
Ушао у песму
Лагано као мрав у сасушен колач
(Пасје писмо)

Песник се подсмева инспирацији, пародира сам чин писања, руга се робовању форми, везаном стиху, метрици, али и општим местима, и метафорама избледелим од сталне употребе.

У посебној књизи
Ћу писати оде псима
Као да су ми род рођени
Род као писци света...
...Углађених строфа
Стерилиних пера
Блокираних тастатура
(Пасје писмо)

Песме су у духу колажа, несвакидашње, визуелно декорисане знаковима интерпункције и симболима са тастатуре. Али оне нису само визуелно ефектне, већ су и “озвучене” асонанцом и алитерацијом:

Париш
Пару
И
Параш
Снове
(Парање снова)

Песник се служи таутологијом диктирајући ритам, као у песми *Доле*, где речју дом почиње сваки стих у строфи:

Дом у причи што на игрицу личи
Дом у песми најновијој

У песми *Ура* = *Урал* Богојевић открива своје преференције и авангардне узоре: *Своје дадаистичке песме / Похрањујем у збирку.*

Циклус СТАЊЕ ПЕСМЕ је кључни циклус ове збирке. И у њему се песник бави стваралачким чином. У *Песми од сна*, он је на трагу надреализма.

Стихови сведоче о мешању, додиривању и преплитању различитих грана уметности, о повезивању ликовног израза и песничке слике:

*Песма је кад слика почиње да бледи
И кад галериста нешто доцрта
Црта је такође хоризонтална песма...
...Пример песме је свака песма Мони де Булија
Пример песме је сваки Кафкин цртеж*

*Песми не требају ни риме ни име
Треба јој игра срж и грч
И она је довољна себи самој*

У овој песми лежи кључ збирке. Инспирација се проналази у поетици авангарде, у програму надреализма, где песма долази из подсвесног и настаје кроз слободну игру асоцијација. Апстрактна и алогична, поиграва се са формом, и искорачује у сфере сна.

Богојевићева песма *нараста као осмех*. Смех је лајт мотив збирке - било да је подсмешљив, или доброћудан, или присутан само као ономотопеја, он је вентил којим се неутралише егзистенцијална тежина. *Пљујем/ Ту крту материју постојања (Ха)*.

У песми *Свет расте ћутњу* песник, духовито, сам себи посвети песму. У *Писању поезије*, он признаје - *Тестирам тесне риме*. Присутна је свест о тестирању граница семантичке и звуковне растегљивости.

Уметничка техника и поетика отварају се у стиховима. *Користио је своје колаже као посебан речник - своју кожу у осликаном простору. (Прво самоубиство је најављено/ Али је фракција)* Колажи су слике подсвести, а песме су колажи од тих слика. Уметник се поистовећује са својим стваралачким продуктом.

Песма *Зарез, две тачке* сведочи о тражењу адекватног израза, покушају да сване међу шареним речима у грлу рушевина. Израз уметника је мултимедијалан. Синкретички се прожимају цртеж и текст. Речи песме су шаролика игра. Форма је декомпонована техником деконструкције, а речи ослобођене смелим асоцијацијама. Оне живе свој живот, као колаж из сна.

ЈЕДНОРОГ ИЗ ПРИЧЕ је циклус који се формом, час више, час мање, приближава хаику песми. Уношењем бајковитог, заумног и алогичног одступа се од строге форме. Такав поступак је заправо инвентивно експериментисање, кокетирање и поигравање са хаику песмом. Оригиналноост и новина постижу се одмаком од стандардног метричког обрасца, све док од хаикуа не остану само ехо и слутња. То се чини у широком распону између слике у природи:

*црна птица -
мој одраз у води
покида удица*

преко уношења урбаних мотива:

*препуна дискотека
у углу црвени кофер
прекривен прашином*

до ефектног и бајковитог:

*једнорог
из приче у причу
умире*

Последњи циклус у збирци носи симболички назив *Решетке и шаке*. Он доноси снажан доживљај егзистенције као затвора, осећаја тескобе, немоћи и испразности. Дух је слаб, а руке су везане. Песма *Празно место* сведочи о таквом тренутку отуђености.

Да би све то нестало морао сам да употребим / свој дар, каже песник, алудирајући на сопствени стваралачки потенцијал, на креативност у којој се крију виталност, лек против обамрлости и рецепт за обнову снага. Уметник се опире егзистенцијалној тежини, и супроставља јој свој животни елан и радост стварања. Као резултат свега тога овом збирком доминирају воља за животом и слободан стваралачки дух који се опире канонима. И сам песник експлицитно изјављује *Канони су мртви* док експериментире и тражи другачији израз, оригиналан и духовит приступ проблематици уметничког стварања. У ту сврху он се не либи да прибегне слободним асоцијацијама, да се духовито поиграва са гласовима, да жонглира речима и слововима...

Збирку *Песме процеса* Дејана Богојевића обележили су стваралачки ентузијазам и интелектуална радозналост. Кроз стварање овај уметник превазилази све границе, његова креативност постаје бујица која има свој пут и своју снагу.

Светозар БОРАК

ЗРНЦА О ГОНИТЕЉИМА И ГОЊЕНИМА

(Анђелко Анушић „Пре блеска, а после олује“, Прометеј, Нови Сад, 2013)

Анушићева збирка кратких прича „Пре блеска, а после олује“ саздана је од 14 нумера, призива јасне асоцијације на артистичку досјетку неког доброг и вјештог версификатора када од 14 сонета вади сваки први стих и од тога механичког скупа начини магистрале, тематско, мисаоно и емоционално језгро већ сачињених строфа.

Овдје код Анушића могућ је обрнут пут: свака од 14 приповијетки, обимом малих, може бити снажан предложак за један роман или, најмање приповијетку, који би се литерарно, и не само на тај начин, бавили људима и судбинама са простора који се у једном времену звао Република Српска Крајина. Сличним литерарним поступком послужио се и велики Лав Николајевич Толстој када је од једне краће поеме руског поете Љермонтова „Бородино“, као инспиративног језгра, написао грандиозни роман „Рат и мир“. Могућност за један сличан подухват, наравно сличан по форми, дао је и Анђелко Анушић у поменутој збирци. Ето, на пример, из приповијетке „Човек из књиге“ мами изазов да један широки епски захват, какав је роман, или пак истраживачки подухват истотичне провинијенције, са свом својом научном апаратуром која се подразумејева у таквом послу. Анушићева метафора о књизи као зијеву немани управо назначава такав правац: „А тешко ономе, докторе, на кога зине Књига. Шта је чељуст лава? Шта гротло морске немани, спрам тога? Отвор оне паклене пећи! Шта зев реке! Кез ништавила, напоследку. Ништа се не може мерити с тим. А Књига је зинула на мој житак, докторе. А неће оставити на миру ни оне који се њоме не баве. Који од ње беже као олова духу. Камена самоутопљеној души. Као синцира удовима који се земљом ламатају, с мољцима се тркајући. Баш ови су њена слатка мрва! Они који нису засловљени у ниједној листини!

Ево шта је Књига упила у оном артешком бунару. Нећу дужити. Само три-четири капље. Толико да се непце и чело ороси. Сећање покваси пре него што падне први мрак. То морате чути. Лекар има уши за сва уста!

Прва капља: Пажин (Симе) Ратко (1941, новорођенче) –

27. 7. 1941. Јурила га Хајка, сустигла и прстигла јама камешница код Лијевна, на путу према мору Јадранскоме.

Друга капља: Радочај (Мирка) Спасе 18. 7. 1941. Кум Јулије и његов кумић напујдали на њ Хајку, ова Жицу, а Жицу предухитрила јама Јадовно.

Трећа капља: Почуча (Милице) дете (?) – 1944. августа. Кумашин Август и његово најстарије кумче јурило га, безименог и голог, по земљи његових прадедова. Сустигао га Конопац с вешалима, у Госпићу. Зањихало се као анђел о сунчевој зраци.

Четврта капља: Бекут (Миле) Љубица 1939-1941, јули. Сколила је Хајка под полумесечастим фесом, сустигла и прстигла Ватра, не да пламену. Лед и иње бели се отад по огњиштима. Зима стиже са ове стране у наше домове.

Није ваљда да се чудите и Књизи, докторе?!

Опседнут па опседнут!“

Тај артешки бунар прогутао је небројене пишчеве истороднике. Из њега би могла да покуља поплава, а оно су само капљице које се поменуше и заблисташе у мору суза над судбинама поморених због тога што су православне вјере и српске нације.

Свака од ових капљица чува могућност да се развије и уобличи у причу достојну античких трагедија или да се унесе у регистар неког ендемског бесчашћа. Да постоји непрекинута истрајност на страдалачком путу српског национа Анушић исповиједа реченицом: „Чим из матере испаднеш, одмах добијеш свега блаженопочившег као близанца“. О трајању и трајности такве судбине српског национа за коју се старају српски истојезичници, без обзира на заставу под којом „раде свој посао“, на свој нам начин говоре и Анушићеве метонимије путем којих он деперсонализује злочинце и сугерише на тај начин њихову безвременост и тиме трајну одређеност за пројектовани и практиковани злочин према Србима. Злочинци, тако, нису именовани према припадности вјери и нацији већ се идентификују као – Хајка, Жица, Конопац, Олова, Сечиво, Ватра... Замјена као да је узета из именослова српске народне традиције, гдје се неко зло не именује правим, аутентичним именом већ неким другим, да се не би опет призвало. Тако змију отровницу зову непоменица, сатану нечастиви, вука пустаија, даљину недођија итд. Одиста, злочини не заслужују имена и лика, мада им знамо кућу и кућиште.

У Анушићевим приповијеткама не сусрећемо грубе описе и грубе сударе стварности и фикције. Оно што је сустигло његове сународнике кроз тмасто ковитлање времена јесте непомен. Трагичну стварност Анушић не износи пред читаоца поступком једног историка, већ представља транспоновану кроз fine стилске поступке. Тако остаје вјеран литерарној, и уопште, умјетничкој традицији православног духовног простора каја траје већ вјековима и препознаје се код Деснице као и код Достојевског, код Рубљова као и код Георгија Митрофановића, код Анушића као и код Булгакова. Једна златна жица назначује православни стваралачки духовни круг. Он не подразумева да се овоземна стварност у својој голој појавности натуралистички преслика, већ да се ухвати и представи

она енергија која води и вуче ка горњем, духовном свијету. Тако је нпр. Рубљов на својим фрескама и иконама изображавао чудесан свијет склада боја и облика, док је око њега, на земљи, владао крвави метеж рата, монголско-татарских најезди и братоубилачких борби руских кнежева. Код писаца са православном духовном основом, макар је ни они сами не били свјесни, присутан је захтјев од давнина да ријечима треба да буде тијесно, а мислима пространо. Ту бригу о језику његовали су наши манастири, свуда гдје их је било и у којима је обитавао дух исихазма. И данас, послјије прохујалих вијекова и безбројних историјских непогода, то је видљиво. Ево тога знака и код Анђелка Анушића, видимо га особито у језику.

Од истине да су Хрвати и муслимани у свим најездама против Срба најприје циљали њихове цркве, књиге и људе од књиге, Анушић је придружио своје виђење једне истине која је излагала своје лице од бир-земана па ју је уобличио послуживши се речима Шекспира у „Бури“.

„...Па, као што рекох, он редовно спава
по подне: и тад можеш му просути
мозак, али прво књиге му одузми.
Кладом му разбиј лобању, или коцем
прободи га, или гркљан му пресеци
ножом. Али прво књиге му одузми.
Без њих ће он бити немоћна будала
као и ја и неће никога имати
да га слуша. Сви га они страшно мрзе
као и ја. Спали му све књиге...”

Шекспир (Бура, III, 2)

Анушићева прича „Стаза од књига“ најрјечитије говори о том послу уништитеља. О документарној основи овог пишевог исказа могу сведочити све српске библиотеке у Хрватској, приватне и јавне. Књига у власништву Срба уништавана је намјерно и систематски, мада није вјероватно да су уништавачи, па и њихови налогодавци узимали Шекспира као путоказ.

Виктор ЛАЗИЋ
Александра ДВОРАНЧИЋ

СРБИЈА МЕЂУ КЊИГАМА
Историјат породичне Библиотеке Лазић (од 1882)

Рај сам увек замишљао као неку врсту библиотеке.
Борхес

Лазићи, кнез Лазар и Лаза Телечки

Породица Лазић потиче из малог села Лазићево у околини Крушевца. По предању које се преноси са колена на колено, у време кнеза Лазара Хребелановића ова породица је била позната по великом јунаштву и оданости владару. Због тога их је кнез Лазар, у договору са Вуком Бранковићем, лично преселио на Косово и Метохију, у околину Пећи, како би бранили границу од честих турских упада. Међутим, за ово нема историјских доказа, осим села Лазићево које и данас постоји.

У хронологијама у Војводини Лазићи се први пут помињу 1666. године, када су забележени у Црвеној Цркви код Беле Цркве. Ту су се, према породичној легенди, населили због заваде са турским властима у Метохији. На неки начин су били претходница Велике сеобе Срба из 1690. године. У наредном веку Лазићи (понегде Лазини) наводе се у све већем броју насеља широм Војводине, а убрзо су први Лазићи регистровани и у селу Кумане код Зрењанина, где ће живети дуже од две стотине година¹.

Први предак Лазића кога знамо по имену и презимену је Михајло Лазић (м –?), за којег породично предање тврди да је био свештеник. Највероватније се његов отац са породицом преселио из Пећи у Војводину где је, као највредније благо, са собом понео нешто црквених књига.

О првим деценијама Лазића у Војводини мало се зна. Породична традиција говори да су се већ тада у кући увелико сабирале

¹Кумански Лазићи носе надимке: Шогорови, Пирђази, Карини, Цивини и Глишини.

књиге и окупљао учени свет. У то време, имати десетак књига значило је више него данас имати хиљаду. Зна се засигурно да се нешто касније у колекцији нашао Вечити календар Захарија Орфелина и Орфелинова Књига о грбовима.

Тада је било веома тешко штампати књиге, па је већина писаца користила систем пренумераната – продаје књига пре објављивања, појединцима који на тај начин финансирају штампу, а да би им се одала захвалност, на крају књиге се штампају њихова имена. Породица Телечки и Породица Лазић из Кумана су пренумеранти великог броја српских издања прве половине XIX века.

Директни потомци Михаила Лазића, наследници породичне традиције су: Јован Лазић (1750–?), ожењен Кумријом (1750–?), и њихов син Никола Лазић (1783–1844), ожењен Јулијаном (1783–1871).

Око 1850. године син Николе и Јулије, Јосиф (у неким изворима Јаков или Јанко) Лазић (1825–1862) наручује израду иконе за породичну славу Светог Ђорђа код тада познатих војвођанских сликара браће Свиленгаћа. То је и данас славска икона породице Лазић.²

Активнији културни ангажман Лазића почиње када се Јосиф Лазић жени Саром Кељачки (1825–1864), блиском сродницом Лазе Телечког.

Лаза Телечки (1841–1873) био је писар у адвокатској канцеларији Светозара Милетића, а по отварању Српског народног позоришта у Новом Саду 1861. године, он постаје први српски професионални глумац. Глумио је у Београду и Загребу, углавном у улогама домаћег репертоара. Његов рад се ту не зауставља: он преводи и прилагођава српским приликама око двадесет страних драма. Написао је драму "Последња деспотица смедеревска". У Куману се и данас, њему у спомен, одржавају "Дани Лазе Телечког", а једна од улица у самом центру Новог Сада носи његово име.

Лаза Телечки је био чест гост у кући Лазића и најзад је део своје невелике библиотеке оставио у аманет Александру Лазићу. На Лазиће је, уз књиге, пренео и љубав према позоришту.

Црква Светих Архангела у селу Кумане крај Зрењанина, у којем је 1882. године званично отворена Библиотека „Лазић“

²Икона је била у веома лошем стању, па је предата на рестаурацију Народном музеју у Београду. Потврду о старости и аутентичности иконе издао је Никола Кусовац, а рестаурацију су водили наши највећи стручњаци.

Библиотека уз Краљевину

У другој половини XIX века број књига које је породица Лазић имала у кући досегао је, вероватно, неколико стотина, што је за то време значило пуно: чак ни Матица српска тада није имала много више публикација у свом фонду.

У већ познату Библиотеку долазили су људи из целе Војводине, па понекад и из Србије, из Будимпеште... То је нагнало Јосифа Лазића да, са својом женом Саром и сином Александром Лазићем (1846–1915) Библиотеку званично отвори за јавност 1882. године. Ову годину су, за званичан почетак рада, изабрали симболично: тако су желели да прославе проглашење Србије за краљевину, и својим радом допринесу разгоревању српског питања.

Заправо, та Библиотека је првих деценија функционисала као незванично приватно читалиште. Водила се евиденција о изнајмљеним књигама, а начињен је и мали, приручни каталог Библиотеке и први библиотекарски печат. Александар Лазић истовремено, на првом издању Вуковог и Даничићевог Старог и Новог завета, у једној књизи (1871) започиње бележење породичног стабла.

Од самог почетка Библиотека је била својеврстан центар за културну размену. С обзиром на мултикултуралност средине у којој су живели, чланови породице Лазић су већ од краја XVIII века били полиглоте и у фонду Библиотеке држали књиге на различитим језицима. Најстарије књиге (пре 1800) углавном су штампане на латинском, француском и немачком језику, уз свега неколико српских издања. Најзаступљенији језици од половине XIX века су, према бројном стању библиотечких јединица: српски, немачки, француски, руски, мађарски, чешки.

Александар Лазић је имао двоје деце, Луку (1876–1947) и Лазара (1873–1951), који су наставили да граде фонд Библиотеке користећи два одвојена печата, мада је Лука Лазић од самог почетка активнији на пољу културе, а Лазар на пословном плану. Заједно воде локалну уљару и располажу значајним финансијским средствима.

Са књигама у гуњу преко Албаније

Лука Лазић вероватно завршава Панчевачку гимназију³, те постаје инжењер⁴ и 1900. године полаже возачки испит за возњу ”локомобила”⁵. Он у то доба поседује једну од првих вршалица у југоисточној Европи, са којом ради широм Аустро-Угарске, али и по Србији⁶.

³Непотврђен податак; закључено на основу десетак преосталих Лукиних уџбеника који су штампани за коришћење у Панчевачкој гимназији.

⁴Сачувана је потврда на мађарском.

⁵Загубљену оригиналну дозволу чланови породице су последњи пут видели пре десетак година, док се уџбеник за полагање и даље налази у фонду Библиотеке.

⁶Често је послом ишао на Косово и Метохију, а једном су га, док је радио у пољу, напали и ранили албански терористи, још пре Другог светског рата.

Почетком Првог светског рата Лазиви се боре на страни Савезника. Један број Лазива се пријављује у руске добровољце и прелази у Први и Други добровољачки корпус у Одеси, док Лука Лазив, највероватније 1915. године, прелази у Србију, где се пријављује, као добровољац, у Српску војску. Према сведочењу Данице Лазив (1914–2002), супруге Лукиног сина Милорада, плашећи се за опстанак Библиотеке код куће, Лука је са собом увек носио неколико највреднијих књига, ушивених у топао гуњ. Са српском војском и књигама у гуњу, Лука Лазив пешке прелази албанску голготу и стиже на Крф. Његов брод је торпедован и у општој пометњи, уместо да пређе у брод за спасавање, Лука скаче у море, како би спасао живот свом команданту (и пријатељу) који није знао да плива. Тако ће већи део књига које је понео са собом, у овој ратној авантури бити уништен.

Лука Лазив (1876–1947), власник Библиотеке у њено „златно доба“, фотографисан у војној униформи, са руком на књизи.

Српска влада, војска и народ покренули су у избеглиштву обимну издавачку делатност. Штампали су се закони и прописи, упутства, али и читанке, речници, забавна литература за народ, па чак и приручници за орање тракторима, љубавни романи... Све оно што је влади, народу и војсци било потребно код куће, требало им је и у избеглиштву. Тако Лука Лазив постепено почиње да сакупља српска избегличка издања на која је наилазио на Крфу, а затим и у Солуну.

Данас се ова издања сматрају раритетима и спадају у законном заштићена културна добра. Библиотека породице Лазив данас поседује више од 200 ратних публикација и преко 1.000 бројева периодике из раздобља 1914–1918, међу којима се налази и неколико цензурисаних издања и публикације чији је тираж запленина српска влада (иако су их Срби објавили) због противљења централистичком уједињењу Југославије.

Са тим благом Лука Лазив се враћа у Војводину, која је сада припојена Србији. У потпуности преузима управљање Библиотеком и отвара књижару и новинарницу. У раду примењује драгоцен принцип: по један примерак сваке публикације и сваких новина које су на продају, остаје у фонду Библиотеке⁷.

Фотографију пријатеља код којих је био смештен и који су му тада спасили живот држао је изнад кревета у Александрову. Ту слику његов син и унуци нису померали, па се и данас може видети на истом месту.

⁷Тако је Лука Лазив продавао, и купио први број Политикиног забавника 1939. године. Овај лист ће наставити да сакупљају и чувају његов син, унук и праунук, све до данас.

Породица, због изузетних ратних заслуга, бива награђена имањем код Српске Црње, у новооснованом селу Александрово⁸, а Лука Лазић добија Карађорђеву звезду⁹.

Опасни пушачи

Финансијски обезбеђен, мајстор неколико заната, Лука Лазић се окреће културној делатности. Ревизор је неколико војвођанских листова. Ствара читаву мрежу за разношење књига и новина по целом Банату, учествујући у многим културним пројектима, посебно оним везаним за позориште. Постаје оснивач Позоришне омладине у Александрову и лично ради на припремању представа различитих позоришних трупa. Сачуван је један сценарио представе о Сарајевском атентату, преписан његовом руком, на крају којег се налазе његови коментари о квалитету и пропустима изведених представа (1932).

За културни рад Луку Лазића је 1929. године Краљ Александар I Карађорђевић наградио Златном медаљом за грађанске заслуге, специјално нарученом у Прагу.

Лука Лазић постаје и политички активан, као одборник локалне скупштине. Међутим, незадовољан свеопштим стањем у земљи, окреће се Комунистичкој партији, због чега губи важне послове, бива уцењиван и прогањан. Тада заувек напушта родно Кумане и прелази са породицом у Александрово, преносећи тамо и целокупан фонд Библиотеке.

У оскудици, Лука почиње сам педантно да коричи књиге и новине, користећи материјал који му је био доступан – стари картон, новине, обућарски прибор и свињарски канап. Тако настаје више стотина адлигата (различитих књига повезаних у једну), од којих су многи и данас у фонду Библиотеке. Највећи проблем је представљао немар и дрскост читалаца који су, у свеопштој несташици папира, често цепали листове из књига како би их користили за увијање цигара, фишке, украсе на зиду, као тоалет папир... Како су у већини случајева власници Библиотеке то откривали много касније, а у временима ратова и криза није било средстава да се купе нови примерци истих књига, иако су их често сами продавали, Лука Лазић се одлучује за невероватан посао: да све странице које недостају у књигама ручно препише, а да цртеже – прецрта! Тако се данас у Библиотеци могу видети на стотине страна преписаних руком овог књигољупца.

⁸Насеље је добило име по оснивачу, Краљу Александру I Карађорђевићу, а после Другог светског рата је преименовано у Велике Ливаде. Данас носи стари назив.

⁹Украдена деведесетих година XX века из куће у Александрову, али постоје многобројни сведоци у породици који су медаљу видели.

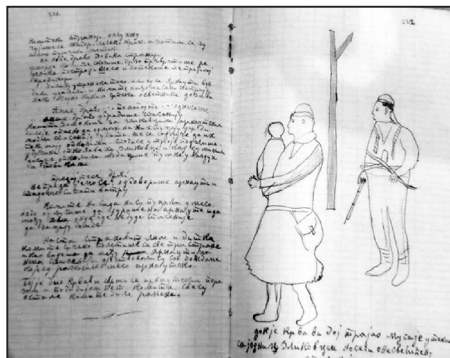
Неписмена библиотекарка

Лука Лазић се оженио Мартом Тадић (1872–1962) из Перлеза, са којом је имао више од десеторо деце, која су углавном умирала одмах по рођењу. Рођење и смрт сваког детета Лука педантно уписује у породично стабло. Када му, у 17. години, гине најстарији преживели син, Милутин¹⁰, Лука остаје са једним мушким наследником – Милорадом, и кћерком Кристином.

Милорад Лазић (1912–1977) већ средином двадесетих година увелико ради са оцем у књижари и Библиотеци. После пропасти првог брака са извесном Маријом, жени се Даницом (1914–2002) из сиромашне породице Влаховић, која се у Александрово доселила из Лике¹¹.

Даница Лазић, висока и витка, храбра, упорна, поштена и јака Личанка, била је најстарије од десеторо деце Влаховића. Родитељи су је продали као слугу локалном свештенику, како би приход од њеног рада издржавао остатак породице. Упркос понижењима, упркос томе што су је третирали као правог роба, тако да је чак и јела са пода, била је, и до смрти остала, велики верник.

По удаји за Милорада Лазића, кога је једва познавала, иако неписмена (родитељи су јој изричито забранили да се описмени), почиње да ради са књигама. За кратко време јој се догађа радост да је истински заволела тај посао, као и своју нову породицу, која је сада осиромашена, суочена са бројним недаћама.

Читаоци су понекад цепали листове из књига да би их користили за цигарете, фишеке, итд. Власници библиотеке нису увек били у могућности да купују исте књиге, па су исцепане стране – њих више стотина – преписивали и пресликавали, оставивши тако сведочанство о великој посвећености и љубави према писаној речи.

С Хитлером неискрено до краја

Почетком Другог светског рата Банат бива окупиран и припојен немачком Трећем рајху. Мушкарцима се строго забрањује излазак из насеља у којима живе.

Међутим, Немцима је била неопходна мрежа за разношење ратне пропаганде, фашистичких прогласа, књига и новина. Пошто су чули да разгранат систем доставе већ постоји код породице Лазић,

¹⁰На првој страни породичне Библије се може видети његов потпис; смртно је повређен током чишћења бунара.

¹¹Село Горње Врховине код Плитвица.

Милорад Лазич управљао је Библиотеком од 1940. до 1977. године; ни по цену гладовања током ратних година није пристајао да продаје књижно наслеђе.

убрзо стиже наређење да се књижара и новинарница поново отворе, са целокупном предратном мрежом. Милорад Лазич им не улива много поверења, па за њега остаје на снази забрана за излазак из насеља, али наредбу за рад и одобрење за несметано кретање на територији Трећег рајха (тзв. Aussweis) добија његова неписмена супруга, двадесетседмогодишња Даница Лазич, мајка двогодишње девојчице.

Ратна обавеза породице је да разноси нацистичку пропаганду, да шири Хитлерову "Моју борбу" по Банату, да немачким војним јединицама доноси летке и новине. Немци верују да неписмено женско чељаде, са бебом у постељи, не може за њих бити претња.

Сарадња са окупатором је најгора казна за породицу која је вековима држала до строгих моралних начела, барем када је у питању отаџбина. Зато Даница Лазич, већ првих дана на свом послу, уз сагласност свог мужа, ступа у контакт с партизанима Меленачког атара, познатим по жестоцима нападима на Немце. За њих ће наредне

четири године храбра Даница радити као шпијун! Имаће три основна задатка: да испод фашистичке разноси партизанску литературу, пре свега илегални часопис "Нашу борбу" и партизанске прогласе који позивају на устанак и отпор окупатору, те да путем обраћа пажњу на број, опште стање и позиције немачких јединица и о томе извештава партизане. Можда је најбитнији био трећи задатак: она је могла да слободно оде у Зрењанин до продавнице и купи преко потребну храну, коју је затим остављала на договореним местима у кукурузима. Партизани су ту храну редовно плаћали и, према њеном сведочењу, никад јој нису остали дужни.

Тај тајни посао носио је велики ризик. Да су Немци само наслутили чиме се Даница бави, цела породица би завршила на вешалима. Према Даничином сведочењу, два тренутка памти као нарочито опасна: када су је, једном, зауставили због ванредне контроле, а са собом је имала "Нашу борбу"; но, пустили су је без детаљног претреса, јер им као женско није била сумњива; други пут, када је немачка јединица предузела изненадни претрес куће.

По Даничином сведочењу, партизанску пропаганду су чували иза два реда тегле са медом¹². Фашисти су у преметачини куће почели да померају и тегле са медом у орману, и то „на њене очи“. Стајала је као укопана, чинило јој се да ће умрети оног секунда када почну

¹²Милорад Лазич се бавио производњом меда, о чему сведочи и читава колекција о томе у фонду Библиотеке.

да размичу други ред... Али, војник је, немарно померајући тегле, померио само оне из првог реда, овлаш гурнувши оне из другог, тако да се комунистичке новине нису виделе, и породица је спасена.

Нисмо на продају

Средином рата завладала је велика глад. Враћајући се са својих тајних задатака, Даница је партизанима остављала наручену храну, не узимајући ништа за себе; својој породици је брала печурке, боквицу и траве крај пута. Управо су јели укусну супу од траве и корења, када се на капији породичне куће појавио неки немачки трговац. Већ по одећи видело се да је богат: био је у оделу и са шеширом.

Немац је тражио да разговара са Луком и Милорадом о књигама. Лука је тада већ био оболео од шећерне болести и ослепео, па је Милорад изашао пред кућу. Трговац је рекао да је чуо да се у кући налази једна ретка чешка књига из XVIII века, и да би он био спреман да је купи. Понудио је три цака брашна! Милорад је дограбио виле које су стајале у близини и истерао га из дворишта. Породична традиција није на продају, чак ни у време љуте глади!

Нису сви у селу имали срећу да преживе рат: двадесет и пет младића из Александрова и суседног села, Карађорђево, Немци су током рата стрељали¹³, а рођени Даничин брат је погинуо на Сремском фронту. Даничин стриц, Сава Влаховић, у Хрватској је био приморан да гледа како му усташе пале кућу, са женом и двоје деце унутра...

За ратни илегални рад, Даница Лазић је понуђена доживотна пензија и Партизанска споменица 1941. Она је обоје одбила, тврдећи да за испуњење своје моралне дужности не може да узима новац и награде.

Књиге испод земље

Ослобођење није донело очекивани спокој. Нове, комунистичке власти, одлучиле су да национализују Библиотеку и још нешто имовине Лазића, што је наишло на жесток отпор породице. Луки и Милораду је било несхватљиво да би неко могао тек тако да им отме кроз векове стицану породичну традицију. Стрепели су и за безбедност породице: како ће реаговати комунисти ако у кући пронађу остатке фашистичке литературе, или књиге које величају Обреновиће и Карађорђевиће? Не само што би цела породица могла да настрада, већ је сасвим извесно да би добар део Библиотеке завршио у пламену. Тада су се чланови породице заветовали да ниједну књигу неће уништити на идеолошкој основи, јер је сва та литература део историје и треба да буде сачувана као сведочанство једног времена, али и као доказ свега што је породица преживела.

¹³Испред улаза у Александрово налази се споменик свим стрељанима на том месту.

Да би спасили библиотечки фонд, највредније, као и све књиге проблематичне садржине, закопали су испод винограда у непосредној близини куће, а преостале разделили у неколико домаћинстава ближе и даље родбине и пријатеља. Комунистичке власти ни после детаљне претраге нису могле да их пронађу, па су Милорада Лазића накратко притворили. Сви су познавали заслуге Лазића за ослобођење од фашизма, те су нове власти убрзо одустале од даљег прогона породице.

Тако су се власници Библиотеке, од заговорника комунизма за време Краљевине који су доцније ризиковали своје животе за партизанске јединице, претворили у његове противнике. О томе сведочи и наслеђени фонд Библиотеке, у којем готово да није било ниједне комунистичке књиге штампане после 1944. године.

Гашење Библиотеке

Библиотеку и новинарницу крајем педесетих година обнавља Милорад Лазић, са посебно великом колекцијом стрипова и романа. Књиге су даване на коришћење мештанима три општине, све до Милорадове смрти 1977. године. Његову децу тај, претежно волонтерски посао, није занимао. Библиотека се затвара, а Даница Лазић уништава печате и део документације, како не би дошло до злоупотребе.

Књиге се одлажу у неуслован магацински простор; велики број издатих књига остаје код корисника. У наредне две деценије књиге ће се осипати, пропадати, уништавати, или ће их, пак, фамилија, пријатељи и комшије разносити којекуда. Сва периодика која до Милорадове смрти није била укоричена, биће коришћена као огрев.

Бранислав Лазић, млађи Милорадов син, повремено се бавио библиотекарством (сређује војну библиотеку на Цетињу и библиотеку Беобанке у којој је радио). Његов син, Виктор Лазић (1985) као осмогодишњак почиње да пише песме, сакупља поштанске марке и папирни новац, и занима се за књижевност, не знајући за породичну традицију.

Где ја стадох, ти продужи

Даница Лазић, иако је цео живот провела са књигама, остаје неписмена. Њен супруг ју је научио поједина слова, али у бурним годинама никада није било времена за учење... Требало је хранити породицу, радити у пољу, разносити књиге бициклом некада и по више од стотину километара на дан...

То што је остала неписмена, бака Даница је сматрала за највећу неправду која ју је задесила. Стално се жалила на судбину која јој је доделила да цео живот проведе са књигама, а да ниједну не прочита! Књиге је разазнавала, класификовала и продавала по сликама и бојама... Досегла је безмало осамдесету годину живота, када јој малени Виктор, чувши њену причу, предлаже да је научи да чита! Током недељу дана дружења са унуком у пролеће 1993. године, уз Викторов буквар, бака Даница ће, са истинским одушевљењем,

Библиотека Лазих, Музеј књиге и путовања данас

савладати читање ћирилице, а Виктор сазнаје да је он шеста генерација откада је Библиотека отворена за јавност, девета откада су Лазихи у Војводини и откада се зна да се баве књигом.

Следеће године Даница тражи да је доведу у Београд, иако јој дуг пут тешко пада. Са деветогодишњим Виктором тад тражи разговор насамо. Предаје му једине две сачуване медаље, као и нешто документације од предака. Од тада ће му, постепено, поклањати део по део онога што је остало од Библиотеке. Део породице се томе у почетку изричито противи, али на крају, уз велику упорност Данице и Бранислава Лазиха, свих преосталих две хиљаде наслова стиже до Виктора.

Виктор Лазих (1985) је адвокат, књижевник, докторанд кинеског права, полиглота, овлашћени преводилац са лиценцом туристичког водича, амбасадор Српског библиофилског друштва, филателиста, нумизматичар, спољни сарадник Географског института САНУ (2009–2011); ренесансна личност коју су медији прогласили "највећим српским путописцем". Поред љубави према књигама гаји и велику љубав према путовањима, па је обишао више од седамдесет земаља на четири континента, написавши књиге: Гете – између поезије и истине (2003), Тумарање земљом осмеа (2006), Велика авантура (2010) и У срцу Суматре (2011). Прву своју књигу, о Гетеу, којим је био опчињен, написао је као седамнаестогодишњак.

Веза са собом и са светом: "АДЛИГАТ"

Удружење за културу, уметност и међународну сарадњу "АДЛИГАТ" основано је 2012. године, с циљем обнове Библиотеке Лазих, отварања Музеја књиге и путовања и Музеја српске књижевности. Фонд Библиотеке је већ обновљен, а формирана је и колекција за сталну поставку Музеја књиге и путовања. У току је сакупљање материјала за Музеј српске књижевности.

Назив "Адлигат" узет је као симбол повезаности више књига,

те више области, култура, земаља и народа у један повез, у једну планету, једну институцију. То је невладина, непрофитна организација, у потпуности посвећена развоју културе и културној размени.

Оснивање Удружења су подржали: Удружење књижевника Србије, Правни факултет Универзитета у Београду, Српско библиофилско друштво, Српско географско друштво, Удружење туристичких водича Републике Србије, Друштво српско-индонежанског пријатељства "Нусантара", Руски дом у Београду, часопис Национална географија (Србија) и друге важне институције, а међу оснивачима, са статусом почасног члана-оснивача су: академици Матија Бећковић, Драгослав Михајловић, Данило Баста, Рајко Петров Ного, универзитетски професори Сима Аврамовић, Радосав Пушић, Андреј Фајгел, Иво Тартаља, стручњаци за књигу и библиотекарство Срђан Стојанчев, Светлана Мирчов и Борјанка Трајковић, те угледни српски уметници: Емир Кустурица, Љубивоје Ршумовић, Перо Зубац, Љиљана Благојевић, Мирјана Булатовић, Бранислав Вељковић...

Захваљујући путовањима Виктора Лазића, данас је ово једина Библиотека у региону у којој се могу наћи читаве колекције књига о удаљеним земљама, народима и културама. Ту су и десетине будистичких молитвеника из Монголије, Мијанмара, са Тибета и из конфуцијанских манастира (на штапићима од бамбуса, на дрвету, са корицама од камена), магијске књиге разних племена (нпр. од костију и палиног лишћа из племена бивших људождера), књиге од свиле, јестиве књиге од пиринча или, пак, нејестиве – од слоновог измета!

Али, то је и једна од ретких библиотека у којој се налазе богате колекције раритетних српских књига, као и посебне колекције посвећене појединим периодима српске историје и колекције књига, периодике, рукописа и предмета српских писаца. Удружење такође формира посебну колекцију књига са аутограмом аутора.

Основна делатност Удружења је очувања и промоција српске културне баштине, али и представљање других народа и култура у Србији. Зато ће у Библиотеци свака од земаља имати своју колекцију књига, мапа, разгледница, филателије и нумизматике, те разних артефаката. Тиме се, уз поштовање породичне традиције грађења мостова између култура, ствара ретко богата међународна библиотека, прави музеј књиге (тренутно око 3.000 ретких и необичних примерака) и путовања, у коме се корисници могу упознати са удаљеним деловима света и мање познатим културама, али и са историјом и културом Србије.

Библиотека данас броји скоро пола милиона јединица: око 100.000 књига, 50.000 бројева периодике, 130.000 разгледница и проспеката, 30.000 мапа, око 120.000 различитих поштанских маркица, 5.000 примерака папирног и више од 2.000 комада кованог новца, преко 1.000 других музејских артефаката...

Удружење тренутно поседује просторије у Београду, у Улици Јосипа Славенског 19а, на Бањици, где се налази матично одељење (70 квадратних метара), просторија специјално опремљена за чување старе и ретке књиге (25 квадратних метара), просторија легата (30 квадратних метара), сала за Музеј књиге (завршетак радова је

планиран до јесени 2014. године) – 80 квадратних метара, магацин са салом за књижевне вечери у Кумодражу, надомак спомен-куће војводе Степе Степановића – 220 квадратних метара (са урађеним пројектом за проширење до 2.500 квадратних метара).

Библиотека је изграђена захваљујући великом ангажовању Бранислава Лазиха и његове супруге Горице Лазих.

Циљ Удружења "Адлигат" је да прерасте у установу од националног, па и светског значаја, која ће чувати традицију предака и градити мостове са другим културама.

Опирање заборава

Један од многобројних циљева Библиотеке је очување сећања на значајне личности из српске историје и културе. Тако, одређене колекције носе имена заборављених српских великана, углавном оних који су своје легате оставили Библиотеци Лазих.

Колекција "Проф. мр Миодарг Живанов" (Колекција библиографија, штампе и библиотекарства)

Миодраг Живанов (1928–2002) је најважнији српски библиограф модерног доба, дугогодишњи начелник Библиографског одељења Народне библиотеке Србије. Био је главни редактор *Ретроспективне српске библиографије 1868–1944*, на којој је, са својим професором Миленом М. Николићем, радио 40 година (23 године самостално). То је највећи и најважнији пројекат у историји српског библиотекарства. Веома је значајан његов рад на откривању анонимних аутора и ауторства дела под псеудонимом.

Његова супруга, Драгослава Живанов, поклонила је његову личну библиотеку са преко 400 библиографија и више десетина предмета и рукописа Библиотеци Лазих.

Колекција "Проф. др Илеана Чура" (Колекција Индије)

Проф. др Илеана Чура (1930) повукла је свој легат из Народне библиотеке Србије и поклонила га Библиотеци Лазих.

У новосадској рацији убијено је шеснаест чланова породице Чура, а и сама Илеана је, као једанаестогодишње дете, поведена на стрељање које је преживела игром случаја.

После рата јој комунисти национализују већи део имовине. Постала је познати професор енглеској језика, оснивач Катедре за српскохрватски језик на Универзитету у Њу Делхију, оснивач Одсека за канадистику на Филолошком факултету у Београду и један од оснивача Катедре за англистику на Филозофском факултету у Приштини.

У кући њених родитеља у Новом Саду гостовао је индијски нобеловац Рабиндранат Тагоре. У току је поступак реституције тог објекта, који ће, уз одређене услове, Илеана Чура препустити на коришћење Библиотеци, и у којем АДЛИГАТ планира да отвори Музеј новосадске рације и огранак Музеја књиге и Библиотеке Лазих.

У овом легату постоји значајан фонд литературе о Индији и из индијске књижевности, са потписима угледних индијских аутора, али и значајна колекција англистике и канадистике.

У оквиру легата Библиотеци Лазих су уступљена и сва ауторска права на њена дела.

Целокупна Колекција Индије у Библиотеци Лазих носи име "Проф. др Илеана Чура".

Колекција "Иво и Вукица Бешевић" (Колекција медицине)

Проф. др Иво Бешевић (1922–2009), син сликара Николе Бешевића, чувени српски дечји хирург, један од оснивача Института за мајку и дете, иноватор у хирургији...

Његова удовица, Вукица Бешевић, поклонила је Библиотеци већи део хирурговне медицинске литературе, телевизијски снимак операције која је ушла у светске медицинске енциклопедије, као и неколико слика Николе Бешевића, уз књигу *Радост боја* хирурговне сестре, дугогодишње новинарке Политике, "Иванке Бешевић".

Поред тога, Вукица Бешевић је Библиотеци поклонила сачувани део личне библиотеке песника Стевана Бешевића, деде Иве Бешевића, као и многе друге значајне експонате.

У оквиру овог легата су уступљена и сва ауторска права на писана дела проф. др Иве Бешевића и Николе Бешевића.

Целокупна Колекција медицине Библиотеке Лазих носи име "Иво и Вукица Бешевић".

Колекција "Проф. др Петар Бингулац" (Колекција музикологије)

Проф. др Петар Бингулац (1897–1990) био је један од највећих српских интелектуалаца. Завршио је четири факултета – право, филозофију, богословију и музичку академију. Био је угледан југословенски дипломата у Милану, Прагу и Софији, и један од најбољих српских професора музике.

Његови син и снаха, Станоје и Светлана Бингулац, поклонили су већи део његове личне библиотеке Библиотеци Лазих.

Целокупна колекција музикологије носи име "Проф. др Петар Бингулац".

Легат Србе Игњатовића (у оснивању)

Мр Срба Игњатовић, књижевни критичар, песник и приповедач, дугогодишњи председник Удружења књижевника Србије, главни и одговорни уредник часописа "Савременик", власник издавачке куће "Апостроф" (Београд). Добитник је многобројних домаћих и иностраних награда и признања, међу којима и *Признања за врхунски допринос националној култури у Републици Србији*.

У библиотеци Лазих налази се лична библиотека Србе Игњатовића, укључујући и рукописе, фотографије и нешто личних предмета.

Захваљујемо се свима који су допринели развоју наше институције и изградњи наших фондова; уједно позивамо и друге људе добре воље да нам помогну, пре свега, донацијама књига и предмета. Ми свакој књизи налазимо одговарајуће место, а само заједничким стремљењима и здруженим напором можемо изградити нови, јак стуб српске културе.

Батрић Л. ЋАЛОВИЋ

*ЕМОТИВНИ И ДУХОВИТИ СТИЛ НИКОЛЕ ТЕСЛЕ У ПРЕПИСЦИ
СА РОДБИНОМ*

„Крила су све у животу човека“

Реченица у поднаслову: *Крила су све у животу човека* преузета је из интервјуа који је Никола Тесла дао за часопис *Бесмртност* 1899. године, у својој тадашњој лабораторији у Колорадо Спрингсу. На питање америчког новинара: „Нисте престали да летите још од оних давних дана у Смиљану?“ (алудирајући на Теслину жељу као дечака да полети са крова породичне куће и његово нимало меко приземљење) Тесла је одговорио: *Желио сам да полетим са крова и пао сам: погрешни дјечји прорачуни. Не заборавите, младићу: крила су све у животу!*

О ТЕСЛИНИМ ПИСМИМА И СПИСАТЕЉСКОМ СТИЛУ

У архивским просторијама Музеја Николе Тесле, у Београду, налази се око 70.000 писама Николе Тесле и 7.000 разних кореспондената. Писма су писана у периоду од 60 година од 1882. па готово до пред сам крај Теслиног живота 1942. године (Тесла је умро 7. јануара 1943. на дан православног празника Рождества Христовог – Божића).

Велики научник, свакако, није имао превише времена за родбинску преписку, али је, кад год му је интензивни проналазачки и стваралачки рад то допуштао, одговарао својим сестрама и родбини, макар и телеграфски кратко, барем са неколико редова или тек једном реченицом. Зато је логично да постоји скоро седам пута већи број писама упућених Тесли у односу на број писама које је он упутио другима.

Да му је преписка са ближњима била несумњиво драга упућује и чињеница да је писма чувао и сачувао као успомену и драгоцену духовну везу са сестрама, ближим и даљим рођацима.

Тесла је био веома емотивна личност. Поред тога, бриљантног ума, а уз то и духовит и лепорек. Иако је од младости до упокојења, свој

најважнији стваралачки део живота провео у Сједињеним Америчким Државама, ипак је увек остао веран народу из кога је потекао, народној традицији и духовним вредностима динарског човека. Теслин отац је био свештеник Српске православне цркве, један ујак митрополит, деда по мајци и прадеда, такође, свештеници. Стриц и ујак су му били официри, као и други преци. Свештенички и официрски позиви били су најцењенији међу Србима у Лици, а посебно међу Теслиним прецима. Стога је разумљиво што су разговори о духовним и ратничким темама били најзаступљенији у породици нашег научника. Духовник у науци а ратник против животних недаћа постао је и сам Тесла, потврђујући истинитост народне пословице да „крв није вода“.

У својој аутобиографији, која се појавила 1919. године, али исто тако и у сачуваним писмима рођацима, као и интервјуима новинарима, уочава се навек занимљив стил. Исказ великог научника је језгровит и сажет, иновативан и често духовит, па чак и у оним данима и годинама када му животне околности нимало нису биле наклоњене. Његова реченица је увек јасна и написана једноставним речима. Како сам Тесла каже (у писму Бломфилду Муру 11. децембра 1894.): „Нема те истине која се не може изрећи једноставним речима“. Увек се издизао изнад свакодневних проблема, па је и својим топлим, интригантним и духовитим стилем успео да се издигне изнад садржаја већине аутобиографија научника XX века. Његова аутобиографија једноставног назива „Моји изуми“ која је првобитно излазила у америчком часопису „Електрикал Експериментер“ у виду аутобиографских чланака, доживела изузетну популарност, још у годинама интензивног Теслиног стваралачко-проналазачког рада. Нарочите су научно-новинарске послатице Теслини интервјуи, у којима он понекад напросто шокира јавност својим сензационалним и футуристичким исказима. У преписци са родбином (у писмима и телеграмима), иако често у „преши“, како сам каже, увек је пажљив, достојанствен, скроман, љубазан, брижан, а почесто и духовит. Иако су сва Теслина дела непресушна ризница драгоцених научних информација, она су и ризница лепих речи који одају човека огромне ерудиције.

Сви делови писама у овом раду преузети су из књиге „Никола Тесла: преписка са родбином“ објављене у Београду 1993. године од стране сарадника у Музеју Николе Тесле међу којима се посебно истичу Дубравка Смиљанић и Зорица Циврић. Писма која су у овој књизи објављена само су део богате оставштине Музеја Николе Тесле у Београду која се чува и пружа могућност да се у будућности још детаљније и свеобухватније истражи. У овој књизи објављено је свега 30 писама које је упутио Никола Тесла својим рођацима.

Овим скромним текстом придружујем се одавању почasti, али и бољем упознавању личног живота генијалног проналазача Николе Тесле. Његов делатни живот, његове речи и визионарство светлосни су путокази ка напретку читавог човечанства.

У проучаваној преписци са родбином, иако делимично објављеној, Тесла нам се открива не само као изванредан научник и изумитељ већ и као изванредан човек. Теслина искреност, храброст,

добронамерност, дискретност, топлина, интелект, духовите поуке и запажања, као и емоције које у овој преписци почесто није скривао, показују велико богатство Теслине личности и вишеслојност његовог чудесног живота.

ТЕСЛИНА ПРЕПИСКА СА РОДБИНОМ

О томе колико су му значила писма родбине, о губитку првог пословног пријатеља у САД - Чарлса Пека и тешким приликама свога истраживачког рада у Америци млади Тесла емотивно сведочи своме ујаку Петру Мандићу, у Њујорку 18.8.1890. У писму он пише:

Ваше писмо добио сам касно, јер нијесам био у Њу Јорку. Све новости, осим што се тиче Вашег и Смиљина здравља развеселиле су ме...

Морам да Вам јавим једну тужну вијест. Најбољи мој пријатељ (и једини) који ме је овђе потпомагао у првијем покушајима и кога сам искрено љубио ради његовог ретког поштења и врлина, умро је. Да је тај човјек поживио, нема двојбе, с његовом ванредном вијештином у послу и мојим идејама био бих стекао иметак за неколико година...

Послао сам мајци по обичају 100 фор(инти), ну нико ми није јавио већ има два или три мјесеца, да ли добија редовно новце

Тесла је увек пажљив и топао према својим рођацима, посебно мајци којој доследно шаље и новчане пошилке, те у истом писму пише:

Надајући се да ће Вас ово писмо наћи све у здрављу и поздрављајући најсрдачније мајку и сестре и зетове и сав остали род и пријатеље

Ваш љубећи Вас Никола.

Године 1892. већ славан широм света, Тесла у великим градовима Европе држи предавања о својим најновијим истраживањима, али након смрти мајке, успева да се јави своме ујаку Паји Мандићу (21. априла) кратким писмом које читаво одише тугом:

Драги ујаче,

Ваше писмо ево сам сад добијо. Не треба да Вам кажем да сам неизмјерно жалостан, ну тјешим се колико можем. Предвиђао сам већ одавно жалостни овај догађај али ипак удар је бијо тежак. Надао сам се увјек да ће мајка још дуго поживити јер била је снажна а мој и ујаков успјех јако ју је кријепио.

Било ми је врло жао да се нисмо могли састати има двије године кад сам у тој намјери прошао кроз Славонију. Овај пут ћу глети да Вас не проакнем и јавићу Вам за доба ће се можемо састати!

Поздрав свима Ваш Никола.

Иако се 1893. налази са Вестингхаусом у великим пословима око преношења и коришћења наизменичних струја и изградње

хидроенергетског система на Нијагариним водопадима, Тесла са пуно самилости брине о здрављу свога брата од тетке Симе Мајсторовића у писму од 2. јануара те му упућује следеће речи:

Не знам да ли ћу да се веселим или да тугујем на оно што ми пишеш. Нисам никада двојио да ћеш ти положити испите с одликом, ну чувај здравље, ако Бога знаш! Ако будеш пазио на себе неко вријеме послѣ тих великијех напора, освједочен сам да ћеш сасвим оздравити. Удајем се једино у Твоју младост, а друго у то што сам и сам у Твојим годинама исто тако страдао и можебит да је некад изгледало горе са мношћом него с Тобом.

У истом писму, већ прослављени научник, осврће се и на своју преписку са ујаком Петром, истичући поштовање задате речи, одговорност и моралност које су Теслу увек красиле:

Од ујака још ни ријечи, иако обећасмо и зарекосмо се као људи да ћемо често писати. Ја започех као човјек, написах два писма и два телеграма па сад чекам, а ујак се осрамио до зла Бога. Још ћу једанпут покушати па онда збогом оче Митрополите!

Но увек скроман и самокритичан, племенит и никада злопамтило он ће и самог себе укорити за неписање, у писму ујаку Петру Мандићу од 8.децембра 1893:

Ви се не сећате да сам Вам два пут писао и на поласку из Лондона телеграфисао, а ви одговористе и обећасте писати. Опет добио сам од Симе два писма па ми и он обећа да ћете писати док времена не нађете. Ну то су све мале ствари. Истина је жива обадва осрамотисмо се...

У наставку писма на духовито-ироничан начин пише о суревљивости колега научника који су га у време највећих успеха и славе одвраћали од његових идеја, као и о својој великој упорности и снажној вољи:

Многа писма добио сам од највећијех духова, препоручујући ми да се канем посла јер кажу да има ученијих људи доста али мален број оних који имају идеја. Тако уместо да ме одвраћају од рада све ме више одушевљавају. Многе одлике сам добио а као да ће бити и другије. Помислите како ствари стоје кад ево има неколико дана добих фотографију од Едисона са потписом «Тесла од Едисона»...

Увек осетљив на туђу несрећу, Тесла не заборавља ни брата Сима, радујући се његовом оздрављењу, а ни самог ујака коме честита на успесима у послу:

Не знате колико ме весели што се је Симо опоравио и да су сви тамо прилично... Чеситам Вам на лијепом успеху, знам како је тешко било с народом и владом.

Да му стицање новца никада није био циљ, већ управо помоћ другима, сведочи наш изумитељ у многим писмима. Теслина дарежљивост и патриотизам су били познати те је помагао својим сународницима кад год би могао. Када то није успевао није се осећао добро. О томе сведочи и његово писмо нећаку Николи од 14. марта 1929. када су његове финансијске прилике стојале лоше: *Срце ме боли што нисам био у положају да пошаљем нашим нешто новаца јер страдање је морало бити безприменно.* Слично сведочи у писму написаном у Њујорку 20. октобра 1893. а насловљено на адресу Теслиног ујака Паје Мандића, у ком казује:

Ако се овђе успјех осигура онда ће се моји проналасци и тамо употребити. Изгледа као да ће се машине мог система употребити у преносима силе Нијагаре... У главном већ је закључено да се неколико идеја мојијех употреби у том гигантском подухвату. Ако се овђе успије новаца ћу стећи доста. На то не мислим ну мило би ми било кад би могао рођацима помоћи. Славе сам стекао више него иједан у мојој струци, тако ми сви кажу. Одлику за одликом добивао сам, то ме бодри и гони напријед. Ну неколико мисли увијек ми је пред очима. Кад би могао само једну практично развити, сав свијет широм би то осјетио.

У продужетку истог писма износи духовита запажања о вину и својим здравим навикама: *Здравље ми је прилично. Најгоре је што нема добра вина. Ја би га радо платио кад би га могао добити у малим флашама, јер у великим флашама незгодно је пошто мало пијем. Quality and not quantity!...*

Читавог живота наш највећи научник водио је рачуна о здрављу, али је био брижан и према родбини, помажући их саветима понекад искрено забринут због немара и небриге ближњих, као на пример у писму Николи Трбојевићу 3. новембар 1928. године:

*Мој драги, Нећаче,
Хотел Пенсилваниа N.Y.*

Управо сам се пренеразио читајући Ваш лист од 31. прошлог месеца. Је ли могуће да сте се тако занемарили?! Али баш ради тога изгледа да је Ваша болест само последица опште слабиње и неопасна. Ја нисам требао доктора за педесет година јер сам се увек сам лечио па и Ви можете ако хоћете.

Пошто сте са дурукама специјалистете тешко ми је саветовати Вас на темељу искуства. Американци су врло добри у хирургији ако премда ризикују превише. Али што се тиче унутрашњих болести ја бих се радије поверио европским докторима који недају такове ужасне дозе.

Не знам зашто Вам треба толики Calcium Carbonate. То се не растапља у води него кад садржи CO₂ онда се претвара у bi-carbonate. Ви имате Calcium-а доста у млеку и свакој тврдој води и то у најбољој форми. Наше су воде врло тврде. Многи држе да

calcium прави камен у бубрезима окамени све путове за крв.

Creast какав се овде прави је и опасан а нема у себи никакве (х)ране (протеида). Вама треба нашег скорупа кога можете сами приправити и јести са мало млека које се скупи на површини. То има (х)ране, лако се прокува и нема бактерија.

Oatmeal прави превише киселине. Млеко је врло добро пите колико можете али има у свакој pint 130-132 grains протеида (1 грам 15 -16 граин).

Вама тело захтева много или *olive oil* а ја сам пронашао једну дивну комбинацију. Узме се целер и капуле у једнакој мери па се исече јако фино и скува се добро са много пут(е)ра. Што се тиче протина најбоље је јести бело од јаја (има од прилике 60 grains протеина) и скувајте на начин „*Bain Marie*“. Метните један котлић и воду код вара и онда скувајте бело од неколико јаја преметајући непрестано му не доста дуго да постане тврдо. То се најлакше прокува а не прави мокре киселине.

Надам се да у погледу вашег рада све иде као намазано, али здравље је прво.

У једном пријашњем писму изненадили сте ме кад сте казали да ја доносим среће другима. То је жива истина и ја Вам могу све доказати са мојом механичком теоријом живота.

Желећи Вам брзо убољшање остајем Ваш искрени ујак
Никола.

У кратким Теслиним писмима родбини често можемо видети, поред духовитих исказа и метафорички писане реченице. Тако у писму свом рођаку проти Николадину Косановићу 1890, тада још млади проналазач, своје идеје назива весело и сликовито *мушицама*, које га тако често заокупљају и прате као што мушице умеју да прате људске главе. Исто тако реализацију једног од својих проналазака пореди са таквом тешкоћом као што је *метнути тици соли на реп*, изражавајући се у народном духу, у мало речи казујући пуно, сажето објашњавајући колико је материјализација проналазачеве идеје тежак, сложен, изненадан и неухватљив посао.

Своме ујаку проти Петру Мандићу млади изумитељ пише у својој 36-ој години како је тежак живот исељеника, износећи своје мишљење да би охрабрио ујака да остане у својој земљи, са својом паством: *Додуше чудим се да сте неодлучан, да ли ћете остати код куће или удаљити се. Ја мислим да није нећете наћи љубав и углед што га имате код куће и опет какав би то живот био тамо међу странцима. Ево ја сам се сасвим одродио па ипак покатакд врло ми је тешко. За вино које је тада још волео пити, али и умерено упражњавао, готово као лек, а кога ће се касније потпуно одрећи, писао је са пуно духа истоименом ујаку: Од вина још нема овђе ни трага ни гласа, по свој прилици нећу га добити прије два до три месеца ако сте га отпустили преко Средоземног мора. У свему Вам хвала осим што се вина тиче – овдје је (у Њујорку) сто пута горе него у Паризу, а видјели сте какво је тамо. Ја мислим да би најбоље*

било да пошаљете најбољег маџарског, јер далматин је претежак за мене. Немојте се Ви бринуте за трошкове, ја ћу све платити и послао бих новце одмах, ну не знам куда и камо. Бритком хиперболом Тесла дочарава лош квалитет њујоршког вина, наводећи као врстан познавалац, да је за њега ипак најбоље (токајско) - маџарско вино. Но поред кратких пошалица брижни син не пропушта да увек на крају сваког писма пита како је мајка и је ли добила новац који јој је из Америке редовно слао, *поздрављајући најсрдачније мајку и сестре и зетове и сав остали род и пријатеље* (отац је био већ преминуо). Тесла показује и у овом писму своју познату дарежљивост. Теслин добар друг из младићких дана Мојо Медић овако га описује: „Никола је био рођен са отвореним рукама“.

Брату Сими Мајсторовићу, у Њујорку 17. маја 1893. Тесла пише на себи својствен начин, где потврђује своју емотивну везаност за народну књижевност, али где такође и сведочи о научној борби са чувеним инжињером и проналазачем тога доба Елаја Томсоном: *Ја се, брате, овдје ухватио у коштац с проф. Томсоном и могу ти најбоље описати осјећаје и резултат ријечима Марковијем „јао мени до бога милога, ће погубих од себе бољег“*. Борбени Тесла закључује: *Било како му драго, ко гођ буде одсад намјеравао напасти ме, добро ће промислити све и промозгати*.

У истом писму Тесла се тужи на неправду које су му већ тада, а доцније све више, наносили многи научници од којих су му неки завидели на стреловитом успеху, неки нису разумевали његово дело и визију, а многи од њих и поткрадали његове проналаске. Тесла у писму брату искрено износи оно што га окупира: *Намјеравам обзнанити разне апарате, експерименте и мисли које су ми синуле кроз главу за ово неколико година рада. Принуђен сам на то јер сваки немало број стручнијех листова доноси нешто мени познато и више ми се пута стегло срце кад сам видео да се даје другима кредит за оно што сам ја већ прије постигао. Могуће је да ће ми шкодити ну опет могуће је да ће ми бити од неизмјерне користи. Моја је амбиција да се истакнем не као стручњак него као проналазатељ*.

Пиши ми чим прије можеш. Радо бих дознао, јеси ли се Ти сасвим опоравио или још болујеш. Поздрави најсрдачније све код куће, мајку и Милку и све остале, исто тако сву осталу родбину и пријатеље.

Твој Никола
У прешу.

Послао сам мајци око првог овог мјесеца 100 фор. Које је, надам се, добила.

Ујаку Паји Мандићу, који му је обећао послати вино, а које никако не стиже, 23. јануара 1894. каже: *јер наопако Ваше вино које очекивам као Жидови Месију још није стигло*. Такође, бринући се за ујаково здравље препоручује му весео рецепт тадашњих Американаца, који овако преноси: *Надам се да Вам инфлуенција није нашкодила*.

Американци се не брину за такве маленкости као инфлуенција. Они узму подебелу чашу ракије па растопе у њој десет до двадесет грама кинина те онда у кревет па засну у цики уицију и у јутро здрави као челик. Покушајте то па ћете видети да нема инфлуенције. Своју снажну љубав према поезији, потврђује, такође, у писму ујаку П. Мандићу, исте 1894, показујући посебну наклоност према лирици Ј.Ј. Змаја, те духовито и прескромно запажа: Вама шаљем један број великог магазина „Century“ (столеће) у ком су преведене неколике Змајеве песме. По успјеху судим да сам тим мојим чланком више користио Српству него радом на пољу електрицитета.

У писмима свом нећаку - Николи Трбојевићу, сада већ стари научник, године 1928. искусно, топло и духовито саветује амбициозног младога научника, кога зарада и слава узимају под своје, те му поручује: *Ви сте сада у истој фази живота коју сам ја проживио. Ваш рад је био тако интезиван да нисте могли мислити ни на шта друго. На један пут разумели сте, видели да Вам велики иметак и слава не може умакнути па сте сад под упливом велике реакције која је много силнија него Ви мислите. Треба да се енергично борите противотрову. Промјените рад, шетајте се много, једите најбољу рану и то полагано. Добро би било да читате што је лако и шаљиво. Нема опасности ако се не занемарите. Желећи Вам најбољи успех и здравље.*

Остајем Ваш ујак Никола.

Погођен егоизмом америчких инжењера, који не разумеју његов непрестани, несебични рад на проналасцима, а који у свему траже само личну корист, у писму од 21. новембра 1928, поверава се своме нећаку-имењаку: *Ови људи су већином ужасне незналице а опет се боје ишта новог препоручити јер мисле увек на своју кожу. Врло је тешко наћи човека који има све три квалификације: Знање, правичност и несебичност. Такође, своме нећаку-имењаку (у истом писму) Тесла на духовит начин излаже како да превлада стално незадовољство супруге којој новца никад доста. Тесла га саветује: *Треба да испуњавате по могућности и најмање жеље ваше супруге а то ћете моћи до границе следећи моју формулу а та је – стећи толико да не можете изврсти дохотка ма да не бацате кроз прозор од јутра до вечери. За неизвесност својих пословних успеха говори речима народне изреке: Моје подuzeће изгледа добро али све је још на врби свирала. За незгоде свог нећака у браку и његову привремену брачну раздвојеност Тесла му поручује, мудро и попут искусног љубавног znalца: *Ваша супруга би Вас љубила да Вас разумије. На сваки начин останите у хотелу јер даљина ојачава жељу.***

О свом необичном начину рада, али и својој широкогрудости, па и непрактичности у пословима, Тесла самокритички и духовито објашњава у писму своме нећаку од 10. јуна 1929: *Да тражите као Diogenes са лампом око подне ви не би нашли човека који остварује замишљаје са мањим трошком него Ваш неразумљени ујак. То је било*

за мене права манија одкако сам почео неовисно радити. За прошлих четрдесет година нисам правио тако рећи никаквог покушаја да нешто окткријем или усавршим као што је обичај. Ја увек израдим све у глави до најмање маленкости и све изиђе, без изнимке као што сам смислио и прорачунао. Имате право да сам потрошио новце ну нисте добро погодили разлику између Тесле и Трбојевића. Тесла је распосуђивао на велико као распикућа и није досад добио, нити ће икада добити и долара натраг: дочим Трбојевић је издавао као штедљиви бабо и њему ће се повратити сваки долар са интересом – осим оне своте посуђене цркви која је као лањски снег!

Својој сестри Марици Косановић, 24. октобра 1935. шаље кратку али топлу телеграфску поруку: *Развеселењ и ободрен шаљем братски поздрав, Никола.* Године 1936. 25. маја, такође кратко, фамилијарно, стари научник телеграфски се јавља сестри: *Опет си ме развеселила све добро само да ме не дижу у небеса братски поздрав = Никола.* Исте године 29. септембра нешто дужом поруком брине о сестрином здрављу и захваљује на помоћи извесном српском патриоти: *Заступништво је било превиише за тебе. Радостан да си оздравила. Ну чувај се добро. Боксан је ванредно способан одушевљен родољубан човек који ми је много помогао у тешкој борби. Надам се да ће га отаџбина и влада достојно наградити. Твој љубећи брат Никола.* Свом нећаку Сави Косановићу, који га често обилази у хотелу Њујоркер, где Тесла живи у својој дубокој старости, научник шаље телеграм 15. јула 1941, следеће садржине: *Здравље не може бити боље. Једем као коњаник. Израдио сам нове изуме и открића за нашу домовину којим се могу чудеса чинити. Примите срдачни поздрав од вашег оданог ујака*

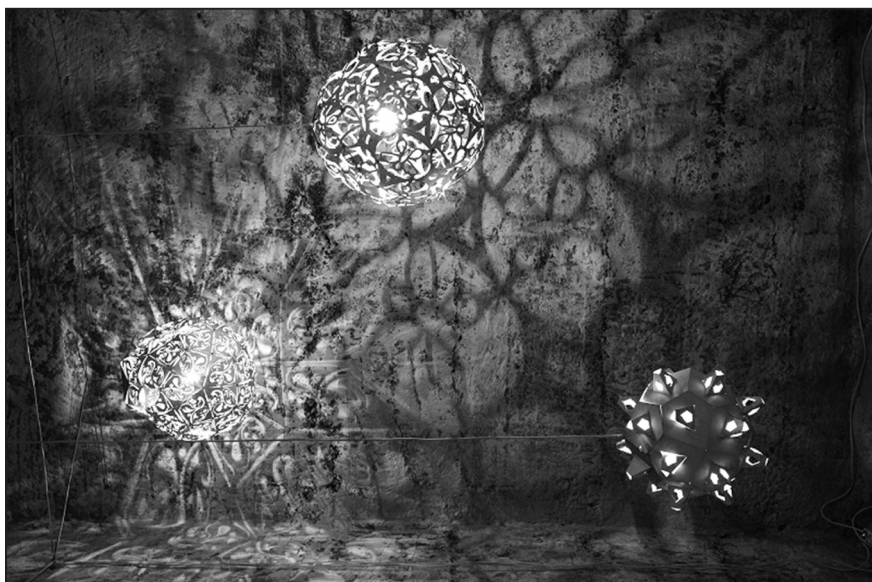
Николе.

Тесла нам је подарио огроман број вечно корисних патената, чиме се убројао у земаљске бесмртнике. Ипак, оставио је за собом и драгоцене писане трагове које нам олакшавају разумевање једне генијалне душе какав је Тесла био. Откривајући његов привлачни списатељски стил (емотивни и духовити) закорачујемо добрим делом у невидљиви научников живот, који се тек може наслутити. То је духовни свет једног просветитеља за које Јеванђеље каже: *ко има очи да види, нека види, ко има уши да чује нека чује*, а који је наш изумитељ можда најбоље приказао говорећи о *прилагођавањима анђела на Земљи.*

Тесла нам својом преписком са родбином несумљиво сведочи о великом значају породице и неговању присних родбинских односа, о давању и примању емоција, о издизању духа над животним недаћама, о духовитости којом се лакше подносе животне тегобе. Својим беспрекорним крилатим емотивно-духовито-мисаоним стилем, Тесла нас увек подстиче на врлински живот, веома близак хришћанској православној традицији, усмеравајући нас пре свега на стваралаштво, креативност и машту као најлепше животне помоћнике, на властита крила која су све у животу човека.

ЛИТЕРАТУРА:

- Др Абрамовић Велимир, Никола Тесла светлост која се не гаси, Православна реч, Нови Сад, 2009.
2. Јовановић Бранимир, Тесла – дух, дело, визија, Freemental, Београд, 2001.
3. Јовановић Бранимир, Никола Тесла – илустрована монографија, Вајат, Београд, 1996.
4. Миљинчевић Васо, Никола Тесла и књижевност, Библиотека града Београда, Београд, 2006.
5. приредиле Дубравка Смиљанић, Зорица Циврић Никола Тесла: преписка са родбином, Музеј Николе Тесле, Београд, 1993.
6. Тесла Никола, Magazine „Immortality“; New York, 1899.
7. Тесла Никола, 1995. Моји изуми. Београд. Клуб НТ : Музеј Николе Тесле.

траг наслеђа - Батрић Л. ЂАЛОВИЋ

Претплатите се на

ТРАГ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази четири пута годишње у обиму од десет штампарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 1000 динара за физичка, а 1600 динара за правна лица.

Претплата се може уплатити на жиро рачун број 840- 98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис Траг”.

Чим се прокњижи Ваша уплата ми ћемо Вам слати часопис на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити путем телефона на број 021-707-566.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни уредник Небојша Деветак. – 2005, бр. 1 – . – Врбас : Народна библиотека „Данило Киш”, 2005 – (Нови Сад : „Будућност”). – 23 цм

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407